

A könyvíró levele Bártfa tanácsához

Ne gondolják kegyelmetek, hogy azért, mert nem itt írom a hangjegyeket, nem dolgozom szorgalmasan... Egyedül a béke van innen számkivetve. Milyen felsőbb törvény akaratából, mely fátum végzéséből, mely csillag erejéből, nem tudom! Elgondolható, ha pásztor fegyverben vigyázza az erdőt, de nem farkasoktól tart, hanem rablóktól, a szántóvető páncélingben jár, s paraszti ösztöke helyett lándzsával noszogatja a vonakodó ökröket, a madarász pajzzsal fedi le hálóját, a halász a csüngő csalétket nem ravasz horogra, de kemény kardra fűzi, s ha vizet akar méríteni a kútból, rozsdás sisakját köti mocskos kötélre. Vagyis itt mindig fegyverben állnak. Örök süvöltének éjjel a falakról, kiáltások szólítanak fegyverbe, s e hangok jutnak el hozzám a zengő hangok helyett, melyeket a nyájas húrokból szoktam kicsalni... A népek mintha két művészet vesztére és elpusztítására törekednének: egyrészt a festőkére, mivel arra céloznak, legyen amivel a zárandokok letörölhessék izzadságukat, többnyire a világon egyedülálló könyveket használják fel. Másrészt az építészekére, mivel azok, akik mészégetéssel foglalkoznak, nehogy a köveket messziről kelljen szállítani, lerombolják az épületeket, hogy a márványból és az élő kövekből meszet égessenek... Kétfelé ágazik előttem az út, s nem tudom, merre menjek inkább. Az egyik keletre, a másik nyugatra szólít, s látható, milyen erős érvekkel szorongatnak innen is, amonnan is... Tudják meg uraságtok, hogy nagyon is serényen dolgozom, ezért kérem, hogy pénz nélkül engem ne hagyjanak. Tartozom ugyanis a festőnek illuminálásért, a pergamenért, és még sok mindenre van szükségem, hogy végére juthassak. Kelt Eperjesen, a Luca utáni kedden, az Úr 1494. évében. Boldizsár, kegyelmetek szolgája.

Lászlóffy Aladár

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

X. évfolyam 7. szám

A Cédrus Művészeti Alapítvány megbízásából kiadja a Napkút Kiadó Kft. Megjelenik évente tízszer.
Főszerkesztő: **Szondi György**. Szerkesztik: **Bába Szilvia** (művelődés), **Balázs Géza** (nyelvművelés),
Bognár Antal (próza), **Elek Szilvia** (zene), **Király Farkas** (vers), **Kovács Ildikó** (szöveggondozás),
Prágai Tamás (dokumentum), **Sebeők János** (környezet), **Szondi Bence** (törtélem),
Vincze Ferenc (műbírálat), **Wehner Tibor** (művészet).

Szerkesztőségvezető: **Duma-Molnár Noémi**. Terjesztés: **Németh Lóránt**.
Napút-kör: **Csűrös Miklós**, **Gazdag Dávid**, **Gráfik Imre**, **Hankiss Elemér**, **Dr. Koncz Gábor**,
Lászlóffy Aladár, **Radnóti Zsuzsa**, **Schwajda György**, **Konrad Sütarski**
(tiszteletbeli konzulensek).

Alapította: **Masszi Péter**. Lapterv: **Gosztola Gábor**.

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. mf. sz. 29. • Telefon/fax: (1) 225-3474

E-mail: napkut@gmail.com • Honlap: www.napkut.hu

Nyomdai kivitelezés: Érdi Rózsa Nyomda. Terjeszti a Hírker Zrt. és az NH Zrt. ISSN: 1419-4082

Onnan nézek szerteszét
(Lászlóffy Aladár rovata) borítóbelső

Előter

Gyurkovics Tibor: Szandai december;
Padláson járt a nyest / à la Ady Endre;
Mi a lelke? 3

Hubay Miklós: Aki szenved, az tanul 6
Juhász Ferenc: Pacsirta a szívben (részlet) . . 12
Borbély András: Felejtés és metafora 14
Sziráki Mariann: Beavatás a Szarvas-énekbe . 22
Tandori Dezső: Kafkának, 2008 32
Bedecs László: Tandori 70 33
Báger Gusztáv: Tónusok, kontúrok: a test;
Tükör, tű: árnyak. 38
Németh István Péter: Őrző az Őrségből. . . . 39
Fenyvesi Félix Lajos: Jövőbe író kéz 44

Tárlat

Lóska Lajos: Köszöntőfele Wehner Tibornak. . 47
Nyolc kortárs magyar képzőművész alkotása
(a színes mellékleten)

Hangírás

A természet egyfajta köztársaság
(Sebeők Jánossal Lékó István beszélget) . 49
Verrasztó Gábor: Az ötszáz kötetes író 56

Berek

Dede Balázs: Séta egy klímakertben. 58

Gombár Endre: Minden másként lesz;
Tereld vissza a tengert; Átváltozások . . . 61
Pápay Eszter: Szélpalota 63
Csokonai Attila: Kinderszenen; Hárfásokról,
karmesterekről és más protekciósokról . . 66
Sulyok Vince: Mediterrán hajnal; Tükrözések . 68
Toroczky András: Ől; Vasárnap; Húz 70
Tomaji Attila: Zebegényi elégiák 1–8. 72
Ébert Tibor: Alfa és ómega. 76
Fortune Brana: Az almafa. 78
Boga Bálint: A jóhiszeműség dicsérete . . . 81

Dokumentum

Cseh Károly: Betűikből csillag fénye árad. . . 87

Téka

Szentmártoni Szabó Géza: Janus Pannonius Feronia forrásánál	89
Lukács János: Az eltűnt nyomok idején	93
Móser Zoltán: Érzelmes utazás	97
Kelemen Lajos: Babits mint író olvasó.	100
Csűrös Miklós: Tettre kész felelősség	102
Dörgő Tibor: Egy bátor ember	105
Fodor Miklós: A látó ember	108
Kelemen Lajos: A szürrealista Nagy Lászlóról	114
Kabdebó Lóránt: Páskándi Géza Erdélyi triptichonja.	116

Égalj

Gyöngyös	128
Illusztrációk	11, 46, 48
E számunk szerzői	77

Melléklet

Káva Téka - Napút-füzetek 27.

Enrique Badosa: Canto de las cinco estaciones (Elegía en enero... y III)
Az Országos Idegennyelvű Könyvtár 3. műfordítás-pályázatának anyaga

Hatodfélszáz évestől ötven esztendősig tizenyolc évfordulót köszöntünk szeptemberi összeállításunkban, nem tizenkilencedikként pedig idei díjasunkat, Radnóti Zsuzsát – szeretettel. (A Napút-levél és -érem a 80. oldalon látható.)

NAPÚT

Irodalom, művészet,
környezet

X. évfolyam 7. szám

Kerek esztendők

DRABIK ISTVÁN
SZOBRA

Szerkesztőtársunkat, Wehner Tibort lepjük meg kerek évfordulóján öt tisztelő tíz képzőművész alkotásának köszöntő közlésével. E számunkban ők a vendégeink: Almásy Aladár, Balás Eszter, Barabás Márton, Zsenia Bozukova, Budahelyi Tibor, Deim Pál, Drabik István, Harasztý István, Kungl György és Szabó Tamás.

Gyurkovics Tibor

Szandai december

Hallom ahogy trappol az idő
az utcánkban hogy suhan el
szánja irama szédítő
a hó tele jeleivel
a horhoson túl hajnali
ámokfutását hallani
a szív kopog a hó kopog
morognak a komondorok
a félig fagyott patakon
túl trappolását hallgatom
a behavazott út remeg
szuszognak a szelindekek
suhan a hó fölött a szél
pörög a megfagyott levél
jajong zümörög penderél
bár nem beszél még mindig él
hányódik Trappol az idő
klikk-klakk Milyen előkelő!
Suhan a szánja szabadon
és valaki ül a bakon
ki ül a bakon? Senki se
de idevillog a szeme
Ki ül a bakon? Senki
lábán bakancs dibdáb cipő
Ül a bakon Ki az az ő?

2006

Padlásra járt a nyest / à la Ady Endre

Házunkba tegnap beszökött a nyest,
A szarufákon osont nesztelen,
Kánikulában a pala alatt
S találkozott velem.

Kutattam éppen Györgyi után,
Égtek orromban kis pézsmaszagok,
Büdösek, durvák, búsak, kínosak,
De egy nőt elkapok!

Elért a nyest és púzott valamit,
Az egész padlás beleremegett,
Züm-züm, csöpögtek végig a rúdon,
Miket eregetett.

Egy perc s a Nyár már meg se hőkölt belé,
Házunkból a nyest kacagva szaladt,
Itt járt, s hogy itt járt, én tudom csupán,
Mert a tornácra szart.

2005

Mi a lelkem?

Mi a lelkem a pusztaság amely
mint örült láng a föld fölé lehel
vagy egyszerűen önmagába hunyva
mint ideges úr ki jár a falukba
vagy hóba szánt pálcája eltörik
és szomorú mindennap fél ötig
vagy Szandaváron pennát vesz elő
levelet körmöl mint az eszelős
engedjétek ki Kazinczy szellemét
modern legyen az ország nem cseléd
a palackból hogy terjengjen tova
és sújtson mint az Isten ostora
levelet ír szaggatja a papírt
örületében ahogy sose írt
apróüvegű ablakát bezúzza
tenyérrel tapad rá mint a medúza

ide-oda dülöng a széktől ágyig
és körmöl körmöl be a pusztá fáig
már egyenesen az asztalba ír
rég elfogyott alóla a papír
recseg a toll ő kirohan a hóba
a kútig mászkál mint az idióta
elutazik Balassagyarmaton
lakik egy régi vörös hajadon
annak a bátyja hentes volt nagyon
szép húst szokott kimérni szombaton
gyalog jön vissza hol romokban áll
török után töröten Szandavár
saját lakába betör mint a szél
földül mindent hogy hol az a levél
mit reggel írt szétveri a kemencét
mint mostoha sunyi búvó lelencét
hol a levél de nincs meg a levél
megrágta moly megette egér
a hidegben újra körmölni kezd
gémberedett ujjakkal de kinek
engedjétek ki Kazinczy szellemét
magyar legyen az ország nem cseléd
éjfélíg ír rábukik újra ír
hogy kihasad alóla a papír
sort sorra ró szavai szelídek
de kinek ír éjelente kinek
körme reped szája széle reped
föltornyodul kint a hófürgeteg
szakadozik de kinek ír kinek?

2006

Hubay Miklós

Aki szenved, az tanul

Szemelvények egy beszélgetőkönyvből

A pszichoanalízis fő feladata az, hogy megelőzze a tragikumot, a tragédiát, a drámát? Ez bennem felébreszti a drámaíró figyelmét, mert a drámaíró úgy érzi, hogy a tragikumra, drámára, konfliktusra, dialógusra, monológra, katarzisa – és sorolhatnám még a dramaturgia közkeletű fogalmait – valamilyen módon szükség van az emberi társadalomban és az ember egyéni életében. Vagy úgy van rá szükség, ahogyan a szerencsétlen Oidipusz megélte, vagy úgy, ahogy Szophoklész megélte Oidipuszt, vagy úgy, hogy évezredek múlva is nézzük a színházban Oidipusz tragédiáját. Most még nem tudok erre válaszolni – talán soha nem is leszek képes rá. Hogy válaszoljak arra a mondatra, ami Euripidész egyik drámájában hangzik el: „Aki szenved, az tanul”. Tehát a szenvedés mint tragikum, életanyagként szükséges az életben, vagy a tragikum mint téma, megírivalóan, megfogalmaznivalóan szükséges Szophoklész vagy – méltatlanul – Hubay számára, illetve hogy a szophoklészi és shakespeare-i drámákat állandóan nézzük, minden újabb generáció figyeli a nézőtérrel, mert ennek is megvan a hatása, lehet, hogy katartikus hatása. Megszenvedem, megírom, megnézem. Ez a három attitűd lehetséges – e pillanatban így látom – a tragikummal kapcsolatban, és a freudizmus, ha jól értem, amit mondasz, megpróbálja megspórolni nekünk azt, hogy mindezt megéljük. Mert boldogabb az ember, ha tragédia nélkül él.

(...)

Ebben a helyzetben, hogy miként jutott az európai társadalom oda, hogy modern szerzőnél például Budapesten sem írható egy színházi plakátra, hogy valamely színmű tragédia, azt hiszem, valamilyen szerepe van a freudizmusnak és általában a pszichével foglalkozó XX. századi tudományosságnak, mert feltárta a tudattalan rétegeit, ahonnan bűn és erény egyaránt kikelhet. Mert – úgymond – prenatális vagy csecsemőkori vagy gyermekkori élmények, traumák hatására minden pszichés dolog visszavezethető, és ilyen módon minden megmagyarázható. Ugyanakkor elüti azokat az értékeket, amelyek a tragédiához és – hadd mondjam így – a tragikus hős felépítéséhez szükségesek. A freudizmus szerint a tragikus hős felépülésének folyamata jórészt szublimálás eredménye. A hős szublimálja az ösztöneit, de tudnom kell, hogy ösztönöket szublimált. A tragédiában a hősi érték valóban hősi értéként jelenik meg, a freudizmusban pedig szublimálás eredményeként. És ezáltal a XX. században a freudizmus – hogy így mondjam – kifogta a hősök vitorlájából a szelet.

(...)

A kilencvenéves Hubay Miklóst a Csillaghy Andrással folytatott beszélgetésfüzér részletének közlésével köszöntjük. A *Két kuruc beszélget* című könyv a Napkút Kiadó gondozásában karácsonyra jelenik meg. A beszélgetőkönyv IV. fejezetéből az ünnepektől néhány gondolatát emeltük ki.

Hadd mondok el, hogy miért ígézett meg, miért bilincselte le engem egy negyedszázadon keresztül Freud Zsigmond személyisége, olyannyira, hogy drámaírói nekirugaszkodásokkal próbáljam meg őt egy dráma hőségévé tenni. S nem egy akármilyen drámaévé, hanem abban a helyzetben megragadva őt, amikor a XX. század egyik legtalányosabb jelenségével találkozok, az első világháború kitörésének feltételeivel. A gyerekkorból kiindulva is – de ha az ember Freudról beszél, ezt igazán megengedheti magának –, a viszonyok a szülővárosomhoz, Nagyváradhoz, ahol az első világháború utolsó pusztító hullámai közt születtem, s ahol hamarosan elvesztettem apámat, akit a háború végén Európán végigseprő spanyoljárvány vitt el, már öntudatlanul is vonzódtam a tematikához. Eljött a háború vége, a forradalmak vége, és jött a román impérium, amely Váradot, egy akkor – úgy éreztem – színmagyar várost valamely érthetetlen módon egy másik ország határai közé kerített. Én itt két alapvető dolgot éltem át gyerekkoromban. Az egyik az, hogy miért történt ez az egész első világháború? Ez a családban állandó kérdés volt, mert amellet, hogy Trianon lett a vége – amely szinte érthetetlen –, és ugyanakkor minden nap valamilyen formában megalázó volt a létezésünkben, kedves családtagok elvesztését is jelentette. Lacika, anyám bátyja a Karsztok között maradt, azt hiszem, a San Sebastianó-i magaslapon lelte halálát. Miért történt ez a világháború, amikor a század elején, a boldog békeévekben az emberek semmi sem ajzotta arra, hogy háborút csináljanak? És mégis háborút csináltak. És a padláson megtalált lapokból – Érdekes Újság, Új Idők – láttam, hogy ujjongtak, és így eresztették el a vonatokat, amelyeken a fiatalok mentek meghalni. Hogy ujjongva mentek a halálba. Egy olyan világban, amikor nem szenvedtek nagy szükségét, amikor minden ígéretes, biztató volt.

(...)

A század elején ott volt ennek a belle époque-nak a pozitív szellemi robbanása. Például Nagyváradon élt Ady Endre, akinek az emléke nagyon megmaradt az ottani zsidó polgárság körében, bár a magyar középosztály – úgy emlékszem – nem tartotta őt különösen számon. Ez a zsidó polgárság a másik aktor, amely mindig a szemünk előtt volt. Egy szép, négylakásos, emeletes házban laktunk, annak is zsidó tulajdonosai voltak, a Spitzerék. Fölöttünk egy zsidó kereskedőcsalád lakott, a Mihálfiék. Ez a váradi zsidó polgárság – az első pillanattól mondhatom – a műveltségével és a magyarságával meghatározó volt számunkra is. Esetleg kicsit távolról néztük őket, mert mindig éreztük, hogy ők azért mások – de respektussal.

Ki tudja, ahhoz, hogy valamennyire jutottam az írói pályán, nem járult-e hozzá az, hogy amikor a kis katolikus elemi iskolánk centenáriumi ünnepséget tartottuk – én másodikos voltam, tehát hét-nyolc éves lehettem –, és az ünnepségen nekem kellett beszélni vagy szavalni, s amikor lemásztam a katolikus pódiumról, Kecskeméti Lipót főrabbi – aki az első sorban, a katolikus és a református püspök között ült – magához ölelt, és azt mondta: „nagy ember lesz belőled, fiam”. Ezt én mindig visszahallottam, ha egy jól sikerült dolgot írtam, vagy egy cikkem megjelent valamelyik pesti újságban, s pláne, amikor először játszották színdarabomat a Nemzeti Színházban. „Megmondta rólad a Kecskeméti Lipót – csodarabbi volt az! –, hogy nagy ember lesz belőled, fiam.” Számított az a kultúra, amit ők jelentettek, és ez magaskultúra volt.

Váradon abban az időben e kultúra részét adta a freudizmus is, mint ahogy Bécsben vagy Prágában, vagy Triesztben jelen volt. Az akkori Nagyvárad igazi közép-európai városnak nevezhető, mert gondold meg, egy hetvenezer lakosú városban négy-öt olyan napilap is megjelent, amely verseket, novellákat is közölt. És ott volt a múlt, hagyományszerűen, hogy Ady Endre ott élt. S Ady mellett olyan írók, mint Nagy Endre, Bíró Lajos, Somlyó Zoltán – s Váradról indult a Holnap folyóirat. Ebben a városban én gyerekkoromtól hallhattam Freud nevét.

Beiratkozhattam egy olyan kölcsönkönyvtárba is – havonta 30 lej volt a díj, de a kisasszonyok megengedték, hogy egy napra 1 lejért elvigyek egy könyvet –, ahol találkozhattam a század eleji kultúrával. Ezáltal olvastam először Bergsont, Nietzschét, Ibsent, Strindberget, s elolvashattam a Színházi Élet mellékleteit is – külön kötetekbe gyűjtötték –, például Pirandello darabjait. Ezeket már akkor mind lefordították, és mind ott voltak a Hegedűs Hírlapiroda könyvesboltjában vagy kölcsönkönyvtárában.

Közben egy másik tudatot is ápoltam, a magyar múlthoz való kötődést. Ez annak köszönhető, hogy az állomás környékén, a Fő utca végén, már a püspöki palota vonzó körében volt egy kis magyar múzeum, amelynek zárt szobáiban – a románok elől rejtegetve – ömlesztve tárolták a korábbi magyar közkönyvtárak kincseinek tömegét. A Casino, a Katolikus Kör könyvtárának állományát inkább behányták oda, hogy ne vigyék el, ne égessék el, ne semmisítsék meg a románok. Szabad bejáratom volt e zárt szobákba is, a múzeum igazgatója, Bartha bácsi jóvoltából. Nagyon büszke voltam, hogy hazavihettem olvasni Teleki József *Hunyadiak Magyarországon* című ötkötetes művét meg a Szilágyi-féle tízkötetes *Magyarország történelmét*, vagy Acsády Ignác, vagy főpapok, például Ipolyi Arnold könyveit.

Tehát egyrészt bejárhattam a magyar múlthoz kötődő múzeumi könyvtárba, másrészt a Hegedűs Hírlapiroda közkönyvtárába, ahol akár Jászi Oszkárt is olvasgathattam. Nagyvárad szerencsésen kétpólusú város volt, szemben például az egypólusú Debrecennel, amelyet Ady a maradandóság (maradiság) városának nevezett, és a század első napján, 1900 szilveszterén onnan átköltözött Váradra.

Itt, ebben a kétpólusú városban, világban, Freud az én ifjúkoromban végig jelen volt. Nem tudtam, hogy mi az, amit freudizmusnak, analízisnek meg ennek-annak neveznek, de már gyerekkoromban ismerős szavak voltak ezek. No most, erre ráépült az, hogy mi volt ez az értelmetlenség, a világháború. Eleinte Adyban találtam meg az egyetlen választ – a költői választ –, hogy miből támadt ilyen – számunkra különösen – tragikus vérontás. Az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című verse folyton dobolt a fülemben, amikor arról volt szó, hogy az emberiség miképpen tévedt bele nemcsak az első, majd a második világháborúba, hanem később a hidegháború mániájába is. Miller (nem az Arthur, hanem Heinrich) ezt az egész világháborúzást az emberiség onanizálásának nevezte, mert csak valami efféle perverzióhoz tudta hasonlítani. Amikor az első nagy, bonyolult konstrukciójú számítógépeket feltalálták, betáplálták a masinába 1914 minden gazdasági adatát és sok más momentumot, még Vilmos császár kacska kezét is mint pszichés motívumot, és feltették a kérdést: lehetséges-e mindebből világháború? A gép azt válaszolta: nem. Nem volt indokolt.

Adynak az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című verse azért ragadott meg, mert olyan pici motívumokat sorakoztat fel, amelyek furcsa módon integrálódnak a költeményben, és egyszerre csak igazoltá válik a világháború kitörése. Csak néhány sorát idézem:

„Kigyúladt öreg méhesünk,
Legszebb csikónk a lábát törte,
Álmomban élő volt a holt,
Jó kutyánk, Burkus, elveszett
S Mári szolgálónk, a néma,
Hirtelen hars nótákat dalolt...”

Ezek a kis, semmit sem jelentő események integrálva oda vezettek, hogy tudtuk, az ember nagyon esendő, nagyon adós a szeretettel, „s a kényes rabló is rabolt”. Ezek a különféle apróságok együtt valahogy kötültek, kristályosodtak – bár ezt inkább nem így mondom, mert a háború nem kristályosodik, hanem valami rémképződés –, és kiképződött belőlük a világháború. Adynál – úgy éreztem – megközelítem azt az értelmetlenséget, hogy akkor, amikor az elvileg internacionalista szociáldemokrácia mindenütt előretör, Németországban, Ausztriában, vagy Jaures-szel Franciaországban, akkor elég az, hogy lepuffantják Jaures-t, s immár szabad az út, el lehet kezdeni az embereket a harcterekre hajtó nagyhatalmi politikát. De mindez mégis talányos maradt számomra. Ezért aztán felmerült bennem a kérdés: mi volna, ha egy drámai kompozíció keretében próbálnám megközelíteni a világháború kitörésének titkát? És a dráma központi szereplőjének ki lehetne alkalmasabb annál a Freudnál, akiben egyszerűen felképzett előttem a század egyik nagy tragikus figurája? Mert, míg a hetvenéves Freudról – mint említettem – Kosztolányi azt írta, hogy „Föld, tartsd erősen legnagyobb fiad”, ez az ember nyolcvankét évesen, szétnyíszált nyelvvel, beszélni már alig tudván úgy kényszerül elmenekülni a hazájából, hogy még a nevét is el kell hazudnia, mert tudvalévő, hogy amikor az állomáson megkérdezték tőle, hogy kicsoda, nem mondta meg, félt. A két évtizede birtokolt berggassei lakásából a ház hátsó kapuján kellett kimennie, hogy ne dobálják meg a szomszédok mint undok idegent. S a nővéreit hamarosan táborokba viszik – és ő, ez a lucidus elme ne tudta volna, hogy mik azok a táborok?

Aki ilyen magasról leesik ebbe a megaláztatásba, és Londonban az első dolga, hogy egy orvostól euthanáziát kér, miközben látja, hogy kitör a második világháború, amelynek a zsidókra végzetes konzekvenciáit – ha valaki, akkor ő – az idegeiben már megérezhette, és az egész hitleri hatalom abban az időben legyőzhetetlennek mutatkozott – nos, valóban tragikus sorsú. Mindezt átélni egy olyan ember szenvedésében, aki a század leglucidusabb elméi közé tartozott, igazán kibírhatatlan lehetett.

Hozzátehetném azt, hogy a Szellemi Együttműködés Európai Bizottságának kérésére – mert hogy jó lenne, ha két ilyen kiváló ember kifejtene, miképpen látja a világ jövőjét – Freud és Einstein ’29 vagy ’30 körül levélváltást folytatott. A leveleket hamarosan publikálták is. Ebben a levelezésben Einstein azt írja, hogy ha igaz az, amit ön állít, Herr Professor, hogy a tömegeket a halálvágy megmozdíthatja, hogy halálvágy dolgozik az emberi tömegekben, akkor fé-

lelmetes jövő vár ránk, mert a fizika elindult olyan tömegpusztító fegyverek felfedezésének irányába, amelyek halálvággal feltöltött tömegek kezében az egész emberiség létezését, a földi létet kiirthatják. (Einstein arra hivatkozik vissza, hogy Freud az első világháború kellős közepén azzal vélt magyarázatot találni a háborúzásra, hogy a libidó mint meghatározó elv mellé másik princípiumként a halálvágyat helyezte.) Tehát Einstein Freudból kiolvasta azt, hogy dolgozik bennünk a halálvágy, s ugyanakkor tudta, hogy a fizika olyan utakra lépett, amelyeken a pusztításban már nem fog határt ismerni.

No most ez az ember, Freud, akit megpróbál egy személyes szenvedés is, a legnagyobb görög tragédiáirók tollára való, a maga nagyságában és zuhanásában, szellemének kivételes világosságában. Ez az ember a tragédia számára való. Ha én ezt az embert olyan helyzetbe hozom egy tragédiában, hogy személyes ügyévé válik a világháború kitörése, és esetleg segíthet megakadályozni, akkor méltó drámát írhatok róla.

Itt jutott eszembe másik fő alakként Ferenc József. Hiszen a világháború kitörésében jelentős szerepe volt a császárnak, ennek az öreg gagának, aki csaknem olyan korú volt, mint én most. Ferenc József is, Freud is bécsi lakos volt. Ha ott ül Bécsben egy vén idióta, fiatal korában feltehetően szadista is, minden erre vall – gondoljunk az 1848–49-es szabadságharc utáni esztelen megtorlásokra, az aradi tizenhármakra –, mi volna, ha egy apokrif találkozásban összehoznám őket. Egy drámaírónak sok mindenhez van joga, s ezt a juszt én megengedtem magamnak – eresszük össze őket!

Igen ám, de nagyon hamar kiderült számomra Freudról, hogy ő apokrif is csak büntudattal találkozhatott Ferenc Józseffel – illetve akkor, '14-ben még nincs büntudata. Mert valóban „találkoztak” a háború kitörésekor, már olyan értelemben, hogy Ferenc József a Burg egyik ablakából integetett, az utcai tömegben pedig Freud is föl-földobálta a kalapját, éltette a háborút. Ha erre a londoni menekülő útjára csomagolva jön rá, hogy miért éltettem én, vagy miért éltették a professzortársaim a háborút, amelynek a folyománya most következik, második kiadásban, a drámai helyzet még fokozható.

Itt már az apokrif találkozást – ezekkel az ellentmondásokkal és időbeli áttelekkel – csak produkálni kellett. Ez megragadott engem, mert találtam egy tragikus hőst, akiről közben feltételeztem – amint beszélgetésünk során korábban szó esett róla –, hogy az elmélete akadálya a tragikus gondolkodásnak. De ő maga mégis megélt egy nagy tragédiát – amelyet én a század különösen jelentős tragédiái között tartottam számon, nem véletlenül –, hogy mit jelent egy bécsi, felvilágosult zsidó embernek, hogy az Anschluss után szégyenletes körülmények között kell elmenekülnie dicsősége színhelyéről. Miközben, újra hangsúlyozom, ugyanennek az embernek az elmélete – érzésem szerint – próbálta emarginálni, kiszorítani a tragikus gondolkodást a világból.

Ez volt az, amit évtizedeken keresztül, új meg új nekifutásokban (összesen négyszer) próbáltam megírni, mert a feladat túl nagynak, valószínűleg megoldhatatlannak látszott. Biztos, hogy nem jutottam el a megfejtéshez. A tragédia nyilvánvalóan segíti az emberi lélek és a condition humaine, mondjuk, az emberi sors megértését, de semmit sem fejt meg.

Személyében közelítettem meg Freudot, és nagyon közelinek éreztem. Az egyik legelső fényképén, ahogy kisfiúként a nagyapja térdéhez húzódik,

ugyanazt a személyiséget érzem és szeretem, mint a legutolsó, Londonban készült fényképén, amelyen azzal a csauksau kuttyával látható, amit Bonaparte hercegnőtől kapott, hogy legyen társa az emigrációban. Láthatjuk, hogy szinte vak – olvasni már nem tudott, beszélni sem tudott –, és mégis ugyanaz az emberség tölti el, ami a négyéves kislányt. Görögül – Arisztotelész szavával élve – ez az entelecheia (hogy kezdettől magunkban hordozzuk fejlődésünk adott belső célját), ami ugyanúgy megvan bennünk négyéves korunkban, mint nyolcvanéves korunkban. Nem győzők betelni vele, rokoni szeretetet érzek iránta, és a XX. századot elsősorban benne éltem meg. Ma is, akármire nézek, azt nézem, hogy őt ez milyen vonatkozásban érinti, vagy ő mit szólna az egészhez.

(...)

Igen, jelképesen ezzel kezdődött el a XX. század. Freud kiadta az *Álmfejtést*, Ady pedig átköltözött – szilveszter este! – Nagyváradra. Ebből a két tényből számomra levezethető a XX. század.

(...)

A létezés már önmagában, autodestrukciójában abszurd dolog. Itt van a csillagvilág, a galaktikák, amelyekről nem tudom, hogy micsodák, és benne az ember, akinek – mindegyiknek – kötelessége meghalni. Nincs kibúvó. Olyan abszurdum az egész, hogy ezen belül bármit csinálhatunk, belefér.

BALÁS ESZTER
PAPÍRBIKA

2006 Mājis 29
Heffo³

40

[illegible]

Juhász Ferenc: Pacsirta a szívben (részlet)

Állok hajómban és nézem ahogy hátrafelé csúszik a vastag zöld alagút fölöttem, a zöld-borzas növény-alagút a roppant, olajos, sima víztömeg fölött, a kiáradt rettenetes és néma-félelmetes folyam fölött, amely mintha higanyosan és ruganyosan állna, ahogy lassan, hömpölyögve száll lefelé, halálom felé, a kiáradt árvízi történelem, pedig a hallgatag víz-tető, a felszín-lecsúszás hártyaláng teteje és test-belső felső csúszás-rétege is telve halottal, telve a lét halott, fulladt, letört és összetört testeivel, halmazaiával és hulladékával, az összeborzolt és lebegő halállal: gyökerestől kitépott fű, tört lomb, kacosan ringva libegő faág-esernyőváz, szénakazal, farönk, döglött tyúk, kakas, liba, megfulladt borjú és csengős kiscsikó, döglött macska, kutya, disznó, fél-háztető-halcsontváz, szalmásan, zsupposan, nádasan, cserepesen, palásan, csecsemőtlen bölcső, arany-oroszlánmancs-lábú üres koporsó, fekete bajuszkötő és piros paróka, hát-on-úszó kismalac, derengő nagy fák a víz alatt, lombkorona félig ásóva a vízbe, vízből-kiálló korona-felsőjükkel zölden dagadnak. Olyan ez, mint a vízbe-süllyedt temető, mint a vízzel elárasztott bánya falai: oszlopai csillék, csörlők, vízbe-fulladt vak öreg bányalovak, sínek, szilánkos, hasábos oldalkupolák, vízkristály fekete ragyogás-termek. Terméketlen temető, angyaltalan jövő a vízhalál mélyén. Ó, hatalmaddal irtózatot Folyam, Sors-Folyam, hanyatt-csúszó zöld borzolóadás-barlang, körötte mocsárgőz, a rengeteg-mocsáron füvek, zsurlók, páfrányok, nádak, sások, kákicsok, hínárpenész, lágy, szakállas, lenge zöld algalobogás, puha páfrányok, kemény nádasok a hínár-cukordinnyebőrös rémület-latyak fölött. Állok költő-szívekből ácsolt bárka-test hajómban, költő-szívekből épített fakunyhós ladikomban és nézem a velem-úszó Időt. Nézem merengve, a vízmély folyékony kristályanyagát kutatva bolond szememmel. Mert félek. S a látás a félelem-győzelem. És szenvedés, borzalom, gyász, szégyen, iszonyat bánat, megaláztatás is a látás. Az emberi szem látása! Mert az embernél alsóbbrendű lényeknél a szem csak a tájékozódás szerve, nem szenvedés-hálót, vagy öröm-hálót sző a rovar, bogár, béka, hal, gyík, kígyó, madár, emlős-állat, a pók, a légy összetett kristálylátókazetta-szemeivel, sem a ló, az elefánt, az orrszarvú, a víziló, a nyeles-szemű légy két-gyémántsúlyzó-rúdvég szemeivel. Nézésük látás-közöny, látásukból a közöny néz, nézésükből a közöny lát minden más szenvedésre, iszonyatra, örömré, halálra! Látásuk hittelen! Egy légy buborékalmazszerű kocsonyás hártyaüvegcsokor szemével, osztott, cellás, térmozaikháló félgömb-kettős látásával csak a funkciót, a tér-mozaikelosztást, a veszélyt, az árnyat, a táplálékot látja, de inkább szaglószerve ideg-sejtjeivel, idegmolekuláival, neuron-üzenetével látja a szívhatót, kortyolhatót, megehető, mint a gombot: húzza rágószerve elé a szag, a nyers, a halálból-való, a dögszag, gennyszag, vérszag, bűz, bűdösség. Csak az irányt látja bonyolult, gyönyörű, fényért-gyümölcs alma-szemével: erkölcsileg teljesen tompán, tudatlanul, közönyösen! Hiszen neki, a légynek a természet csak létezés-tér, létezés-lehetőség, nem erkölcsi alkalom! A szem tehát neki nem erkölcsi tér! A szem tehát a térben való mozgás, dolog-tükröződés, dolog-felfedezés, nem része az erkölcsi ítéletnek! A szem a légy személyes történésének kiszolgáló szerve csak. A fény által irányított és izgatott érzékelő-szerv! Ó, Gyönyörű, Öntudatlan Állat-Szemek! És van-e a növénynek, virágnak szeme. Valahol azt olvastam van látó-ideglemeze a leveleken. És a szirmokon! Ó, Szem-Büntetés! Szem-kivégzés, szem-kiégetés, szem-kiszúrás, tüzes törrel megvakítás: elvevése a látás-örömmek. Ó, Borzalmas Emberi Történelem. S a növény szem a falevélen, mint egy könnyecsepp! Itt állok költő-szívekből épített hajómon, s lassan úszik lefelé a Bánat-Folyamon kimondhatatlan bánaton végzetem felé, a Végző Vég felé! Hajó? Kifeszítve lógok az égig-növő függőleges fán, mint egy bajszos félvak denevér!

Borbély András

Felejtés és metafora

„És tódul álmaimból a zöld-taréjú, kehely-tökű virág-horda”

Számtalan formában megfogalmazható a kérdés: mi az oka a Juhász Ferenc-recepció elakadásának? A tény, hogy a kortárs kritika ugyanúgy, mint a kortárs költészet nem fordul applikációs igénnyel a hatalmas terjedelmű életmű felé, érdemes komolyan venni. Ez a komolyan vétel legalábbis annyit jelent, illetve jelenthet, hogy az elfordulás gesztusát a kortárs kritika és lírai beszédmódok önmeghatározó gesztusaként (is) értékelhetjük. Ha a lírai hagyomány egy rétege agyon van hallgatva, az legalább olyan sokatmondó lehet, mint az az eset, amikor egy másikhoz való viszony nyílt explikálása zajlik. Persze korántsem biztos, hogy az agyonhallgatás „igazságtalan”, s az sem, hogy a birtokbavétel „igazságos”. Inkább arról van szó, hogy tévútra vezetne, ha a hagyományozódás folyamatait moralizáló kategóriákkal próbálnánk leírni. Jelen esetben is úgy véljük, hogy a kortársi recepció hiányának az uralkodó kritikai diskurzus szintjén nem (vagy bizonyára nem csak, s a „költészettörténet” számára ez a döntő) institutionális okai vannak.

Ebben az esszében csak utalni kívánunk ezekre a „belső”, „immanens költészettörténeti” aspektusokra. Emellett azonban néhány olyan megközelítést is javasunk, amelyek alapján talán érdemes lesz elgondolkodni azon, hogy „mégis”. Hogy mégis miért „kell”, „érdemes”, de leginkább: mi módon lehetséges olvasni, értelmezni mégis Juhász Ferenc szövegeit. A recepció hallgatása maga is egyfajta értelmezés, például nem értettnek, „érthetetlennek” nyilvánítja a szöveget. Hogy példát is említsünk, sokak szerint Juhász szövegeinek olvasása „túlságosan nagy erőfeszítést” igényel. Ez az ítélet persze többnyire mentegetésként mondatik ki, nagyjából ilyenformán: valójában nem is igényel túlságosan nagy erőfeszítést, ha így meg így közelítünk hozzá. Nyilvánvaló, hogy a tagadni kívánt tétel könnyen a visszájára fordul, érvényes megközelítésként, szempontként tételezve a befogadásban a megértésre fordított több vagy kevesebb olvasói energiát. Egy ilyen ítéletben továbbá rejtetten az is benne foglaltatik, hogy az erőfeszítés túlságosan nagy *ahhoz mérve*, amit „cserébe”, megértésként, esztétikai érték gyanánt kapunk. Ennek a csereberének, az olvasás és a megértés fölötti „értetlenkedő” alkudozásnak talán mélyebb értelme van. Az „alkudozás” arra utal, hogy még mielőtt tudnánk, hogy mit is akarunk „megvenni”, már jó előre megvontuk tőle a bizalmat. Aligha dönthető el „jog szerint” e megvonás jogossága vagy jogtalansága. Annál fontosabb lehet a befogadás szempontjából a bizalom megelőlegezésére vagy megvonására magára vonatkozó kérdés. Amikor ugyanis megelőlegezzük a bizalmat, ez többnyire azt is jelenti, hogy már előre értjük, legalábbis elfogadjuk, el tudjuk képzelni,

A nyolcvanéves Juhász Ferenc tíz évvel ezelőtt, első számunkban már vendégünk volt. Derűt, egészséget kívánunk neki!

hogy megérthetjük, „hasznosíthatjuk” a bizalomban részesítettet. A bizalom ajándékozásánál nemcsak jóindulatot, hanem már egy „előzetes megértést” is adományozunk. Ennek megvonásával viszont, amikor már „*el sem tudom képzelni*, hogy mi ebben a jó”, a megértendő egyre idegenebbé, „haszontalabbá” válik, egészen odáig, hogy már „figyelembe sem vesszük”, mivel „nem éri meg”. Ezek a hétköznapi megfogalmazások többnyire mentesek a cinizmustól, mondhatni „akárki” vélekedhet így, s éppen ezért feltárhatják egy bizonyos hagyományhoz vagy költői nyelvhasználathoz való viszonyunkat.

Mi lehet ez a már nem értett Juhász Ferenc szövegei esetén, amelynek hiányában már nem tudunk bizalmat ajándékozni? Margócsy István nevezetes elemzése¹ egy „grammatika-közei” választ javasol, mely szerint a hatvanas-hetvenes évek fordulóján történt költészeti paradigmaváltás következményeként a szó mitizálását, a tökéletes szó vagy szavak keresését, a jelzők halmozását, a mellérendelt szerepű metaforák halmozását, illetve a „kimondhatatlan” szavánfogási kísérleteit felváltja egy analitikus, nyelvkritikai szemléletű, sokkal inkább a kimondhatóra irányuló², illetve a szintaktikai szervezethez (vagy szervezetlenséghez) centrumba állító költői nyelvhasználat. Juhász Ferenc „szócsodái” ebben az elképzelésben a „szópoétika” paradigmájának legradikálisabb példái. A főként Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel, de Pilinszky Jánossal és Illyés Gyulával is jellemezhető szópoétikai szemlélet ezek szerint (?) közelebb merészkedik ahhoz, ami – Wittgensteinnel szólva – „kimondhatatlan”, míg a mondatpoétika ezt a kérdést – például Petri György olykor tételes „metafizika”-ellenességéből kiolvashatóan – egész egyszerűen kikerüli, nem tartja érdekesnek.

Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy a szópoétika többet mond arról, ami kimondhatatlan – ez amúgy is paradox állítás lenne –, mint a mondatpoétika, sokkal inkább azt (a hitét) mondja el, hogy létezik valami, ami nem mondható – s ez a plusz potenciális fölöslegként amúgy is lényegtelen a mondatpoétika számára, hiszen arról hallgatni illik, sőt kell.³ Ebben a talán „metafizikai” vagy „esszencialista” szemléletben (a költő az Igét, az egyetlen, az első és igazi szót keresi) az érdekes, hogy valami módon mégis világossá teszi: van, amiről nem lehet beszélni, azaz legalább annyit mégis mond erről a nem mondhatóról, hogy létezik.

¹ Margócsy István, „névszón ige” – Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról, in Uő., „Nagyon komoly játékok”, Pesti Szalon, h.n., é.n., 259–281.

² Vö.: „Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan, amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Wittgenstein, Ludwig, *Logikai-filozófiai értekezés. Tractatus Logico-philosophicus*, Budapest, Akadémiai, 1989, 7.

³ Ez a „hallgatni kell” azonban talán túlságosan is szó szerint van véve a mondatpoétikai koncepcióban, elég, ha csak Martin Heidegger interpretációját vesszük alapul a hallgatni tudás feltételeiről: „De a hallgatás nem jelent némaságot. Ellenkezőleg, a néma a 'beszélés' felé tart. Aki néma, az nemcsak nem bizonyította, hogy hallgatni tud, de nincs is semmi lehetősége ennek bizonyítására. S aki természetből fogva keveset beszél, az éppoly kevésbé mutatja meg, hogy hallgat és hallgatni tud, mint a néma. Aki sohasem mond semmit, az adott pillanatban nem képes hallgatni. Csak az igazi beszélésben lehetséges a tulajdonképpeni hallgatás.” Heidegger, Martin, *Lét és idő*, Budapest, Osiris, 2001, 195–196.

Hans Blumenberg Wittgenstein szállóigévé vált mondatához (ti. „...amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”) a következő magyarázatot fűzi: „Itt olyan reliktumról történik mellékes említés, amely – tekintve hogy nem esik a valóság meghatározása alá – úgyszólván otthontalan. Osztozik vele ebben az egzotikusságban a ‘világ értelme’, melynek a világon kívül kell rejlenie, sőt a misztikum meghatározása is, amely nem a világ ‘milyen’ voltában ragadható meg, hanem abban, ‘hogyan van’.”⁴ Ebből a vázlatos levezetésből úgy tűnik, hogy amit a mai olvasó már nem ért és bizalma jeléül nem ajánlunk Juhász szövegeinek, az a „kimondhatatlan” lenne. Nem tudjuk, mi a „kimondhatatlan”. Blumenberg egy korábbi megjegyzése Quintilianus sokat idézett metaforája kapcsán jobban megvilágítja, hogy a kimondhatatlan, kimondhatatlansága ellenére, mégis hogyan mutatkozhat meg: „Hogy ‘kacagó rétről’ beszélhetünk, csakis azért lesz költői szuggesztíó, mert az esztétikai evidencia olyasmiből ered, amit ugyan mindenki lát, de nem tud kifejezni. (...) Számolnunk kell vele, hogy a nem-fogalmiság címszava alatt a nem-kimondható dolgok osztálya sem üres.”⁵ Ami témánk szempontjából mindebből fontos lehet, hogy Blumenberg elemzése a metaforikának (és távolabbról a mítoszkutatásnak) egy olyan koncepciójába illeszkedik, amely számára a metafora nem pusztán a fogalomalkotás megértésének előtere, hanem maga is önálló referenciatartománnyal rendelkezik, sőt a „nem-fogalmiság” körébe tartozó kutatások egyik kiágazása. Ebben az összefüggésben – némileg leegyszerűsítően fogalmazva – a fogalmi gondolkodással állna szemben (?) a nem-fogalmiság teóriája, ezen belül a metaforika. A metaforának itt önálló viszonya van az „életvilággal”, mely nem helyettesíthető veszteség nélkül fogalmi nyelvhasználattal.⁶

Juhász Ferenc költészetéről az eddigi recepció már elmondta (és jóformán csak ezt mondta el), hogy jellegzetességei a metaforikus nyelvhasználat és a mítoszkutatás területei felől közelíthetők meg, noha az „ősi”, „népköltészeti” műfajok filológusi adatolásánál, illetve a szerző kimeríthetetlen képzelőerejének dicséreténél a metaforák gyártásában nem nagyon jutott tovább. Hogy a metaforánál maradjunk, könnyen meglehet, hogy a „szópoétika” koncepciója mögött, illetve mellette – s ez nem is ellentétes Margócsy István tételével – Juhász Ferenc esetén egy másik alapvető jellemvonás is kimutatható. Ha a metaforák halmozását nem tekintjük a tökéletes, mágikus, első, egyetlen stb. szó (az Ige) – sikertelen (!?) – keresése eredményének, hanem Blumenberg tanácsát követve egy sajátos és az „életvilághoz” fűződő nem-fogalmi, hanem figurális viszony lehetőségének, akkor ez a különbség megint csak nagyon fontos lesz az említett költészettörténeti paradigmaváltás tekintetében is. Nemcsak nyelvhasználati, hanem szó szerint „szemléleti” váltásról is beszélhetünk. Amennyiben az abszolút metafora ugyanazon a nyelvi síkon ‘tárgyi’ predikátummal nem helyettesíthető (Juhász költészetének – és

⁴ Blumenberg, Hans, *Hajótörés nézővel*, in Uő., *Hajótörés nézővel. Metaforológiai tanulmányok*, Atlantisz, Budapest, 2006, 7–104, 93.

⁵ Uo., 92.

⁶ Vö. az „abszolút metafora” ismert meghatározásával: „ugyanazon a nyelvi síkon ‘tárgyi’ predikátummal nem helyettesíthető” Uo., 82.

nem csak metaforáinak – nagy része ilyen metaforákból áll), akkor itt egy az „életvilághoz” fűződő sajátos költői viszony elfelejtéséről lehet szó.⁷ Hogy mi is ennek a viszornak a sajátossága és összefüggése a „kimondhatatlannal”, azt Juhász Ferenc legutolsó kötetének legutolsó lapjáról vett szöveggel igyekszünk illusztrálni:

„...oly könnyű lettem, mint egy
mag-nélküli üres kalász, a szórtús kalászcsészék sejtornya üres növényi szív és
oly száraz is,
aki pedig vízzé váltam a függve-rothadás keresztjén, egyetlen lábujjakig-érő
sárga húgyhólyag,
mint egy szaros tehéntógy. Oly könnyű lettem, mint egy megfagyott árvaszú-
nyog, fején két pihe-gejzír
csáptoll-fölszökéssel, s a csápokban a halló-idegjárat a füljárat is fagyott, mint
egy üres téli
csigaház, s fagyott a füljáratokban a dobhártya is, mint egy mikro-miniatúr jég-
pénz, s a testemet
kín-fámról leemelő tudja, hogy oly magányos vagyok halottan, mint élve is,
mint az árvaszúnyog
szemei, a miniatúr-csésze kristálycukor-kúpok. Árva, mint az árvaszúnyog
csöpp dobhártyája csáp-bojtja
hallóüregében. Ha valaki levesz halálom halálos fájáról: érzi majd, oly könnyű
vagyok, mint a
megfagyott árvaszúnyog: mint egy dérből-szótt csótáros halottas ló. Oly kön-
nyű, mint egy felhő, mint
egy villámtalan, elektromosság-hiány báránfelhő, mint a hóhullás rácsrend-
szere, mint a kiszáradt
ugró-combvillám hattyúgép szalmaszöcske, szalma-eres szalma-gépváz, kecs-
kebakként álló szalma-hegedű.”⁸

A hasonlatlánc egyes elemeit az teszi igazán bonyolulttá, hogy a könnyűség „fogalmának” a hasonlat hasonlító részében nem egyetlen elem felel meg (például „könnyű lettem, mint egy kalász”), noha az olvasónak úgy tűnhet, ez is elég lenne ahhoz, hogy megértse, „mennyire könnyű lett”. Ettől tűnik túlságosan „terheltnek” a szöveg. A „könnyűség fogalma” azonban sohasem fedi teljesen azt, amikor valamit könnyűnek érzékelünk, nem beszélve arról, hogy „könnyűség” önmagában mint fogalom aligha létezhet anélkül, hogy ne képzelnénk valamit még mellé, aminek csak egyik attribútuma az, hogy bizonyos körülmények között könnyűnek tekintjük. A kalásznak továbbá egyáltalán nem „fundamentális” tulajdonsága az, hogy könnyű – lehetne például sárga vagy érett. Mindenesetre nem feltétlenül a könnyűség jut előbb eszünkbe. Inkább úgy tűnik, hogy a hasonlat hatására tárul fel egy olyan *szemlélet*, melyben a kalász éppenséggel könnyű, s ezzel egy időben a kalászra vonatkoztatható töb-

⁷ Nem teljes felejtésről van persze szó, hiszen ezután is használ a líra figurális megoldásokat, az arányok viszont, úgy tűnik, tényleg radikálisan megváltoztak.

⁸ Juhász Ferenc, *Pacsirta a szívben*, Budapest, Kossuth, 2008, 176.

bi asszociáció elhomályosul. Ebből már az is látszik, hogy ez a figurális szemlélet nem egy általános, akármilyen kalász már előbb is ismert tulajdonsága segítségével mond valamit az általában vett könnyűségről, hanem egy olyan kalászról van szó, amely éppen csak most feltárult *könnyűsége tekintetében* veendő számításba. A könnyűség „mint olyan” fogalma számára egyáltalán nem is létezik olyan valami, mint kalász, tehát a fogalomtól, ebben az esetben legalábbis, nem juthatunk el a szemügyre vehető világhoz. Hogy a kalász a *könnyűség tekintetében* veendő számításba, azt is jelenti, hogy bármely más dolog is csak akkor kerülhet egyáltalán utunkba, ha valamilyen *tekintetben* vesszük szemügyre. Radikálisabban fogalmazva: a *valami mint valami* struktúrája segítségével táruulhatnak egyáltalán fel számunkra dolgok. Erre alapozva mondhatja Heidegger, hogy a *valami mint valami* az értelmezés struktúrájaként, és az érzékelést is „megelőzve” a megértés (*mint világban-benne-lét*) „a priori egzisztenciális struktúrája”.⁹

De Juhász hasonlatában vajon tényleg arról van-e szó, hogy feltárul egy létező, a kalász, mégpedig *könnyűsége tekintetében*? Az általunk redukált hasonlat így hangzott: „könnyű lettem, mint egy kalász”. Úgy tűnik, egészen pontosan inkább az a létező tárult fel a *kalász könnyűsége tekintetében*, aki a „lettem” igében van kifejezve. Ez a „valaki” megint csak nem egy általános „beszélő” vagy első személyű „lírai én”, hiszen ő maga is a *kalász könnyűsége tekintetében van könnyűként fölfedve*. A kalász könnyűsége háramlik át a „lettem”-ben kifejezett létezőre, ezért lehet a beszélő léte mindig valamihez viszonyuló lét, melyben mindkét „valami” szükségszerűen feltételezi egymást. A redukált hasonlat nagyjából így formalizálható: *valami: valami mint valami*. A tényleges helyzet azonban ennél is sokkal bonyolultabb, amennyiben az eredeti hasonlatot vesszük górcső alá: „oly könnyű lettem, mint egy / mag-nélküli üres kalász”. A két jelző tovább finomítja a kalász megjelenési módját: a kalász abban a *tekintetben* könnyű, hogy egyrészt „mag-nélküli”, továbbá „üres”. A két jelző között nincsen vessző, ami újabb hierarchikus szintet iktat a hasonlatba: az „ürességnek” egyik lehetséges módja a „mag-nélküliként való üresség”. Nem általában véve üres, hiszen aligha tudjuk elképzelni az ürességet anélkül, hogy ne gondolnánk mellé valamilyen „tartályt”, amiben „nincs semmi”. Olyan üresség ez, ami a „maghiány” szempontjából az, ami, emellett azonban lehetne benne másvalami, például levegő, illetve hiányozhat belőle másvalami, amitől még nem *tekintjük* üresnek. Itt ugyanaz áll, ami a kalász könnyűsége kapcsán: az „üresség fogalma” a figurális „értelmezésen” alapszik. A végeredmény: a mag-nélküliség *tekintetében* üres kalász *tekintetében* könnyű a „lettem” szubjektuma, ahol a hasonlat célba ér.

Ám, s ez fontos különbség lehet: a hasonlat legtöbbször „célba ér”, s legtöbbször a beszélő szituáltságát jellemzi a fenti módon. Félrevezető lehet Margócsy István megállapítása, hogy Juhász Ferenc „szócsodái” „magános szemantikai egységként funkcionálnak, s kizárólag szemantikai műveletek eredményeként jöttek létre”¹⁰, illetve hogy a metaforák itt ekvivalens mellérendelések. A képeket értelmező fogalmak, az azokat értelmező képek és fogalmak... stb. komplex

⁹ Heidegger, *im.*, 178–183, 179.

¹⁰ Margócsy, *im.*, 271.

szemantikai hálózatot hoznak létre, amely ugyanakkor hierarchikus és többnyire a beszélő instancia áll a hierarchia csúcsán, a képek az ő „állapotát”, ha tetszik, „hangoltságát” magyarázzák. Másrészt mindezt a hierarchikus jelentésfeltárást, vagy ahogy mások fogalmazzák: „feltárazó számbavételét a dolgoknak az atomoktól, a sejtektől a világmindenségig”¹¹ éppenséggel a szintaktikai viszonyok úgymond „normális” kezelése teszi lehetővé azzal, hogy nem akasztja meg a „konvencionális” jelentéstulajdonítás folyamatát az olvasói figyelmet örökösen a szintaktikai (és ezáltal szemantikai) törésekhez utalva vissza – bár ennek Margócsy István koncepciója megint csak nem mond ellent.

A pusztán fogalmi szintű vagy szintaktikai értelmezés Juhász versében azért is mond csődöt, mert az értelmezési sort¹² folyamatosan „fogalmi törések” szabdadják. Egyáltalán nem biztos, hogy a részben fogalmi, részben figurális elemekből alkotott „mag-nélküliség” fogalmától eljuthatnánk a pusztá „üresség” fogalmáig, ahogyan az „üresség” pusztá fogalma sem vezet tovább a „könnyűség” fogalma felé. Egy pusztá fogalomtól egy másik pusztá fogalomhoz csak figurális áttételek beiktatásával építhetünk hidat, sőt magukhoz a fogalmakhoz is figurális aktusok útján jutunk el. De mit is jelent „figurális aktus” útján fogalmakhoz jutni ebben az értelemben? Úgy tűnhet ugyanis, hogy már előbb rendelkezünk a „könnyűség” fogalmával, amelynek *tekintetében* feltártuk a „kalászt” mint létezőt, amelynek *tekintetében* a beszélőt... stb. Csakhogy Heidegger azt állítja, hogy a gondolkodás „mint-struktúrája” nem pusztán egy „módszer”, hanem a világban-benne-lét fölfedhetőségének *a priori* feltétele. Azaz: természetesen már a vers olvasása előtt ismertük a könnyűség fogalmát, ahogyan természetesen maga a szerző is ismerte, mielőtt hozzáfogott volna a szöveghez. De a könnyűség fogalmához *egyáltalán* csak egy olyan *szemlélet* (netán: „hangoltság”, „diszpozíció”) révén lehet eljutni, amely előbb figurálisan „lát”, majd közvetlenül ezután homályba borítja azt, amit látott. A fogalmak tehát egy potenciális felejtési folyamat eredményei, de ez nem jelentheti egy ideális és letűnt költői ósállapot feltételezését, amennyiben nem akarjuk azt a romantikus elképzelést hirdetni, hogy a költő, amikor verset ír, a csillagos éggel vagy az istenekkel társalog. Ez egy újabb mítosz lenne, amely, fogalomként legalábbis, implikálná, hogy már nem látjuk, amit mondani akarunk. Ebben az esszében talán megelégedhetünk annyival, hogy miként a hasonlatban a képe-

¹¹ L. Vasy Géza, *Szarvas-ének. Közelítések Juhász Ferenc költészetéhez*, Budapest, Széphalom Könyvműhely, 2003, 39. Persze ez több is, más is, mint a világmindenség egyszerű számbavétele.

¹² A kötőjeles szóösszetételek valóban arra utalnak, hogy maga a szöveg önmagát pusztán fordításnak, értelmezésnek „tartja”, olyan valami fordításának, amely egyetlen szóban kimondhatatlan. Bonyhai Gábor írja a „Szarvas-ének” kapcsán: „A finnugor ősköltészet fordításai – a műfordítások, de még inkább a tudományos igényű, szövegű nyersfordítások – feltűnően sok kötőjeles szóösszevonást tartalmaznak. Néha három vagy négy szó is, akár bonyolult szintagmarendszerek is kötőjellel kapcsolódnak össze. Az eredeti szöveg megfelelő pontjain viszont a bonyolult kötőjeles szerkezetek helyén legtöbbször csak egyetlen szó található. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy az eredeti nyelvben igen sok bonyolult fogalmat egyetlen szó jelöl...” I.: Bonyhai Gábor, *A Szarvas-ének szerkezetelemei*, in *Uő., Összegyűjtött munkái*, 1/B, Budapest, Balassi, 2000, 34–55, 48.

ket, úgy a fogalmakat és a képeket is egymásra kopírozza és felcseréli a költői nyelv. Adorno mondása szerint („a mitikus az értelmetlennek értelemként való celebrálása”¹³) Juhász Ferenc képhasználata talán így jellemezhető: a képeknek foglalkozásként való celebrálása. Ez talán úgy is belátható, hogy nyilvánvalóan Juhász Ferencnek egyik legszimplifikáltabb szóképét választottuk elemzésre.

Az általunk választott idézetből azonban egy további sajátossága is megvilágosodhat Juhász nyelvszemléletének. Kétségtelen, hogy ebben a szemantikai hálózatban egymással ekvivalens metafora-bokrokat is találunk, ám az is, hogy a két vagy több metafora, vagy más szókép ekvivalenciájáról tett kijelentés csak szintaktikai-funkcionális értelemben érvényes kijelentés, hiszen a metaforák nem fordíthatók le egymásra, éppen ez egyik legfontosabb konstitutív tulajdonságuk. A „szemantikai ekvivalencia” értelmetlen meghatározás lenne, hiszen két szó sohasem jelenti ugyanazt. A szintaxis *tekintetében* (és csakis ebben) viszont valóban beszélhetünk egyenértékű variánsokról, de ez a lehetőség az egyenértékűség „fogalmi metaforáján” alapul, mely fogalmi metafora pedig azon, hogy homályba borítja, elmosza a figurális szinten jelentkező alapvető különbözőséget.¹⁴ Hogy ezek a kérdések Juhász Ferenc szövegeinek olvashatósága kapcsán nyilvánvalóan fölvetethők, vagyis a névadás, a metafora, figurális és fogalmi nyelv összekapcsolódásának, tágabban – Rousseau-val szólva – a „nyelvek eredetére” vonatkozó kérdés, az elsősorban nem azért van, mert Juhász „ősi motívumokat”, „archaikus műfajokat” stb. „idé meg” és épít szövegébe, hanem mert nyelvhasználata (!) a figuráció és a fogalmiság viszonyának nyelvelméleti szempontból is alapvető problémakörében gyökerezik. Margócsy gondolatát, hogy Juhász „szócsodái” a „Szó” transzcendentális értelmezéséből következnének, a szintaktikailag ekvivalens variánsok, illetve a mitikus „hangnem” összefüggésének sejtetésével árnyalhatjuk tovább. Ebből az is világosabbá válhat, hogy ez a „hangnem” éppenséggel egy meghatározott szintaktikai követelményen – az egymással ekvivalens variánsokon – legalább annyira alapszik, mint a „szó-metafizikán”. Újra Blumenberget idézzük: „A mitológiai hagyomány, úgy tűnik, a variációra s a kiinduló állomány ebben manifesztálódó kimeríthetetlenségére épül, amiképpen a zenei variációk témáját is az jellemzi, hogy a felismerhetőség végső határáig változtatható. A mítosz azon jellegzetessége, hogy még a variánsokban is megőrződik, hogy felismerhető marad, anélkül hogy ragaszkodna a formula érinthetetlenségéhez, az érvényesség speciális módusának bizonyul.”¹⁵ Szó, szintaxis, mítosz, zene összefüggése Juhásznál természetesen ennél pontosabb elemzést igényelne (a szakirodalomban is „megemlégették” már), a kérdések komoly és érvényes fölvetettségéhez azonban, talán kimondhatjuk, nem fér kétség.

Végül: vajon lehetséges lenne, hogy a „szópoétika” „fogalmi törései” a heideggeri értelemben vett jelenvalólét alapszerkezetéhez tartoznak, s ezért nem-

¹³ Idézi: Blumenberg, *im.*, 111.

¹⁴ Paul de Man szavaival ez nem más, mint „...a különbözőségnek azonossággal történő helyettesítése, ami Rousseau szerint minden fogalmi nyelvre jellemző, része magának a névadás aktusának, a tulajdonnév 'feltalálásának'”. de Man, Paul, *Metafora (Második Értekezés)*, in Uő., *Az olvasás allegóriái*, Budapest, Magvető, 2006, 174.

¹⁵ L. Blumenberg, *im.*, 122.

hogy megakasztnának, hanem ezek teszik lehetővé az értelmezést, a világnak lehetséges és jelentésszerű „egészként” való feltárását, míg a „szintaktikai törések” már az értelmezésben mint a heideggeri értelemben vett „beszéd” származtatott módusában gyökereznek? A „szintaktikai törések” következtében az egyetemesség „eszméje”, „mítosza”, „álma” így nemcsak nem létezik, hanem már fikcióként sem gondolható el, hiszen a szintaktika felszíni repedései már nem engednek közel a metaforikus, nem-fogalmi és a fogalmi síkok termékeny összjátékához. Hiszen Margócsy István írja: „a szó (egy szó) sosem létezhet, még absztrakcióként felfogott szótárban sem, mondatok nélkül, mondatokon kívül...”¹⁶ Eszerint a világ jelentésszerű egészként való feltárása már azért sem lehetséges, mivel a jelenvalólét pusztulásával már értelmetlen lenne a világ mineműségére vonatkozó kérdés, mivel a világ csak a jelenvalólét feltárultságaként és feltárásaként világ.

Az egész világ együtt pusztul a jelenvalólét pusztulásával, ennek a jelen-tésvilágnak így egyszer s mindenkorra vége szakad. És tényleg... Újabb törés. Ahogy az idén nyolcvanéves Költő beszéli utolsó kötete utolsó lapjának utolsó soraiban, a „Nagyszombati codex” kézírással való magáévá lemásolása után, hogy már a kérdés is rossz, hogy „hiszen” akkor aztán tényleg, de tényleg „mindennek vége”:

„És az én halottjövőm mi lesz? Mi lesz velem kimúlásom után? Örök Pokol, Örök Várakozás? Örök Béke?

Hiszen mindennek vége már, mindennek vége. Vége! Vége! Vége! Vége! Vége! Vége! Vége!”¹⁷

¹⁶ L. Margócsy, *im.*, 280.

¹⁷ L. Juhász, *im.* (Kiemelés tőlem: B. A.)

Sziráki Mariann

Beavatás a Szarvas-énekbe

Előhang

„...volt egyszer egy hatalmas hegy. Ez olyan magas volt, hogy hol a fényes Nappal, hol a csillagokkal, hol meg a halovány Holddal találkozott. A csillagok sokszor leszöktek az égről és fogóst játszottak a vállain. Senki emberfia nem látta ennek a hegynek a tetejét, pedig volt rajta sok látnivaló: színaranyból volt ott minden, a bokrok, a fák, a házikók is. Mert házikók is voltak rajta. Nem egy, hanem több is, minden tündérnek egy-egy. Azon a magas hegyen tündérek laktak” (...) Két fiatal tündér azonban mindig versengett egymással. Addig-addig versengtek, míg egy idősebb tündér ezt mondta nekik: „Amelyikőtök a legszebb és leghasznosabb dolgot csinálja, az legyen az első.” Az egyik tündér gyönyörű várat épített a hegy tetejére, a másik forrást fakasztott oldalából, de a tündérek mindkettőt gyönyörködve nézték, és nem tudták eldönteni, melyik a szebbik, a hasznosabbik. Egyszer aztán fáradt, szomjas vándor járt arrafelé, és ő bizony a virágos oldalú, csörgedező patakot választotta a pompás, csillogó vár helyett, hiszen alvóhely mindenhol akad a selymes fűvön, hűsítő árnyékban. A várépítő tündér elsápadt haragjában, és megátkozta a vidéket: „Tűnj el innen te büszke vár! De tűnjön el a csobogó patak is virágaival együtt! Tűnjön el az egész hegy és legyen a helyén olyan csúnya, fekete víz, melyet ember soha meg ne ihasson, és virág ne nőjön a partján! Így átkozódott a haragvó tündér, s mire a többi társa valamit is tehetett volna, a nagy, magas hegy, tündérek tanyája, a várral és a csörgedező patakocskával együtt hirtelen eltűnt. Nem maradt más a helyén csak egy nagy, fekete tó.” Az Aranykor virágzó, delelő mezeje elsötétült, és a szakralitását veszített éjféli tóban „szarvas áll a hold-habokban”.¹

Forrás

Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* (a továbbiakban *Szarvas-ének*) című költeménye új világlátású époszai közül a legszebb, legcsiszoltabb, melynek ősi beavatási motívumai – mint a szarvassá lényegülés és a titkok kapujának átlépése – az egyetemes szakrális hagyomány megidézésével a költői-emberi újjászületés személyes és egyetemes érvényű vallomásává teszik. A *Szarvas-énekben* Juhász költészete földiségével kíván leszámolni, hogy a titkok kapuján túl, témáját a földitől eltávolítva a mítosz itt megtalált totalitása vonalán haladjon tovább. Ezután a mítoszteremtés lesz költészetének sajátos módja.

A hétköznapi világból való kiszakadás, az átváltozás és a magasabb rendű tudás megszerzése alkotja a költemény vázát – rímelve a mindenkori „beavatási forгатókönyvre”. Ahogyan a költő megteremti költészete nyelvét, úgy a mitológiai és vallási világban is minden teremtes újjáteremti saját struktúráit. Az emberi élet lényeges ciklusainak határát archaikus népek az átmenetet segítő

¹ A *büki fekete tó*, in: Bíró Lajos, *Magyar ősmesék*, Debrecen, 2002, 38.

beavatási szertartásokkal jelölték. Minden élet, mely önmagában is egy ciklus újabb ciklusokat alkot, melyekhez a mítoszok története: a világ teremtése és lerombolása az újjáteremtés érdekében szolgál mintául. A beavatás során az ember mássá válik, a mitikus ősök által kinyilatkoztatott minták alapján; azáltal éli valóságosnak és jelentéssel bírónak tartott életét, hogy a létezés magasabb, szellemi síkjára lép: természetfeletti lényhez válik hasonlónvá. Az „igazi” ember képét tehát a mítoszokban foglalt eredeti tudás, isteni kinyilatkoztatás formálja: az emberi élet az emberen túli modellek utánzásával nyer értelmet.

Juhász éposza szintézist teremt az ősi és a modern között: ezer szállal kapcsolódik a magyar, finnugor, antik és általános hagyományba, az ősi elemeket a személyessel és a modern, iparosított világ jelenségeivel burjánzó, újabb és újabb asszociációkat keltő képekbe kombinálva. Ez a gazdag, burjánzó költői kozmosz gyökerezik meg a befogadó személyes világában, összekapcsolódva a személyes asszociációkkal, és ez „avatja be” őt is az élő, termékenyítő tudás átültetésével egy magasabb szellemi síkra.

Juhász mítoszteremtése nem volt előzmények nélküli. A XX. századra kiteljesedő drasztikus változások a hajdani világkép teljes megrendülését okozták, és a rengeteg irány, vallás, hagyomány labirintusában sokszor emberi életek „vesznek el” a hit keresésével. Míg egy egészségesebb, teljesebb világban az ember ősei hagyományába, hitébe, világképébe simulva él, korunk civilizált embere „saját hitét” keresi, ami a szakralitását veszített hétköznapiak szintjén szinte lehetetlen. A válság jeleit látva a világ rendjének helyreállítására, a feldarabolt, szétszakított hagyomány, a mítoszok újjáteremtésére, a modern művészet remitológizációjára több alkotó különféle műfajokban vállalkozott a XX. század elejétől kezdve.² A századelőn felnövő ifjú művésznemzedék – köztük Bartók és köre – a hagyományos művészeti tevékenység folytatásának lehetetlenségét és a világnézeti ideológiák kiüresedését élte át. Ez a személyes és csoportos frusztrációérzés vezette őket a „lényeg” keresésének misztikus útjára önmaguk labirintusába: „belső rejtekútra”. A befelé fordulás azonban nem a világtól való elfordulást szolgálta, hanem erőt és irányt adott egy új világ, új művészet, új mítosz teremtéséhez. A megszületett mítosz a modern világ minden idegenségét vállalva, azt mégis az évezredes hagyományba illeszti, az általános bizonytalanság jelenségeit ötvözi és magyarázza a folklór különböző műfajaiból és a mitológiából felfejtett kollektív szimbólumkincs ősi és biztos tudásával.

Juhász Ferenc époszának elsődleges ihlető forrása: Bartók *Cantata profanája* mind formájában, mind mondanivalójában felidézi a misztériumot, a krisztusi titkot: a szakrális szférába lendülést és ezzel együtt az isteni küldetés-tudattal járó áldozatvállalást. A zenemű nyitánya – alaphangja – Bach Máté-passiójára utal, és ezzel a gesztussal a keresztyén megváltástörténet mellé emeli a szarvassá válás szimbólumát. Emellett a Bartók által kibővített kolinda későbbiekben mottóként kiemelt sora, a „csak tiszta forrásból” ivó szarvas öntudatos

² Az archaikus mítoszok remitológizációs szerepét figyelhetjük meg a regényirodalomban is. Először 1926-ban az angol David Herbert Lawrence *Tollas kígyó* című regényében dolgozott fel ősi, mexikói mítoszokat, majd Mann, Joyce, és a negyvenes évektől főleg a dél-amerikai szerzők követték ezt a tendenciát.

szerepvállalása felidézi a XLII. zsoltár híves patak partján legelésző szarvasát, aki csak a hit tiszta patakjának vizétől nyerheti el üdvösségét. Bartók a *Cantatát* saját hitvallásának nevezte³, és ezt az utat követte számos magasabb célok felé törő művész, gondolkodó. E hitvallásnak, mely a valódi értékeket, igaz emberiséget, a természettel való egység jelentőségét hirdeti, hagyományt és ősokeket tisztelő központi szimbóluma az ősrégi, számtalan jelentéssíkkal bíró Csodaszarvas, és mitikus hősei, a szarvassá változott, beavatott fiúk. A csillagos ég, sőt a kozmosz állat-képzete, őseink szülő istenanyja, mítoszaink totemállata, akinek megidézésével újjászületik, megszentelődik a hagyomány.

A szarvas bőrébe bújva az idő könyörtelen egyhangúságán megnyílik a titkok kapuja, újra érthető lesz, újraélhető a természettel, a mindenséggel való egység, felsejlik az emberi élet szakrális, valódi célja. Ám aki rálépett a szarvasnyomra és átkelt a magasabb szellemi szférába vezető hídon, nem térhet vissza többé régi életébe; ellen kell állnia erőszaknak, csábításnak, s ha mégis megfutamodna hajdani szirénhangú, délibábos emlékei hívásának engedve, új minőségében darabokra zúzná azokat, s velük együtt saját magát is. A hétköznapi emberi életből, a profánná vált világból végre felszínre törő szellemileg magasabbrendű, igazi célokra mutató gondolatok, érzések megtagadása úgy taszítja a felvállalni nem merőt az értelmetlen, pesszimista, széttört létbe, ahogy az Isten nélküli, gőgös társadalom menetel saját szürke halálába.

Kolinda

Bartók művét egy román kolinda, a kilenc szarvas kolindájának két változata alapján írta. Meggyőződése volt ugyanis, hogy a kelet-közép-európai folklórkincsben a különböző erdélyi román dialektusok mutatják a legarchaikusabb vonásokat, valamint az is, hogy a „nép”-ben nem léteznek nemzeti határvonalak. Ezért zeneszerzői szimbólumrendszerében a román folklór az „ősiség”, a természeti, civilizálatlan világ jelentését vette föl. A nemzeti jelleg eltörlésének végső fázisa volt, mikor a magyar vonatkozású Csodaszarvas szimbólumával bővítette az átstilizált szöveget, a „csak tiszta forrás”-ból ivó szarvas képével aktualizálta azt, illetve a „híd” jelképével emelte egyetemes és kozmikus magasságba.

A román kolinda, csakúgy mint a magyarországi regölés szokása, a karácsony környékén zajló téli keresztény ünnepekhez kapcsolódik. Formáját tekintve átmeneti műfaj: párbeszédes előadásmódja miatt a hívogatókkal rokon, néhány tematikai összefonódás pedig a balladával is összekapcsolja. Továbbá, mivel gyakran fantasztikus történetről szól, végkicsengése – a jókívánságok természetéből adódóan – mindig optimista, hősei pozitívak, így a mese műfajával is rokonítható; illetve a küzdelem, az átváltozás-motívum igen ősi hősének-maradványokat sejtet.

A kolindálás *nagy zajjal járt*: a csak férfiakból (eredetileg 15-24 éves leányemberekből) álló csoportot *egy vagy több dob ritmikus hangja*, furulya, esetleg duda kísérte. A csoport után gyerekek, asszonyok, öregek kiabáló sokasága vonult, s miután egy soron levő háznál megállapodtak és egyikük prózai

³ Szabolcsi Bence, „Bartók Béla: *Cantata profana*”, in: *Miért szép századunk zenéje?*, Bp., 1974, 181.

bekéredzkedőt mondott, megkezdődött a kolindálás. Egy, két, legfeljebb négy kolinda után megtáncoltatták a nagylányokat, majd poharazgatás után átvették a házigazda ajándékait. A legáltalánosabb, hagyományos ajándék az erre a célra sült nagy búzakalács volt, melyet formája, fonatai, alapanyaga (búza mint az élet szimbóluma), az ünnepség ideje és jellege miatt Nap-szimbólumnak tekinthetünk. Mindezeket az egyik kolindáló tréfás mondókéval köszönte meg: a mondóka gyakran a *kapott ajándék története* volt a búza elvetésétől a megsütésig. Az erdélyi román kolindálásnak a látványos turkatánc a legismertebb (ám nem szükségszerű) kísérője. A szarvas állatnak(!) öltözött legénynek nem volt könnyű dolga. Igen vad táncról lévén szó kimerítő is volt, ám démonikus jellege, szerepe miatt még nehezebben akadt rá vállalkozó. A hiedelem szerint ugyanis a turkást hat hétig kerüli védangyala, és ha ez idő letelte előtt meghal, pogányként száll sírba. Helyenként egyenesen az ördöggel azonosították (ami az etnográfiai elemzés szerint azt bizonyítja, hogy a kereszténység előtti időkben a figura isteni szerepet játszott), és mivel „tisztátalan lélek van benne”, farsangig templomba sem mehetett. A kolinda ősi, kereszténység előtti gyökereit jelzi, hogy ének módja az íratlan szabályoknak megfelelően – *vad, harcias és éles hangú*. „Ott, ahol hagyományos módon máig megőrződött a maximális hangerejű, antifonális éneklésmód, a kolinda egyike a leghatásosabb élményeknek; jelzésére az a szó, hogy fenséges, korántsem csak szónoki fogás. A dallamok szökellő és sebes ritmusa a két csoportot félelmetes versenyre tüzeli. Mintha szüntelenül kergetnék egymást: egyik belép a másik refrénjének vagy strófájának a végére, elragadva egy-két szótagot, hogy a kolindát indulatosan és teljes erővel tovább vigye. Az így keletkező hangorkán messzire hat és megdermeszti a hallgatókat. Az embernek az az érzése, hogy *elszabadult egy bűsz szellem, s az elemeket ostromozza, hogy új világot alkosson*” – írja igen kifejezően Birlea⁴.

Tartalmilag jól elkülöníthető csoportot alkotnak a vallásos, a laikus és a profán „világi” kolindák. Köztük feltűnően gyakran találkozunk pogánykori szövegemlékekkel, mítoszok töredékeivel: a még soha le nem győzött csodaszarvasról szóló harcokkal, vadászó fiútestvérekkel, akik az erdőben bolyongva szarvasokká váltak, arról, hogyan vette nőül a Nap testvérét, a Holdat: csupa furcsa történettel, amelyeknek értelme az ősi szimbólumok erdejébe vezet. Bartók valamennyi kolinda közül a vadászkolindákat, azon belül is a szarvas- és oroszántípust tartotta a legősibbnak. Erre a csoportra olyan műfaji-tartalmi karakterszempontok jellemzőek, melyek a balladánál ősbibb műfajyszerűségre utalnak – elemeik inkább a mesékben köszönnek vissza, de nem túlzás akár hőség-töredékeket feltételezni bennük. Különösen fontos ez a tény, mert a kolindákat beavatási szertartások maradványaiként értelmezzük⁵. A kolindák vadászó hőség rokonát fedezhetjük fel a mesék „rengeteg havasaiban” nyílveszővel – sokszor őzre, szarvasra – célzó mesehősökben, akik szimbolikus vadászataikkal a tudás fényének megszerzésére törekcsenek.

Az állatokkal harcoló vadászkolindák egy változatában a vetélkedés a kertben pusztító szarvas és a kert gazdája, a Nap között lobban fel. A Nap meg-

⁴ in: *Szarvasokká vált fiúk: román kolindák*, szerk. Faragó József, Bukarest, 1971, 28.

⁵ *Népmesei motívumok Juhász Ferenc a Szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujában* című művében, Sziráki Mariann, diplomamunka, ELTE, 2006.

támadása kapcsán a szarvas halál-jelképisége rajzolódik ki, és ez a szerep rímél Juhász Ferenc Szarvasfiújának anyjára támadó, kertjét-házát feldúló, „másként”, anyja világából kihullott „halottként” viselkedő alakjára. A kertet – a személyes, intim teret – feldúló szarvas költői képében határozottan felismerhetők a beavatási szertartások, illetve átmeneti rítusok motívumai: a romboló szarvas, akinek a december végi Naphoz hasonlóan újjá kell születnie, egyszerre démonikus és isteni – emberfeletti, aki mentesül az emberi szabályok alól, akinek totem-ős képére változott alakjában az állati-isteni szent eksztázis pusztít és épít. Az állattá változott alak értékelésében mindig van egyfajta világképtörés: kiderül, hogy a felszín alatt más rejtőzik, az állatalak lehet állattá felszabadult és állattá átkozott, szent és bűnös, sőt e kettősségben ott rejlik az ember ellentmondó karaktere, amit Apollón és Dionüszosz egymást feltételező személyisége fejez ki legszebben.

A kolinda ihletője az a vágy, hogy az adott állapotnak vagy hivatásnak megfelelő életideál maradéktalanul megvalósuljon: *teremtés*. A fantasztikus, idők kezdetének idején játszódó történetek jelen időben előadott szertartásos regélése felidézi a civilizáció által nem érintett természeti népek beavatási hagyományait. A *zajjal, zúgattyúkkal kísért* vad önkívületben zajló *férfivá* vagy titkos társaság tagjává avatásokkal: a más, magasabb síkon történő *újjászületéssel*, mielőtt sokszor egy szörnyeteg eszi meg a beavatandót *vagy* *bősz szellemek aprítják darabokra*, és félelmet keltő *maszkjuk* vagy festett arcuk érzékelteti, hogy ők már „mások”, „halottak”, az állat-isten ős szelleme költözött beléjük. Közben a beavatás és minden újjáteremtés megszentelésére *felhangzik a közösség teremtetéstörténetének recitálása*.

Nem kérdés, hogy hajdani beavatási és termékenységvarázslási szertartás él tovább a kolindákban és a regösénekekben, valamint ugyanezen legfontosabb és legősibb hagyomány jelenik meg a Cantata profanában és a Szarvas-énekben is.

Csodaszarvas

Kozmikus magasságokba tekintve a legjelentősebb átváltozás a Nap kacérszony környéki újjászületése, mikor a legsötétebb napokon túllépve újra felfelé ível az éltető bolygó pályája. Ez minden beavatástörténet ihletője. Újjászületésének mintájára dramatikus szertartásaiban az ember is újjászületik. A kolinda szimbolikájában ott rezegnek a misztériumvallások motívumai; illetve a büntetés és megváltás – a passiószimbolika – elemei alapján egy homályos áldozatmítosz is megjelenik. És főszereplőként: síkokat átívelő szimbólumként a szarvas mint isteni küldött újjászületés-nap-világfa- és kozmosz-jelkép, akinek csillagképe a napforduló környékén ragyog fel az égen.

Nem véletlen, hogy Juhász Ferenc és Bartók Béla régi-új hitvallásuk alapjául népünk totem-ösét, az újjászülető Nap szimbólumát: a szarvast hívták új életre. A szarvas: minden. A magyar őshagyományban Csodaszarvasként hordozza a világegyetem értelemmel, érzéssel, étellel telítettségének csodálatos eszméjét, de Nap-szimbólumként világszerte a szellemi magasabbrendűséget, fénylő okosságot jelképezi. Agancsa elhullatásával majd újránövesztésével a ritmusos időt jelképezi. A sámánhitű népek hiedelemvilágában a szarvas, akárcsak a Nap, képes rá, hogy bejárja az emberen kívüli világokat. Ide tarto-

zik a szarvas halál-jelkép oldala is, illetve őseink hite, mely szerint halottaink is szarvas alakban járnak, valamint a sámán is ezt a szimbólumot használja utazásainál. A megújuló Napot szimbolizáló szerep lehet többek közt az oka annak, hogy Krisztust Csodafiúszarvasnak nevezik a magyar legendáriumban, de a nagy pogány téli napforduló-ünnep és a keresztény karácsony egymásba fonódása is oka e szimbólumrendszer használatának.

A szarvas-szimbólum egymásba fonódó jelentéssíkjai kifejezik a gyógyulás-megváltás természetét: miszerint a valódi megtisztulás poklokra szállást feltételez, az emberi egészség csak a Világfa által is jelképezett emberi, ember feletti és emberi világ alatti sík megélésével lehetséges.

Juhász époszában is: a szarvas minden. A szarvassá változás ténye az emberi világhoz köti, a pusztító kísértet-szarvas – mely a beavatás varázsos-kísérteties erdejében lényegült át – az ember alatti, tudattalan világhoz, a világot magába fogadó, égbe nyúló Csodaszarvas pedig az emberi világon túli szinteket jelzi.

A *Cantata Profana* ihletése mellett a Csodaszarvas-mondák motívumai is megjelennek az époszban. Ezek lényeges szerephez jutnak, hiszen az ősi mítosz versbe szövése nemcsak a hagyományokhoz fordulást, a természetközeli lét vágyát fejezi ki, de örök érvényű mitikus idejével a költeményt is kiemeli az idő rabságából. Az útmutató szarvas-ős képe pedig egy új költői világ, módszer kifejezése is lehet: a kozmoszba nyúló szarvakban Juhász mindenséget megérteni vágyó költői látásmódját sejtethetjük.

A Csodaszarvas, a fehér, fénylő testű isteni küldött a teljesség felé vezető új irányt mutatja, és ha a beavatás aktusát tekintjük: megvált a régitől, túlhaladtól, rossztól. Áldás: isteni útmutatás, tiszta lelkiismeretünk iránymutatója, a darabokra szakadt, pokolban fehérre izzott egykor démoni szarvas megváltott, megtisztult alakja. A *Szarvas-ének* purgatóriumának Szarvasfiúja a kábeltengerek mélységeinek szarvassá lényegült megváltója és egyben áldozata.

A szarvas egyetemes szimbóluma nemcsak a kolindák és beavatási szertartások formakincsében kap központi szerepet, hanem az eredeti rendeltetésük szerint szintén beavatási folyamatot elbeszélő ősi népmesékben is. Ezekben a szarvas-lét különböző síkjai a beavatási rítusok kimerítő és olykor ijesztő valóságától távolítva letisztultabban jelennek meg: a szarvasnyomból ivó gyermek szarvassá átkozása, aki előtt egyetlen útként csak a teljesség megéléséhez vezető sűrű erdő ösvénye kanyarog, mely az Égbe vezet. Ez a Világfa mindhárom síkját átélő-megmászó sámán feladata is, az Istentől küldött Csodaszarvassá válás: mindannyiunk végső célja. A másik formában megjelenő segítő szarvas az út végéről jött: aki elvezet az okosság forrásához, aki szarvával segíti fel a Naphoz az arra érdemes vándort.

Híd

Anyja

Az édesanya alakja – csakúgy mint az apáé és a fiúé – is az univerzumba tágul. Teremtő hold-arcú ősanjaként jelenik meg, akinek lebontott kontya az éjszaka, ujjai csillagképek, éjjelt hozó hangjára csöndesül az élet, sikolya

teremtő-spirál. A kezdet, az anyaméh, az ősi, egyértelmű, békés állapot, amelybe csupán a haldokló térhet vissza, mikor újra tehetetlen lesz a teste, mint az újszülötteké; és amit a halál után újra betemet a Föld méhe.

Ő hozza az éjjelt, s teremti fiát, a ragyogó csillag-szarvast.

Földanyaként oltalmat nyújt és parancsol a testéből teremtett s táplált élőlényeknek, a pusztá senki földjén bolyongó szarvassá vált, tőle elidegenedett édesfia felett azonban már nincs hatalma, mivel ő az égre vágtatni vágyik, és látomásoktól égő, ragyogó teste felperzselné anya-földjét. Ősi női tudományához fordul: hálót sző, hogy megtalálja és magához vonja fiát, de a beavatott, a szarvassá változott fiú kibújik az élet-háló résein.

Az anya mégis hívja a fiát és elé tárja saját tehetetlen alakját, kérve segítségét, kimondatlanul is a gyermeki kötelességre utalva. Most a fiúnak kellene anyját ellátni, mint ahogyan őt gondozták gyermekként. Így lenne meg a körbefutó, kiegyenlített viszony.

Az anya mégis hívja a fiát, fia elé varázsolva gyermeki éveit. Megújulni kész földanyaként áll újból elé, teremtményként képes a régi-új világot életre keltetni, teremtménye ismétlésével kaput nyitni a gyermekkor felelőtlen, körbefutó, örök jelenébe.

Azonban a fiú kitört a körből és egy magasabb spirál-szintre lépett, új világot teremtett, ahonnan nincsen visszaút. És ezt éppen anyja hívó szavára ismerte fel: anyja csábító hívását gyermekkorá számadásaként hallotta meg, régi világát újrászűlni kívánó anyja emlékei megidézésével akaratlanul is a másik életre szülte őt.

Ha a Szarvasfiú hazatérne, lelkeket óvó, kiválasztottaknak járó isteni eret je-szarva ördögi, pusztító szarvvá változna. Szarvával, patájával tiporná anyja életet adó, tejfel tápláló szerveit, lángoló, óriási szellemként, démonként riasztaná meg, égetné el az őt már (még) nem értő, látására már (még) alkalmatlan édesanyját.

A Bartók által átdolgozott kolinda ellenséges szarvas-fiai is ezzel fenyegetik apjukat: „ízzé-porrá zúzódasz”, és így fejezik ki azt a szakrális igazságot, miszerint az „öreg bátyó”-nak már nincs keresnivalója a beavatás érdekében – már nincs joga szarvast üldözni vagy szarvassá válni. Ugyanígy, a Szarvas-énekben az anyját (és apját földi maradványaiban) fenyegető fiú a beteljesített anyai (szülői) gondoskodás folytathatatlanságát jelzi.

A városi rengetegbe és a művész-létbe beavatott Szarvasfiú visszatérte nagy veszedelmet jelentene anyja zárt, vidéki világa számára. A városi világhoz tartozó költő olyannyira más célú, nyelvű, gondolkodású, személyiségű, létformájú, anyja világába beilleszkedni képtelen művészember lett, hogy visszatérte véglegesen feldúltna kettejük viszonyát, emlékeit, anyja csendes, még az évszázados hagyományba simuló hétköznapi ritmusát, ha visszajönne, nem „megszelídítené”, hanem megvadítaná a kést.

„Az anyai világ profán világ volt – írja Eliade. – Az, ahová az avatandók most behatolnak, a szent világa. A kettő között törés, folytonossági hiány van. A profán világból a szent világába való átlépés ilyen vagy olyan formában magába foglalja a Halál élményét: az ember meghal az egyik létállapot számára, hogy a másikba kerüljön: (...) az ember a gyermekkor és a gyermeki, tehát profán lét felelőtlensége számára hal meg, hogy magasabb rendű léthez juthasson: ah-

hoz a léthez, amelyben a szent részesévé válhat.”⁶ A beavatás fontos mozzanata, hogy az avatandók előtt feltárt titkokról, szentségekről és az avatás fő részleteiről az anyák nem tudhatnak. Ők valóban hiszik, hogy gyermeküket szörny falta fel, és aki előttük áll, már egy újjászületett ember. Ráadásul sok esetben ez az új ember más, érthetetlen nyelven beszél (amit elvonulása alatt tanítottak meg neki), így a köztük lévő szakadék áthatolhatatlanná tágu.

Juhász Ferenc époszában az anya és a fiú nem értik egymást, pedig mindketten egy más minőségű szellemi síkra készülnek lépni és mindketten annak határmezsgyéjén tartózkodnak. Az anya az öregség másképp látó, révülő, számadást tartó élethelyzetéből készül átlépni a fizikai halál küszöbét, a fiú a mindenséget megragadni kívánó, másképp látó költészet síkjára tart. Az anya magába révül, saját mikrokozmoszából sejtí a végtelenséget, a fiú a végtelent öleli magához szá(r)vaival. Közelebb állnak egymáshoz, mint gondolnák, egymás tükörképei ők: céljuk ugyanaz, de más létsíkon élnek és más nyelvet beszélnek. Mindketten magányosak koruk régi-új világában. Az anya a megváltozott vidék magányában próbál öregségére elboldogulni, a fiú az egyre átláthatatlanabbá váló értékrendszerben próbál eligazodni, igazat szólni, mégsem lehetnek együtt. Az anya már változásra képtelen új életre készülő fia ellentétjeként; ám múltba révülő és lassan múlttá váló alakja a vers legvégén mégis anyai szerepe újjászületését sejteti – mikor fia hull az öntudatlanság homályába.

Magányuk korunk hitevesztettségét, a hagyományaitól elfordult társadalom kapcsolattartási, kommunikációs nehézségeit vetíti kozmikus méretűre: Juhász versében a Föld többé nem ér az Égig, „füst-ködök”, „villany-hálózatok”, „vegyi-fények”, „vas-hidak”, „nyüzsgő nagy-városok” tolakodnak a horizontra.

Apa

A rítusait vesztett társadalomban a halál is félelmetessé, befogadhatatlanná, feldolgozhatatlanná válik. Az anya emlékidézése során egyszer tudja csak megtántorítani fiát – a szarvassá változott fiúnak egy elintézetlen dolga akad még régi világában: elengedni halott apját.

Sámánhitű ősaink halottjait temetésénél még valóban késsel vagdosták magukat – amire a vers lírai éneje is vágyott apja halálánál. Ám a későbbi századok során is dramatikus szertartással búcsúztunk hozzátartozóinktól. A jajgatás, önvád, zokogás motívumain át valóban megélt és kiadott fájdalommal, ismerősök részvételével zajlottak az otthoni halottsiratások. Juhász Ferenc költeményének Szarvasfiúja igen hosszan és fájdalmasan emlékezik apja halálára és temetésére – szinte különálló betétként válik ki ez az önéletrajzi ihletettséggű vallomás. Feltűnő a hasonlóság a fent említett siratószövegek egyes elemeivel: a jajongás, a halál és a temetés érzelmileg túlfűtött, szürreális, felkavaró képekben való elmesélése olyan hatást kelt, mintha a költő a leírt, nyilvánossá és maradandóvá tett szavakkal most siratná el igazán édesapját, és mintha ebben az álomhoz hasonló formában adná ki megnevezhetetlen félelmét, fájdalmát, értetlenségét. Az apa fizikai halottsága túlmutat az ember „kis halálán”, a világmindenség egyetemességébe illeszkedik, az égig nő, azt is megfertőzi. Fia szarvas-léte,

⁶ Eliade, Mircea, *Misztikus születések*, Budapest, 1999, 28.

mely a „kisember” relatív halála, a világmindenségből táplálkozik, azt próbálja megragadni, az égen vágat, s így édesapja halál utáni útját folytatja. És talán apja halála, a „hullaszagú ég” avatta be őt is „halottá” – szarvassá, költővé.

Az apa halála megelőzte a fiú szarvassá válását, a fiú nagyságának pedig valamennyi szimbóluma utal az apa halálának, temetésének képeire. Az apa ezzel szinte a fiú kozmikus nagyságáért lerótt áldozatnak tűnik. Erről a motívumról, illetve az apa és fiú máslényegűségéről, halottságáról-azonosságáról, valamint a mitikus magasságba helyezett szereplőkről, a szerelmes szavú párbeszédéről, az anya esdeklő hívásáról azok az ősi isteni kapcsolatok rémlenek föl, ahol az istennő párjának anyja és szerelme is egyben. Ezt az anya által idézett kötést, az apa keserű, beteljesíthetetlen sorsa folytatását utasítja el a fiú.

Krisztus és Mária

Bár a Csodaszarvas-szimbólumot mint a transzcendens törekvések, élmények kifejezőjét Juhász Ferenc is magáévá tette, mégsem fordult el a sokszor tépázott keresztény hittől – ellenkezőleg: képei intenzíven felidézik azt. Így az igaz értékét vesztett formának adott új életet, ami saját személyiségén átszűrve válik hite tanúvallomásává.

Több jelenet, motívum utal konkrétan vagy áttételesen a keresztény misztikára. Alapvetően maga a Csodaszarvas-szimbólum, sőt a szarvas-szimbólum is jelképezheti Krisztust, aki új szövetségre, új hitre vezeti az embereket, illetve feltámadásával és áldozatával az örök élet bizonyosságát hirdeti. Juhász (csoda)szarvasa hasonlóan gazdag értelmezési lehetőséggel rendelkezik. A versben megjelenő motívumok a keresztény legenda gyertyás-szarvú, isteni küldöttjét hangsúlyozzák, ám mindenekfelett az ősi hitet, mely szerint a „szarvas minden”, maga a Kozmosz, Világfa-agancsán lélek-fények ülnek, tüzes lehelete pedig a halált hozza.

Néhol egészen konkrét hasonlatban állnak egymás mellett a költött és a keresztény mitológiából vett motívumok: például az anya óvó szervei úgy melegengették a lírai ént magzatként, mint kis Jézust az istállóbeli barmok. A húsvéti liturgia, a krisztusi szenvedéstörténet idéződik fel a vérré váló bor és az ecetté váló tej képzetének kapcsán, és a fényes-aranyos szarvú természetfeletti lényként megjelenő Fiú-szarvas, akinek szarvai hegyén gyertyák égnek aranycsipke-oltáron, egyértelmű utalás a Szent László legendájában leírt Ég küldötte, egyházalapító szarvasra.

Máshol csupán asszociációkat keltenek a költői képek. A Passió fájdalmas Szűzanyja áll előttünk, ám a krisztusi szenvedést kiállt Szarvasfiú már más szférákban szárnyal: a feladatát, kiválasztottságát elfogadó, Titkot meglátó beavatott százszor teljesebben születik újra, vérző sebeinek hege színarannyal borítja be testét, mert a szenvedések juttatták el a titkok kapujába, ahol megismerte magasztos, mindenséget befogadni vágyó célját.

Az utolsó jelenetben a halott fiát mosdató anya képe a halott Krisztust mosdató Máriát juttathatja eszünkbe. A titkok kapujában álló, elmondhatatlant látó, égis magasztosult és végleg elvesztett fiával szemben az ő fájdalma elmondhatatlan.

Krisztus próbatételeken, megkínztatáson át alászállt a poklokra, de Isten föltámasztotta a halálból. Az ember a „beavatott” Krisztus áldozata által aján-

dékként kapja a megújulást: „víztől és Lélektől”.⁷ Megjelenik a transzcendens mintához való hasonulás igénye is: a szentáldozás révén a keresztyény hívó az Úr testéből és véréből részesül, újra és újra megerősítve így a beavatás szentségét. Az eucharisztia szentáldozata sejlik fel a Szarvasfiú testéből táplálkozó világ, a naponta számtalanszor megismételt beavatási folyamat költői képében:

„...száz sebem kiforr szín-arannyal,
naponta lerogyok, száz golyó szűgyemben,
naponta felkelek százszor teljesebben,
naponta meghalok három-milliárdszor,
naponta születek három-milliárdszor...
...minden sejtem nagy gyár, atomom naprendszer,
heregolyóim a nap-hold, a tejút gerincvelőm,
az úr minden pontja testem egy része,
galaktika-fürtök agyam egy sejtése.”

Juhász Ferenc gondolatai a kozmoszba emelik az emberit, ott találják meg az emberi lét értelmét és katarziszt. *Szarvas-éneke* pedig a Csodaszarvas mitikus alakjához emelt Beavatás, annak minden küzdelmével, fájdalmával és magasztosságával. Ifjúvá válás, művésszé avatás, elszakadás az anyától és a kisvilágtól, egy kimutathatóan új, a későbbi életmű alapjait adó költői irányvonal megtelelése: a kő-világba most született belső-kozmosz látomása.

⁷ Jn. 3,5

Tandoni Renő

Kafkának, 2008

Olyan, hogy még soha minden érdekel,
 igazán nem tanulok, nem figyelek.
 Hozz érdeklődésem mindent elejt,
 talán megfámlom, mi végre léltem,
 hogy még el nem jön végre, ez beteljen,
 és ne az érdektelen, nem tudott
 fogathatóság legyen, tüzetesebb
 ennél! Hozz csak fellegvárak legyenek,
 remélem, erre már oda tudok
 figyelni, legyenek fennmiben az ok,
 kis híján minden. Így ügyletet
 hadd tartsak, nem mólifhatón,
 és mint se mólva, künjek a Valón.
 Prób e ves is méltó csupán,
 integet könyvelniűségem után,
 bocsánon messze, végre itt legyenek.

Bedecs László

Tandori 70

Amikor 1968-ban megjelent az akkor harmincéves Tandori Dezső első köte-
te, a ma már legendás *Töredék Ham-
letnek*, melyet ráadásul csak öt év
múlva követett a második, az ugyan-
csak irodalomtörténeti jelentőségű
Egy talált tárgy megtisztítása, vélhe-
tőleg senki, még a költő maga sem
gondolta, hogy néhány évtized múlva
a magyar irodalom egyik legtermé-
kenyebb és legsokoldalúbb szerzőjét
ünnepeljük a személyében. Ez a las-
san indult, és akkor is az elhallgatás
gesztusaival kacérkodó életmű tehát
egy alig követhető fordulatot vitt vég-
be: úgyszólván végtelenített szöveg-
folyammá vált, melyben nem csupán
a közel harminc verses- és a hetven
prózakönyvnek, illetve a számos es-
székötetnek van helye, hanem a kö-
rülbelül kétszáz kötetnyi fordításnak
is. Ez e döbbenetes szövegmennyiség
nem születhetett volna meg, ha a
szerző életfilozófiává növvő személyes
döntései, vagy még inkább az erre
alapozódó élettörténet elbeszélhető-
ségének újszerű poétikája nem olyan
következetesen formálódik, ahogy azt
a mögöttünk lévő négy évtizedben
megfigyelhettük. Elevenítsük fel tehát
az életmű történetének legfontosabb
állomásait, illetve a műfajokban és
beszédmódokban egyformán gazdag
Tandori-költészet és -próza legjellem-
zőbb ismérveit.

A legtöbbet – és méltán – a már
említett első két kötetről beszél a kri-
tika, sőt néhányan, félig viccesen, a

három „korszakra” osztott életmű első
két szakaszát látják ezekben a művek-
ben. De mi volt ezeknek a verseknek
az igazi újdonsága? Mi olyat talált
meg ezekben Tandori, amit őelőtte
senki? Ami az első kötetet illeti, azt
szokás nyelvfilozófiai, költészeteszté-
tikai és lételméleti kérdésfelvetéseiert
is dicsérni, avagy épp az egyik el-
ső magyarországi posztmodern köl-
tői megszólalásnak tekinteni – persze
nem ugyanazon íráson belül. A vers-
mondatok alján a megkezdett, fel-
zavart, majd elvetett jelentések, a
nyelv megbízhatatlanságának versbeli
kimondása bizonyára hordozta ezt az
újdonságértéket, nemkülönben a ke-
leti gondolkodásmódokat is bevonó
Koanok, azok közül is az első („Néma-
ság a hang helyett. / De a némaság
mi helyett?”), ahogy a hamleti kérdést
idéző kötet cím maga is. Nem túlzás
tehát azt állítani, hogy az életmű alap-
kérdései fogalmazódtak meg ebben
a kötetben, kezdve tehát a jelentések
elbizonytalanításával, folytatva a köl-
tői beszéd feleslegességérzetével és
a *hiány*, a *csend*, a *hallgatás* és az
elhallgatás problémáival, egészen az
élet élıhetőségének és autentikussá-
gának problémáig.

Ehhez képest a *Talált tárgy* köl-
tőjének radikális irodalmiságkritiká-
ja már a pusztá ragok, a póre igék,
avagy a sakkjelek, sőt az üres olda-
lak szélsőségéig vitte a verset, vég-
ső soron a nullpontig, a kimondott
folytathatatlanságig, azaz a költészet

Szeretettel köszöntjük a hetvenéves Tandori Dezsőt, ki a túloldali fontos verssel tisztelt meg bennünket – földi fellegvárából.

aligha átléphető határáig. De Tandori mindezt olyan fantáziadúsan, annyi ötlettel, olyan kifogyhatatlan játékedvvel tette, hogy szállóigévé vált sorai azóta is termékenyítően hatnak. Az „ugyanez elmondható bármiről”, a „hogya ki ne jöjjünk a gyakorlatból” vagy az „akkor inkább / el / gat-getek / Rémületemben” fémjelezte megoldásokra gondolok, melyek a hetvenes évek magyar lírájában forradalmian újak tunk. Újdonságuk pedig épp a hiány, az üres hely felértékeléséből adódott. A *damaszkuszi útban* például – „Most, mikor ugyanúgy, mint mindig, / legfőbb ideje, hogy” – nyitva marad a mondat, de úgy, hogy a hiány épp a legfontosabb információt érinti, azt az eseményt, mely az „ugyanúgy” és a „mindig” megbízható egyhangúságából rántja ki a vers világtörténelmi pillanatot átélő hőst. Itt tehát kiegészíthető a hiányos mondat, de van és lesz aztán jó néhány olyan példa is, ahol nincs meg a kiegészítés lehetősége.

Mindebben az a legkülönösebb, hogy egy olyan szerző információhiányos műveiről beszélhetünk azóta is, aki pedig látszólag mindent rezdülést megoszt az olvasóival. Különösen igaz ez a hetvenes évek második felétől kezdődő kvázi-önéletrajzi művekre, melyekben egy lakásába visszahúzó és ott az utcán talált, sérült madárkakat ápoló figura beszél, sokat, sok mindenről, de az igazán lényeges kérdésekről nem. Babarczy Eszter gyakran idézett írása, *A szent melengetett helye* a költőfigura „furcsa”, „visszahúzó”, már-már aszketikus életmódját helyezi a középpontba, afféle univerzális egységként képzelve el az életművet, melyet az aszkézis és a misztikus szemlélet metafizikai rendszere tart egyben, és amely épp ezért szakaszolhatatlan, és kezdetétől mos-

tanáig egyetlen célnak rendelődik alá: az önfeláldozás és a felelősségvállalás szereplehetőségeinek. A verebeknek prédikáló Szent Ferenc alakja idéződik föl a tanulmányban, ami talán túlzás, de az igaz, hogy Tandorit első sorban az foglalkoztatja, miként válik valaki fontossá számunkra, hogy válik egy távoli kapcsolatból utóbb bensőséges, szeretetteljes viszony. Hogyan lehet akár egy szürke veréből is életre szóló társ?

Hiszen immár három évtizede ez a téma a kulcsa a Tandori-életműnek. Minden ehhez kapcsolódik, minden ehhez képest fontos vagy érdektelen. Az alapkérdés, mely tehát a mindenkori Másikra vonatkozik, az irodalom hagyományos kérdésfelvetései közé tartozik, Tandori ötletében attól egyedi, hogy a kapcsolat nem emberek között, hanem távoli, de egyenrangúvá avatott létezők között jön létre. Eleinte a koalák, a kaktuszok, majd a játék medvék voltak a szeretetgyakorlás célpontjai, és csak ezek után kezdett felépülni a madarak fémjelezte életminta. Ezeknek az apró és védtelen állatoknak, akik közül több is súlyos sérülésekkel (törtött vagy hiányzó láb, csonka szárny, vakság stb.) került a lakásba, csak teljes alázattal teljesíthető speciális igényei voltak, tehát lemondást, valódi munkát és örökös figyelmet követeltek. De tudható az is, hogy aki belemegy ebbe a játékba, az nemcsak veszít, hanem nyer is – Tandori transzparens oximoronjával –, ez lenne a „megnyerhető veszteség”. Merthogy először is elgondolkozhat azon, mit jelent, hogy valaki a felebarátunk, mit és miért várunk el a másiktól, mit és miért vállalunk mi magunk a másikkal. Miért vannak egyáltalán kapcsolataink másokkal és mit jelent magányosnak lenni, avagy mit jelent elismerni a másikat, a másik jogát az

élethez? Mit jelent elvárni ezt az elismerést? Ebből pedig látható, hogy ez a nyelvkritikai indíttatású, a „költészet költészete”-sémában is elrendezhető életmű számos etikai problémával is szembesít, sőt, egyre inkább úgy érzem, legfontosabb kérdései épp ezek.

A körülbelül negyven madárka közül a legtöbbet Szpéróról, Samuról és Pipi Néniről olvashatunk, avagy napjainkban épp Totyiról és Potyiról, a nagy elődök ugyancsak kedves utódairól. Az apró részletek, a fűszedés, az etetés, a tisztítás, a reptetés epizódjai könyveket töltenek meg. Ezekben végigkövethetjük, amint az alaptermészete szerint nagyon is lázadó figura saját intim szféráját szigorú, sőt már-már aszketikus szabályok szerint rendezi újra, hogy a Másik általi önmegértés egy speciális lehetőségét érhesse el. Vállalni másokat, legyenek azok akár kaktuszok, játék mackók vagy verebek, és vállalni a szeretet következményeit, a lemondásokat: lényegében ez lenne tehát a „megnyerhető veszteség” furcsa életfilozófiája, mely az „odakint” és az „odabent” világának éles elválasztásán alapul.

A döntések esztétikai hozománya viszont a meglepően új és különleges életmód bemutatásából ered, melyet Tandori ráadásul olyan költői nyelven tud megtenni, amely öelötte nem létezett. A bezárkózás évtizedeiről szinte naplószerűen tudósító, a hétköznapi apró mozzanatit már-már mániákusan rögzítő versek – lásd például a *Részlet III.* címűt – egymás után töltötték meg a négy-öt száz oldalas köteteket. E kötetek legjobb versei az együttélés következményeit, például a hajnali ébredéseket, az étrendek összeállítását vagy a madárszaros (bocsánat) bútorok takarítását laza öniróniával tudomásul vevők, melyek néhol komolykodva, mint a *Ballada: „Mert van*

kinek” címűben, máskor oldottan és viccesen szólnak, mint például személyes kedvencemben, a *Részlet a Négy madár blues-ból* címűben. A Másik kitüntetett figyelembevételének elkötelezett gondolata végül aztán a levitási „arccal a másik felé” metaforában teljeseedik ki, mégpedig úgy, hogy Tandori első gesztusainak egyike épp az, hogy nevet ad újdonsült barátainak. A névadás pedig a személyiség formálásának első lépése. Szpéró és Samu között például látszólag semmi különbség, de a névhez azonnal történet tapad, sőt szokásokon, magatartásmódokon, vérmérsékleten mérhető egyéniség is, egy *arc*, mely mindig csak akkor látszik, ha közelebb lépünk a másikhoz, és legalább egy ideig csak rá figyelünk. Tandori etikája ilyenformán a figyelem etikája: figyelni a szükségleteket, a boldog pillanatokat, a fenyegető jeleket. Alárendelődni a figyelemnek. Jellemző, hogy több művében, például az *Egy madársír felkeresése* című versben, „felügyelő”-nek és „felügyelőné”-nek hívja a madarakról gondoskodó házaspárt, ezzel is jelezve a szerető figyelem itteni, de szükségszerű egyirányúságát.

Tandori tehát tulajdonképpen azt ismeri fel, hogy mindig, még az efféle, egyirányúnak látszó kapcsolatokban is a másiktól függ a szubjektum gondolkodása, nyelve és etikai szótára: a Másik a személyes etika feltétele. Az ember, a Tandori-versekben is, saját létének értelmét keresi, hiszen egyedül őt illeti ez az értelem, de ennek megtalálásához a Másikat hívja segítségül. Hiszen a gondolkodás és így a költészet kezdete nem a magányos szubjektum hallgatósága, hanem azon Másik felé fordulás, aki szól hozzánk, lát bennünket, nyelvet ad nekünk, mielőtt szólnánk vagy szólhatnánk. A Má-

sik felé fordulás tehát az eredendően etikai aktus, a tényleges léthelyzet felismerése. Itt van például a madarakkal kialakult bensőséges kapcsolat talán legszebb verse, *A Semmi Kéz*. Az ebben elsratott Pipi Néni nevű madárka azért is különösen fontos szereplője e nagyszerű történetnek, mert vaksága a teljes kiszolgáltatottság jelképévé, egy olyan jellé válik, mely egyértelművé teszi a gondoskodás életmentő jellegét. A versben leírt simogatás gyengéd akusa, az odafordulás e finom és ártatlan, nyelvileg is lágyan megjelenített formája a Másik egyik legintenzívebb megélése. Olyan érzékiség, mely a másik iránt nem kisajátító módon tesz fogékonnyá, tehát felébreszti a felelősséget. A versben azt látjuk, hogy egy kéz megsimogat egy vak madarat, végtelen szeretettel – és meglepetéssel, hogy a madár, aki addig soha, most engedi magát megsimogatni. Ez a felismerés (végső soron a másik halandóságának felismerése) tovább fokozza a figyelmet, erősíti az odafordulást, szorosabbá teszi a mindkét fél számára fontos kapcsolatot. Valahol itt érezhetjük meg, hogy ezekben a versekben ugyan az ember a vendéglátó, de miközben vendégszeretet gyakorol, tehát vendégül látja egy életre Szpérót és társait, ő maga is vendéggé válik – a madárkák világának vendégévé.

Tandori Dezső életművét mindezek mellett épp a poétikai és műfaji sokféleség, a témák és az asszociációk szabadsága jellemzi, még ha, ismétlem, az élet tartalmára vonatkozó egzisztencialista jellegű alapprobléma áll is mindezek háta mögött. A körülbelül hetvenkötetnyi próza a variációs lehetőségek sokaságát vonultatja föl, és olyan fontos, a kortárs prózapoétika első számú kérdései közé tartozó területeket érint, mint az emlékezés manipulálhatósága, azaz a múlt

folyamatos átalakulása, az önismétlés mégis-újdomsága vagy az önéletrajz valóságrelevanciája. Mert amit Tandori ír, az nagyon önéletrajzszerű (esetleg naplószerű), ám azzal párhuzamosan, hogy rendre felkínálja az önéletrajzi olvasás lehetőségét, számtalan eszközzel és minduntalan jelzi, hogy valójában fikciót olvasunk. Vagyis itt voltaképp az történik, hogy nem az életrajzból válik a megírás során a válogatás és az elrendezés, no meg az emlékezet bizonytalansága miatt szükségképpen fikció, hanem az, hogy a szövegben megjelenő „tények” válnak a szerző élettörténetének részévé. Magyarán nem az élet alakul át irodalommá, hanem az irodalom életté, vagy még inkább: az irodalom Tandori-féle logikája alakítja az életet, melyben tehát az történik és úgy, ami és ahogy egy szövegben érdekes lehet. Az irodalom efféle kopernikusi fordulatának lehetőségét pedig az életmű egésze bizonygatja.

A fentiekkel mi viszont csak azt a nem is igazán kérdéses tényt próbáltuk igazolni, vagy legalább rögzíteni, hogy Tandori Dezső munkái egészében véve is újszerűek, sőt nem egy aspektusukban szinte forradalmian újak. Az egymástól végletesen távoli újholdas-nyugatos és neoavantgárd hagyományok termékeny újragondolása és részben átértelmezése, illetve a halál mint az intimitás átélésének helye olyan léptékű teret nyitott Tandori költői fantáziája előtt, melynek bejátszására az életmű alakulástörténetének immár négy évtizede sem volt maradéktalanul elegendő. Azaz a pálya még mindig nyitott, komoly meglepetéseket tartogat. Mélységesen gazdag múlt, szerteágazó, kísérletező jelen és újabb megoldásokat ígérő jövő – kellhet ennél több? Van tehát mit ünnepelnünk.

Báger Gusztáv

Tónusok, kontúrok: a test

A legkonkrétabb szerelmes vers a simogatás.
 Eltart egy darabig, míg megunod.
 Azután közös alvás: egy üres lap következik.
 Kitakarózol, fölhúzod párnáig a térded.
 Úgy nézel ki, mint egy imádkozó embrió.
 Éjjel az jut eszembe, hegyek tövében sétálsz.
 Előveszed a táskád és kinyitod. Parfümöt locsolsz
 a fübe. „Az én illatom is legyen itt, mikor elmegyek.”
 Azután, míg elfordulsz, szakítok és
 zsebre vágom a füvet, meg néhány kavicsot.
 Akkor, ott az Alpokban, szintén aludtunk egy nagyot.
 A zápor sátrunkon dobolt,
 s én az Eső folyóiratot lapozgattam, amikor magadhoz húztál.
 Az ráér, mondtad, az időt most kell felgombolyítani!
 Szemérmesen? Vagy szemérmetlenül.
 Megfogalmazva persze elillan a bája.
 Hiába, a simogatás a legnyomatékosabb vallomás.
 Az ujjaidban ott a válasz. Milyen válasz – kérdezed.
 És ez is fantasztikus, hogy nem tudjuk.
 Egyik esőcsepp se kérdez. Mi alvásban vagyunk.
 A válaszok meg mint a vizes dáiák, szépen felsorakoznak.
 Szóval a lábadat néztem,
 a térded gömbölydedségét.
 A pihéket a karodon. A szád ívét.
 A szájfény tónusán elmélkedtem.
 Egy kis ügyetlenséget követtem el: megkarmoltalak,
 mikor cirógatni próbáltam arcod.
 Azóta se.

Tükör, tű: árnyak

Bergamottolaj, illóolaj, ami a citrus bergamea gyümölcshéjából kipréselt nedv esszenciája, ennek az illata volt ott a hotel teraszán, ahol Earl Grey teát ittunk minden reggel. Sőt a hajad is zselével volt befésülve, ami csillámporral kevert géllal volt átitatva. Hát mit mondjak, minden elegáns volt, a szandál és a tüll, a karkötő gyöngyei mind, tapogattam őket, amikor nem nézett oda senki. Ezt nem szabad, mondtad és fehér fogsorod akkorát villant félhomályban, hogy a kurátor azt hitte, vaku villant. Akkor jöttem rá, műanyag minden rajtad. Még a nevetés is keserű füge. De a színészi produkció igazi. Veretes és ízes. Igazi bágeri reakciót vált ki. Szolid színlelést. Mosolyt és ásítást. Már csak a díszlet kedvéért maradt, mondtam. Félreértetted, a karrieredre gondoltál. Mint mindig. A státusra, ami miatt elutaztál. A világítótornyot céloztad meg. Szemeiddel. Virginia Woolf szavait idézted a konyhafőnöknek: tolerálni a zsebeket kis kövecskékkel. Azután irány az óceán. A hajók alatt elfutni jobbra, ahol a cethalak visszaköszönnek és pingvinek csókolgatják a hajunkat. Mondtad a séfnek. Az nézett rám, hogy lerázható vagyok-e. El akart vinni. De én beszéltem folyamatosan, mint egy szónok. A korallak stílusát dicsértem, Isten teremtményét. A bukszusokat, a borostyánt, a katicabogarat és a tűlevelű világot, amiben mindennek gyantaillata van. Mert fáj. Kényes témák után tértünk nyugovóra. Nem volt versmondás, se ígék. Csak az ékszerek csúsztak le a polcról.

Németh István Péter

Őrző az Őrségből

Tűnődés Báger Gusztáv költészetéről új verseskönyve fölött

Báger Gusztáv: *Míg leírom, felébredek*. Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2008

A költői hallgatásban több magyar poétának is része volt a múlt században. A veszprémi Búzás Huba és a csörötneki születésű Báger Gusztáv verseit olvashattam legutóbb azok közül, akik megismerkedtek már a csenddel, ám újhodva és friss hangon szólaltatták meg újra lírájukat. Mindketten hetvenesztendősek. Búzás Huba nem íróként, hanem bíróként dolgozott, a közgazdász Báger Gusztávról pedig a következő „kartotéka-dat” található az interneten: a Szolnoki Főiskola főigazgató-helyettese, valamint az Állami Számvevőszék fejlesztési és módszertani főigazgatója, a Köztársasági Etnikai Tanács tagja. A közgazdász gondolkodó költészetének bűvópatakjáról, az újra felbukkanóról szeretnék megközelítéseket írni, amelynek forrásközei tájait még Juhász Ferenc és Kalász Márton fedezték fel. Az ezredvég óta szinte évente jelentek meg Báger Gusztáv verseskönyvei: az *Iker-képek*, a *Vízrajz* és a *Ma-*

gánterem című kötetek. 2001-ben a *Tűnő ajtók*, majd az *Időtáv mollban* című könyveinek megjelenései között már németre fordított Báger-költemények is napvilágot láttak (*Heisskaltes Wasser*). Ám a biográfiai tételeknél is pontosabb adatokat találunk *Történelmi családfa* című versében, amely az akasztását váró Villon négy sorosánál négyszer hosszabb ugyan, de igen hasonlít a francia klasszikus névjegykártyáján található szöveg tömörségéhez. Míg annak idején Villon a franciaságát és sorsát fejezte ki hetykén a bitófa alatt, a XX. és a XXI. századi modernkor költője egy magyar életfát látat a szülőföldjén, Vas megyében: „Egyik őszám ranglistán volt / a megyénél alispán volt // Szépapám Mostar-ban szolgált / törkésbe verték az orrát // Nagyapám Isonzónál harcolt / fedezéke öt centi karc volt // Apám a Don-kanyarba vitték / egy aknába zárták szívét // Anyáim feketében jártak / éjjel csak angyalokkal háltak // Anyáim hajtották a rokkát / fonalainkat tovább fonták // Én is láttam egy világot / mit a forgószelel felszántott – // Családfánk ilyen az Őrségben / és ma is itt áll – őrségben”. Báger Gusztáv úgy sorolja őseit a költeményében, mint egy-egy Villon-ballada a királyokat és a tűnt idők asszonyait. Csakhogy Báger felmenői nem voltak nagyok, sem trónra törők, mégsem kerülhették el a létüket fenyegető drámákat. Báger Gusztáv nemzedékének tagjai (Bella Istvántól Kovács Istvánon át Utassyig) apátlanok. Báger családjából – mint megannyi máséból – az első világháború idején is került ki áldozat. A szülőföldről messze elesett

férfiak mindenütt mítoszt teremtenek. Ugyanúgy az özvegyeik. Báger versében a rokkákat hajtó nagyanyák és anyák párkákká alakulnak át, s mintha a saját sorsukat fonnák csak mitologikusan, a megmaradásukat ott a határon, szlovén és stájer kultúra közelében. Hivalkodás és hűségeskü nélkül használja ki a versvégi rímpárban az 'órség' (köznév) és az 'Őrség' (tájegységnevé) egybecsen-gését. Őrségben – őrségben: tulajdonképpen a földrajzi név etimológiáját adta három-három szótagban a költő: gyepüvédők, határbiztosítók lakták az Őrsé- get, akik e többletföladatért és élethivatásért a nyugati országszélen hasonló kiváltságokat is kaptak, mint a székelyek délkeleten.

A költő szülőfaluja, Csörötnek a többi településsel együtt valóban őrfelada- tot látott el a régi évszázadokban. Ezt az apró települést, a bölcsőhelyet, Báger Gusztáv a legújabb verseskötényében többször és hangsúlyosan említi. Kétszer a kötet elején, s kétszer a végén. Kormos István tanította a költőket titokban hűségeskedni... Nem tudom, Báger Gusztávra közvetlenül mennyire hatott a költői hallgatás világrekordere, ám megannyi harsány hazafiúi vallomásnál hi- telesebb, ahogy a *Míg leírom, fölébredek* című kötet korpuszát összepántolják a szülőföldről írott vallomássorok. Maga Kormos is így volt ezzel, nem magya- rázkodott – s lám, Báger sem. A szülőfalu neve őrlángként lobban föl a szavak között a könyv elején:

*Az egyik pásztorfiú képeskönyvet nyitogat, nézd, mondja,
ez itt a csörötneki híd, a háború után így nézett ki.*

(Emlék [?])

*Egész jól elvagyok, a teória-ember mindjárt érkezik,
vele ping-pongozom majd az ebédlőasztalon.
És hazajön Csörötnekről a mama, csinál rakott karfiolt,
hozzá tejfölös nokedlit. Boldog lesz, hogy lát.*

(Szoftver)

A könyv végén pedig a következő szövegrészletben találkozunk a 'Csöröt- nek' helynévvel:

*Jó a konyhában üldögélni, otthon. Csörötnek csendje, az órségi nagy
némaság sokat tud az időről, mint történetről. Lehet faggatni a csup-
rokat, a kredencet, a mézeskalács szív repedt tükrét, ki nézett bele
hajdanán, amikor még a nagymama is éldegélt az erdő szélén, estén-
ként szalonnát sütött és tököt, hagymás tojásrántottát paprikával,
hagymával, tejföllel szőkítve a tökmag olaját.*

(Csörötnek: véges örökség)

Végül még egy versben, sőt annak címében is:

Csörötnek: kék papírrepülő

*A névjegykártyák között van egy kopott,
kék cetli, annyi van rávésve filccel: Csörötnek.
Nem dobom ki, pedig mindig kiesik a zsebemből.*

Újra kisimítgatom, elrakom, megőrzöm.
 A minap papírrepülőt hajtottam belőle.
 Aztán vissza, kiegyenesítettem, elővettem a grafit
 ceruzámat és elkezdtem rajta egy verset.
 (Tudják a mennyben, hol van Vas megye?
 Hogy van Életünk? Van Szombathely?
 Ahová kiküldhetik a Fő Angyalt?)
 Bölcsészahallgatók tüntetnek a Kossuth téren.
 Előveszem a kék cetlit és a szónok elé tartom.
 Rögtön veszi a lapot.

Az idézett versekben egy különös költői álmvilág képei jelennek meg, s a kötet lapjain bárhova lapozunk, hasonlókkal találkozunk. Azt, hogy álomi képsorokról van szó, nem onnan tudjuk meg, hogy lehetetlen ívben hegedűsök röpülnek vagy a gyermekkor rekvizitumai úsznak a mennyen, s beleláthatunk egy vemhes tehén méhébe, akár Chagall képein. Báger Gusztáv szürrealizmusában helyükön szerepelnek a dolgok. Az idősíkok azok, amiken úgy jár-kei át a költő, mint Marcel Aymé hőse a falakon. Molnár Ferenc fiú hősei a XX. század eleji Pál utcából vagy a Fűvészkertből száz esztendő múltán is bármikor betoppanhatnak Báger Gusztávhoz az üveggolyókkal, s azon sem hökkenhetünk meg, hogy a második világháborúban lerombolt hídra figyelmeztetik a szerzőt, aki a hetvenedik életéhez közeledve még mindig fel-felidézi a szülőföld ízeit s zamatait. Mind a szereplők, még ha irodalmiak is, mind a táj és tárgyi való részletei ismerősek és ismerősen hatnak az olvasó számára is. A költő azáltal teremt minden idilltől távoli álmvilágot, hogy egyetlen idődimenzióba hajlítja a különböző korokban megtörtént dolgokat. Korok rettenetei, nemzedékek közös szorongásai épülnek bele az igen pontosan ábrázolt álmokba. Mészöly Miklós alakította már hasonló időélmény szerint a kései epikáját, de még pontosabban, mint a régi realisták. Nem véletlen Báger Gusztáv tisztelgése az idős prózaköltő, a *Megbocsátást* író művész előtt: „Ökörszemek, flamingók, szarkák és verebek... / Ezek nem költöző madarak. / Hogyan fognak átrepülni az idő csapdáján? / A híd pedig, tudjuk, romhalmaz. / Háború volt, látszik... (*Diavetítés Mészöly Miklós emlékére*).

Báger Gusztáv ha gyermekkorára gondol, egyszerre idéződnék benne a létezésparti és a létezést brutalizáló élmények. Mintha Proust teába mártott süteményét Kafka lidércnyomásos szobáiban kellene elfogyasztanunk. (A megidézett háborús híd képének közelében az ősrégi ősrégi étkek seregszemléje gasztronómiailag is hiteles! Faluturizmus és bio-ínyencségek – a költőnek megköszöni-e faluja ezt a szíves marketinget?!)

A kötetben, akár az életben vagy az álmokban, kitágul a tér, a világ. A Kerka és a Rába folyók partjáról fővárosi helyszínekre vezetik az olvasót a *Kék opus* vagy a *Szivárgó eres* című álm-költemények:

„Azt kérdezed:

...*hogy jártam-é a Zoé Vokál legutóbbi koncertjén a Trafóban?*

Közben hátad mögött egy traktor tololappal takarította a havat.”

(*Kék opus*)

„A belvárosban, az antikvárium és a patika között egy kapualj mellett rés nyílt. Egy lombos fa jött ki a forrás mélyéből, madarak röppentek szét, kavicsok zenéje, hegedűk toporgása kísérte az esőt. Egy örvény beszippantotta kabátom, szempillantás alatt a vízfenéken voltam.”

(Szivárgó ereszt)

A költő Budapestnél is tovább, a tengerig kalauzol, s igazi, híres világvárosokba: a legtöbb alkalommal Amszterdamba, azután Dublinba, Moszkvába és a Szentföldre. Egyszer még Tikopiára (e trópusi szigetre a Csendes-óceánon), ám miképpen Ady föl-fölhajított köve, Báger álma is mindig visszazuhan a hazája földjére. Az imént a szülőföld ízeire hivatkoztunk, s lám, *A gourmand elégiája* szintén a nagymama újházi tyúklevését álmódja vissza, pedig az a tányér mindig túlsózva került asztalra. A költő reggeli álmában is magyar költő könyve: Kosztolányié marad kint a kirakatban (*Körök az ész köré*). Ha Bergson látogatja Bábert, hiába áll a nagy gondolkodó fazekán a 'Las Vegas' felirat, azért azt csak a fővárosunkban, a Blaha Lujza tér közepén lehet átvenni tőle (*Idő-edény*). „*Adyra gondolok, a Lánchíd tövében*” – így indítja *Az éjszaka vére* című költeményét, „*Még ugyanott Tandorira is*” – így pedig *Az éjszaka mézét*. Tandori Dezső a Lánchíd utcában lakik, a magyarországi origó, a 0-s kilométerkő közelében. Személyes kötődésen túli jelképes kapcsolatról van tehát szó itt. Tandori és Báger egyugyanazon esztendőben születtek, egyidősek, ám a két költészet is számtalan szállal kötődik egymáshoz. Báger Gusztáv eddigi köteteinek utalásaiban, rájátszásaiban, akár közvetlen, verscímek alatti ajánlásaiban szintén föl-föltűnt Tandori szövege, neve vagy fölismerhetően szellemi közelségének jó néhány nyoma. Utóbbira példa az új, *Míg leírom, felébredek* című Báger-kötetben az az Ady-variáció, amely a Tandori életművét megnyitó híres költeményt, az *Hommage*-t idézi meg: „zápult tojáshoz kihűl a fészke / velem a Cél lovai futnak / gyors pályákra vezető csapáson / nyaktörés is része az Útnak” (*Új súly*).

Báger tragikus létszemlélete, amely nem nélkülözi a reményt sem, igen hasonlít Tandoriéhoz. Úgy egzisztencialisták ők, hogy a pusztulás tudatával élve sem engednek a romlás erőinek. Tandori, amikor madarakat szánt meg, mentett és nevelt, az élettisztelet olyan fokán állt, amelyről igazán csak örömhírt lehet közölni. Báger *Tandori-szedő* című költeményét Tandori korábbi pályaszakaszának madár-motívuma tölti ki, ám a záró strófa már a ló és lovas szimbolikához csatol vissza.

S hogy mennyire hangsúlyos az *élet* szó e költeményben, annak mértékére a *Tandori-szedő* egy másik versrétegének feltárásakor következtethetünk. Az ötödik strófában egy Nobel-díjas nevét, Paszternakét rejti el a költő: „Nem madárszárny – / leveles tálakban / petrezselyem árnya”. Borisz Paszternak élete fő műve az a *Doktor Zsivago* című regény, amelynek címszereplője nevében az orosz zsity, azaz az élni ige szerepel. A regény végén egy versciklus található, annak első darabja a *Hamlet*. Nos, Báger Gusztáv (a Tandori-*Hommage* mellett) a Paszternak-*Hamlet* utolsó sorának parafrázisát zengi élet- és emberpártian: „Nem lóverseny – / erősebb a Lét! / Isten áldja a zsökét.”¹

¹ Vö.: „Az élet nem lakodalmas út.” (Paszternak: *Hamlet*. Illyés Gyula fordítása); „Élni – nem leélni kell az életet.” (Paszternak: *Hamlet*. Gömöri György fordítása)

Camus, Tandori és Báger Gusztáv világképe abban rokonok, hogy nem képesek a közönyös világot közönnyel birtokba venni, majd ábrázolni. Tandori, hogy a permanens emberi tragédiákra döbbentsen minket, a történelem során elhullt lovaink, kidőlt hátsaink pusztulását festette le. Báger Gusztáv a versében áldást kér a legfőbb létértékre, a lovasra, aki új s új lován is potenciális áldozat. Hiszen Szent Mihály lova várja, vagy az erősebb létezésből ama szárnyas lények, a rilkei értelemben iszonyú angyalok jönnek érte. Megjelennek már a kötet elején, nyomasztó álmokképpen: az antik Mercurius isten inkarnációjaként vagy egyenesen biblikus halálangyalként: „Csengettek. A táviratos postás hozott üzenetet. / Engem jelöltek a Menny pénzügyminiszterének...” (A tükör vére).

A közigazdász költő számára az álmok ugyanolyan jelentőséggel bírnak, mint a legegzezaktabb napi árfolyamok. S legalább annyi komolysággal, felkészültséggel lát egy-egy álmokép értelmezéséhez, kiértékeléséhez, mintha egy nemzetközi pénzmozgás volna az. Viviszekciós őszinteséggel végzi el a bensőjében lezajlott lelki folyamat vizsgálatát, majd teszi meg versek tárgyául önmagát és az önmagán átszűrt világ dolgait. Teszi ezt mind azért, mert Nagy László költői szakszavaival élve: *„esztelen iramban se régi se új kincs, / bővült s újratermelt kínból visszaút sincs...”*, s mert a tudomány nem adott, nem adhatott számára kielégítő magyarázatot, élményt a létezés egészéről. Az *egzisztencialista imája* című szerepversben a legleplezetlenebbül vall felebaráti elkötelezettségéről, hogy humanista örökségével hogyan is vigyáz a strázsán. Báger Gusztáv morális érzékenységét a nem mindig könnyen megfejtethető művészi megformálásokon át is megtapasztalja az olvasó. Kosztolányi arról panaszkodott, hogy beírták őt mindenféle könyvbe, József Attila szintén megtapasztalta, hogy szívünk gyakorta csak kartotékadat lehet. Báger Gusztáv olyan imát írt, amely arról szól, hogy az ítéleten mindnyájunk nevét az Élet könyvében szeretné látni: *„Nem oda tartozunk, hová jegyünk szól, / nem oda billenünk, hová beillünk. / Kicsit mellé sikerült a helyezés, / társasjátékot játszik velünk a sorstalanság, / beleírtak egy noteszbe, honnan csak az Úr törölhet, / de mi egy másik könyvben is szeretnénk benne lenni...”*

Fenyvesi Félix Lajos

Jövőbe író kéz

Kemenczky Judit születésnapjára

Él közöttünk egy nő, egy csendes „misztikus” költő, aki lassan csak könyveivel van jelen. El-eltűnik: kis falucskában, templomzugban, homályló cellában írja különös, szívverésütemű prózaverseit. Mintha Isten súgná a szálkás sorokat, és ő jegyezné, mint hű írnok a csillagtalan éjben.

Kemenczky Judit 1974-ben jelentkezett a *Ne mondj le semmiről* című antológiában. Pilinszky János mutatta be, röviden és pontos szavakkal: „Is-tenem, milyen nehéz előszót írni egy fiatal költő versei elé! Kivált, ha tehetséges. Mert hogyan is lehetne dinamikus keletkezésében akárcsak fölvezetni is az »eredményt«, a »termést«, az úgy-ahogy »készlet«... Tíz-húsz esztendőnként újabb és újabb nemzedék jelentkezik a világban, szinte a tenger hullámveréséhez hasonló szabályszerűséggel. Én, a parthoz közeledő hullám, tudok ugyan a hátamban levőkről, igazában mégsem látom őket. Hallom zenéjüket, de nekem ez mást jelent, mint nekik. Velük szemben nekem egyedül az marad, hogy hívom őket. Féltve, szeretve és csodálva bennük mindazt, ami voltam és nem voltam, ami lehettem volna és már soha többé nem lehetek. Talán ők majd ki is mondják azt, amiről én már rövidesen elnémulok.”

Kemenczky első kötete, *A vesztő* (1979) nagyon jó könyv. Különösen azért, mert egy költészetnek már minden jelentős vonása megtalálható

benne. Messzi távlatos időt jelöl meg beteljesülésnek, amit mai ismeretem szerint elmondhatok a beigazolódott tehetségnek. Azt is rögtön meg kell itt említeni, és ez a későbbiekben is érvényes, hogy költészetére nem a gazdagodás vagy a differenciálódás a jellemző, inkább a minduntalan megújulás. Ismert jellegén belül marad, mégis új és új részeket fedez föl a figyelmes olvasó.

A későbbi Kemenczky-kötetek: *Sorsminta* (1982), *Amerikai versek* (1992), *Napfutók* (1996)... Ha ezeket is föllapozzuk, mintha vízesés mellett állnánk, vagy ezüstfüggönye mögött, hagyni kell, hogy a szózuhatagok, mondat-dőrejek a szívünkig hatoljanak. Érdemes egy pillanatra elidőzni két induló kötetének mottójánál.

Az elsőnél *Az isteni énekből* egy rövid részlet. Krisna szól: „Az igazak, kik az áldozat morzsáin élnek, bűntelenek, de kik csak saját részükre készítenek eledelt, gonoszok, bűnt esznek azok.” A másik egy Van Gogh-levélből van: „Azt mondom magamban, hogy téged talán meglep, ha látod, mily kevéssé szeretem a bibliát, holott gyakran igyekeztem kissé tanulmányozni. Krisztus az igazi magva, Krisztus, akit a művészet szempontjából felsőbbrendűnek és mindenestre másnak tartok, mint a görög, indiai, egyiptomi, perzsa ókort... Nos, ismétlem, ez a Krisztus művészebb a művészeknél,

Kiadói műhelyünk tett és tenni akar a visszahúzódtott festő költőért. Évfordulósan is csak azt kívánjuk: lásson napvilágot minden fontos, ami papírra körmöltetett!

elő szellemben és testben dolgozik, embereket csinál szobrok helyett.”

Kemenczky Judit műveiben is föllelhető a kétértelműség, a nyugat-kelet, Távol-Kelet értelmezése és egybeszövése. Kétértelműség és kételkedés. Kétfelé osztott élet. Sugárzó üzenet, mert ezt érezzük legszebb, evangéliumi tisztaságú verseiben. Nemcsak a lélek sebeit, rezdüléseit, de a külső valóságot is érzékeltetik – ez eddig keveseknek sikerült.

Kiküzdött, megszenvedett költésze ebben is győztes! Szavainak többértelműsége, soksugarú fényvérese, Isten és ember, élet és halál, komolyság is vidámság, mind együtt zeng ebben a versuniverzumban. Seb, sebzettség, sebesült, gyakran előforduló szavak költőnkénél, ki maga, úgy tűnik, sebezhetetlen. Isten kedves lánya, értünk imádkozó és örök kereső.

Szép példája ennek *Templomszáj* című, 2002-ben megjelent vallásos önéletrajza. Ez a versregény csupa jel és látomás arról, hogyan lesz valaki gyakorló hívő ember. Szellemi ösvény ez a gazdag könyv, mindannyiunk megvilágosodásához. A 2005-ben a Napkút Kiadónál megjelenő *Hullámlvasokat* is itt kell megemlítenem. Bár a kötet legtöbbje előbb íródott. Az *Önarckép* című verséből néhány sor: „ó, ti elsötétült kutak, / amikor a szenvedésből tekintetek / ki a napfényes izzó és éneklő világba, / kezemben egy rózsafüzér lánc, / amelyet a szeretett templomban / egy koldus adott át egy másik / koldusnak, / csak öltözetük volt különböző, / különböző színű és mintájú, / szenvedésekkel, örömekkel, csalódásokkal, / reményekkel, hiábavalóságokkal és egy / jövőbe író kézzel, / amely az igazat írja / a láthatatlan örök jelen szívébe: / Jézusom! / légy irgalmas a szenvedőkhöz, / irgalmad legyen örök béke.”

A jövőbe író kéz Kemenczky keze; véget nem érő panasz és remény költészete.

Kemenczky Judit költő, festő és műfordító, akinek térben és időben különböző földrészek különböző országai adtak otthont és jelentettek menedéket. Egyetemi és magántanulmányai során különös hangsúlyt kapott a távol-keleti kultúrák irodalma, vallásfilozófiája, művészete és hitvilága.

Középkori japán nyelvből (XIV–XV. század) nő drámákat, misztériumdarabokat fordított. Az európai középkorból (XIII. század) Hildegard von Bingen német vizionárius szent, orvos, természettudós, költő és zeneszerző *Scivias*, „Tudd az utakat” háromkötetes művéből ültetett át magyarra egy könyvnyit.

Festeni „írástudóként” 1985-ben kezdett, teljes önátadással, ahogyan egyik versében megfogalmazta: „Napkitöréseim voltak és égtem, mint az olíva, / olajba mártott papirusztekercsek, mint a barnára sült szent iratok / Róma végnapjain”. Ide sorolom még különböző kalligrafikus műveit, tekercsképeit, és más rajzos munkáit is. Kemenczky nem festőművész, aki (éppen) vallásos (szakrális) képeket készít, hanem hívő keresztény, aki a fent jelzett módon (rajzos) képeket fest. Lélekből átmásolt festmények ezek, izzó látomások, szentekről és vértanúkról. Idézetekkel, szövegtöredékekkel körbeágyazva fémfesték betűkkel.

Kemenczky a ma legizgalmasabb írárok szerzőinek egyike, és ebben a gazdag magyar irodalomban (költészetben) is különleges.

Kötetei, szívmeleg vallomásai oly erősen és sokszálszerűen szövődnek egymáshoz, nem túlzás egyetlen, nagy ívű, állandóan emelkedő univerzumról beszélni.

Egy nagy költő él közöttünk. Rejtőzve és felfedezésre várva. Versvilága

nem sorolható be modern skatulyákba. Éppen ezért magányos. Szóljon bár a hétköznapi jelenségeiről, a keresztény bölcseségekről, buddhizmusról, mindig magasan szárnyaló lélekkel üzen: nem reménytelen a holnap.

Azt hiszem, hogy a ma oly kevesek áldozatos élete az övé. Ez akkor is igaz, ha tudom, hogy ez az élet magánnyal és fájdalommal jár.

De még a keserű napokban is elfogadja Marcus Aurelius szavait: „Azt add, aminek ura vagy. A becsületesség, a munkabírásság, jóindulat, nagylelkűséged.” Ezt mondja a bölcs császár, s mintha róla fogalmazná testamentumát. És én már csak annyit tehetek hozzá, hogy Isten éltesse és vigyázza a hatvanesztendő Kemenczky Juditot!

ALMÁSY ALADÁR
SIETŐS MENET

Lóska Lajos

Köszöntőfele Wehner Tibornak

Wehner Tibor művészettörténész, író hatvanéves. Hat évtized nagy idő, de nem is elsősorban az évek száma igazán mérvadó, hanem az a tevékenység, amit az elmúlt több mint harmincöt esztendő alatt kifejtett; írásainak, könyveinek, megnyitóinak, lexikoncímszavainak a sora, mellyel igazán erőteljesen hozzájárult a kortárs magyar művészettörténet gyarapodásához.

Most, a számítógép előtt ülve magam is elcsodálkoztam azon, hogy milyen régen, több mint harminc esztendeje ismerem Tibort. (Erre nem nagyon szokott gondolni az emberfia, legfeljebb, ha köszöntőt ír.)

A hetvenes évek második felében mint kezdő művészettörténész a Művészet című folyóiratnál dolgoztam. A szerkesztőségben akkor én voltam a legfiatalabb. Éppen egy Komárom-Esztergom megye képzőművészetét bemutató számot szerkesztettünk, s így jutottam el Tatára. Abban az időben ő itt dolgozott muzeológusként. Ismeretségünk munkakapcsolatként indult (valamilyen dolgozat megírására kértem fel), s legnagyobb örömömre azóta is élőnek, sőt gyümölcsözőnek mondható. Régebben, amíg publikált az Új Művészetben, gyakran kértem tőle anyagot, és én is írtam és írok az általa szerkesztett Új Forrásba. Sokat jártam vele zsűrizni, szimpóziumokon, nyári művésztelepeken is gyakran találkozunk. Számomra – aki maga is kritikák előállításával foglalkozik – kicsit irigylésre méltó és tiszteletet parancsoló tény, hogy természeténél – kosárlabdás alkat – csak munkabírása nagyobb. Szerény véleményem szerint ma ő nyitja meg a legtöbb kiállítást, s rengeteget ír, még hozzá pontosan, tisztességesen és alaposan. A legkisebb megbízást sem veszi félvállról, nem él vissza rutinjával, elmegy s alaposan megnézi a szobrokat, a grafikákat vagy a festményeket, azután lelkiismeretesen, nagy szakmai hozzáértéssel elkészíti a cikket, legyen az bármilyen terjedelmű.

Egy születésnap megemlékezésnek nem szükséges túl tárgyszerűnek lennie, és túl sok adatot sem kell tartalmaznia, hiszen arra ott vannak a lexikonok, meg az internet. Ennek ellenére, ha csak dióhéjban is, illik felvázolnom életútját.

1982-ben, az ELTE-n szerzett diplomát művészettörténet szakon. Ha jól emlékszem, ez már a második diplomája volt, ugyanis előtte elvégezte a népművelés-könyvtár szakot. Megboldogult ifjúkoromban egyszer, azt már nem tudom, mikor, elmondta nekem, hogy az első könyvtárakban a könyveket a gerincük színei szerint katalogizálták. Látod, Tibor, ez az egyedi módszer engem annyira megragadott, hogy máig emlékszem rá. Tatáról, ahol több mint egy évtizedig dolgozott muzeológusként, már szóltam. 1986 és 1992 között a szentendrei Artéria Galéria vezetője volt, 1993 óta a Képző- és Iparművészeti Lektorátuson dolgozik. Közben tett egy kis kitérőt a kulturális minisztériumba: 1998 és 2000 között a NKÖM főosztályvezetőjeként tevékenykedett. Munkásságát 1993-ban Munkácsy-díjjal jutalmazták.

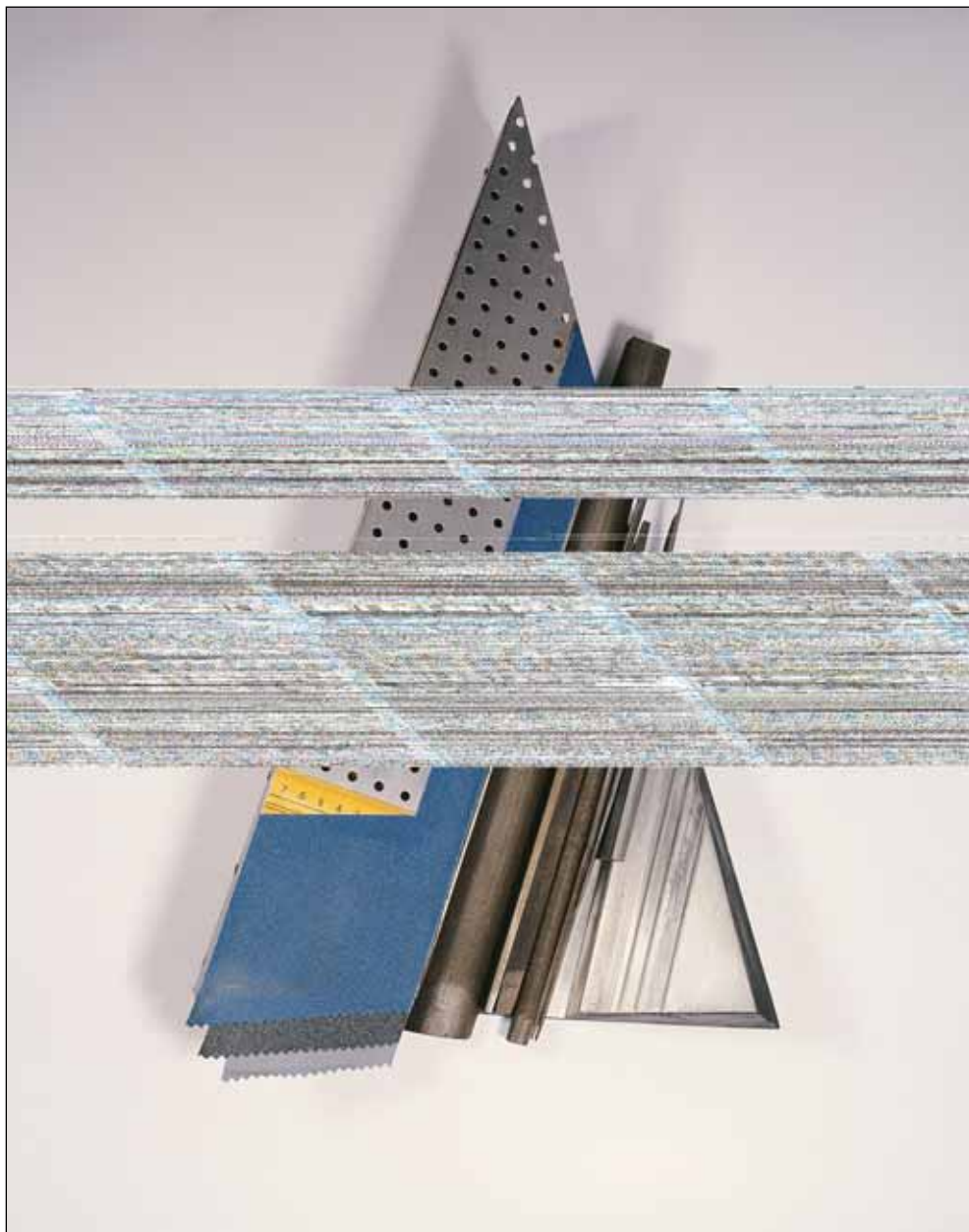
Az életrajzi adatoknál azonban fontosabbak az írásművei. A kortárs magyar képzőművészet tárgykörében publikál, ezen belül is a szobrászat szakértője. Ez utóbbi a témája a *Köztéri szobraink* (1986), *A hazugság és a hiány emlékművei* (2001) című opusainak, melyeket az objektív hang és a meggyőző elemzések jellemeznek. Méretét és súlyát tekintve a legnehezebb munkája a *Szentendrei Vajda Lajos Stúdiót* bemutató, Novotny Tihamérral közösen szerkesztett sokszerzős kötet (2000). Egyszerre igényes album és monográfia a *Melocco Miklós* szobrászatát tárgyaló könyve (2005). Tőle tudom, hogy nem-sokára megjelenik (most szeptember elején járunk) a legfrissebb, *Almásy Aladár*ról szóló monográfiája.

Remélem, nem haragszik meg rám az ünnepelt, hogy irodalmi munkásságának méltatását meghagyom az általam avatottabb irodalomtörténészeknek. Talán azért is megbocsát nekem, ha nem sorolom fel tételesen minden könyvét és cikkét, és csak annyit írok megemlékezésem végére egy bevett fordulattal, hogy számos könyv és több száz cikk szerzője.

Befejezésül kívánom neked, Tibor, hogy élj egészségben még legalább hatvan esztendő, és publikálj legalább ugyanennyi művet mindnyájunk örömére és szellemi épülésére. Isten éltesse!

KUNGL GYÖRGY
MÓKUSPÁR LÁGY FÁKLYÁKKAL

HARASZTY ISTVÁN

KÖR-HINTA

FOTÓ: JUHÁSZ IMRE

BALÁS ESZTER
FELFELÉ HALADÓK

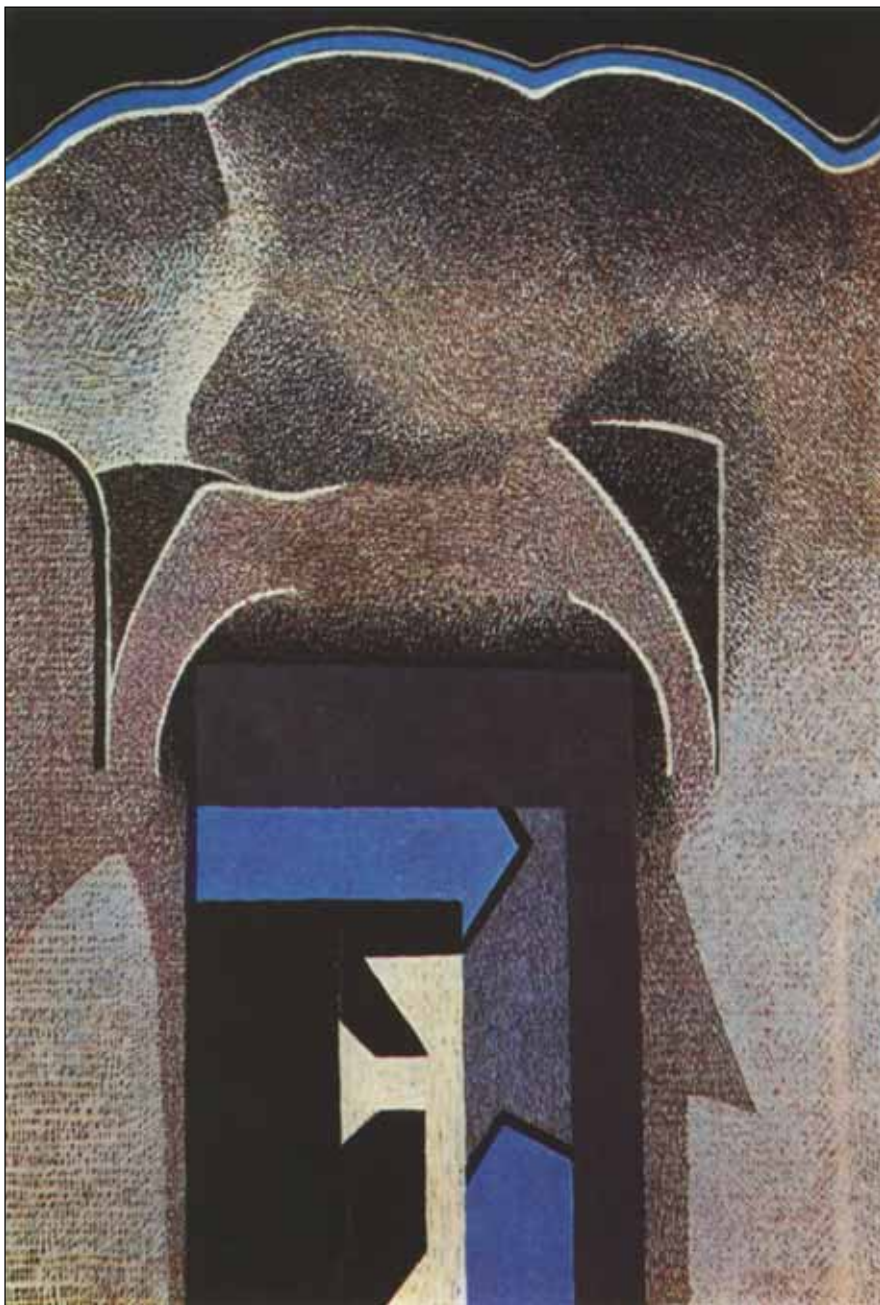
DRABIK ISTVÁN
SZOBRA

SZABÓ TAMÁS
ELSŐ TANÚ

ZSENIA BOZUKOVA
AZ ALMA

DEIM PÁL

FELJEGYZÉSEK EGY KOLOSTORBAN VII.

BARABÁS MÁRTON
12 HANG BILLENTYŰÍVEN

A természet egyfajta köztársaság

Sebeők Jánossal Lékó István beszélget

– *Miért foglalkozik egy filozófus a globális felmelegedés problémájával?*

– Elsősorban az ökológia és a kozmológia témái érdekelnek, s amivel aktuálisan foglalkozom, az a globális fölmelegedés lélektana. Én a globális fölmelegedést egy pszichés problémának tekintem. Ez egy olyan sikersztori, amire valami miatt szüksége van az emberiségnek. Tíz-tizenöt évvel ezelőtt arra volt igény, hogy az ózonlyuktól rettegjünk. Most arra van tömegigény, hogy a klímaváltozástól, a globális fölmelegedéstől rettegjünk. Húsz-harminc éve főleg a szennyezés volt a fő faktora a félelemnek, de az atom és a génmanipuláció is folyamatosan mint félelemfaktor jelenik meg a köztudatban. A fajok kipusztulásától kevésbé félünk, pedig szerintem ez a legnagyobb veszély. A biológiai sokszínűség szétfoszlása. Úgy látom, az emberiség olyan mértékben avatkozik be a természetes élőhelyek rendjébe, hogy az ma már az evolúció veszélyeztetéseként is felfogható.

– *Kifejtenéd bővebben ezt az állítást?*

– Az evolúció eredményei vagyunk mi, emberek. Én evolucionista vagyok. Hiszek abban, hogy az a biológiai sokszínűség, ami ma a Földön látszik, egy hosszú, több milliárd éves fejlődési folyamat következménye és műve. Ez a folyamat csak akkor tud működni, ha kellően sok variáció közül válogathat. Ha csökken a variációk lehetősége, akkor maga a folyamat is lelassul, illetve teljesen más irányt vesz. Fenntartható fejlődés helyett fenntartható evolúció! A gazdasági fejlődés ma ellentétben áll a földi élet biológiai fejlődésével. A legdestruktívabb erő a mezőgazdaság. Ha lelkiileg el bíránk viselni a természetet, akkor még nem volna gond. A városok, bányák, tehát az urbanizált területek töredékét foglalják el a mezőgazdaságilag művelt területeknek. Nosza, képzeljünk el egy olyan sci-fit, ahol csak őstermészet és városok vannak! Az a terület, amit az urbanizált területek lefednek, még mindig nem volna elég ahhoz, hogy a természet alapvető rendszereit megbontsa. Nem véletlen, hogy Daniel Quinn *Izmael* című Turner-díjas regényében a kőkorszaki forradalmat, a földek művelésbe való vonását minősítette ösbűnnek. Az ökológiai értelemben vett paradicsomi állapot elvesztése elsősorban nem az, amikor egy bevásárlóközpont építke fel egy szántóföldön. Az igazi bűn, amikor egy szántóföldet „építke” az ösgyepre. A művelésbe vonás a természet eredeti arculatának legbrutálisabb semmibevétele. *Médium* című regényemben ezért aztán épp a szépek tartott kert az, ami a természetellenességet megtestesíti.

– *Ezzel a kijelentéssel sokakat szerintem felháborítasz, hiszen rengeteg ember számára egy szép kert, melyet évek óta gondoznak, nagyon fontos, úgy tekintenek rá, mint egy kis paradicsomra. Sokan csodálják a japánokat, akik a kertművészetet a tökéletesség szintjére emelték.*

– A legtetszetősebb hazugság a kert. Semmi nem alázza meg inkább a természetet, mint épp a kert. Mert a kert ott kezdődik, hogy nem fogadom el azt, ami nőni szeretne. Én nagy parlagfűvédő vagyok. A parlagfűvet védeni kellene, ehelyett irtják. A parlagfű egy szukcessziós folyamat első lépése. Ha nem irtaná az ember, a parlagfű idővel irtaná saját magát. Ez a növény a művelésből kivont területen elsőként települ meg, egy pionír faj, mely utat törne, ha hagynák, hogy a természet utána megérkezzen. Ehelyett a természetig nem jutunk el, mert irtjuk a parlagfűvet. Ezek a nézetek mind a mai napig eretneknek számítanak, a zöldek nem tudják hova tenni. A zöldek szerint éppúgy küzdenünk kell a légszennyezés, mint a parlagfű ellen. Ez abszurdum! A pollen még ha allergén is, de korántsem szennyeződé, ne említsük a benzingőzzel „egy füst alatt”.

– *Úgy értem, hogy természetvédőként nem értesz egyet a zöldek álláspontjával?*

– A '68-as baloldali mozgalmak mellékhatásaként kialakult zöld szellemiség nem volt képes feltartóztatni a természetpusztítás folyamatát. A természet helyzete minden eddiginél drámaibb, nem kis részben azért, mert összemosódik a természetvédelem és a környezetvédelem fogalma. A zöldek elkövettek egy ősbűnt: elfogadták a természet erőforrás mivoltát. Lehet, hogy jó kompromisszumot reméltek ettől. Nem mertek érzelmi logikával érvelni a természet megőrzése mellett, hiszen akkor ők ugye utópisták és idealisták, megpróbálták tehát átvenni a technokrácia nyelvét. Ez volt a fausti ősbűn, ami oda vezetett, hogy ma már a környezetvédelem jegyében folytatódik a természetpusztítás. Ha a természet erőforrás, és nem egy élő közösség, akkor azt is lehet mondani, hogy fenntartható fejlődés, megújuló energiák, és senkinek nem fog feltűnni az, hogy a megújuló energiák ugyanolyan természetpusztítóak, mint a fosszilizsek.

– *A zöldek a megújuló energiaforrások felhasználásával szeretnék a klímaváltozást befolyásolni. Lehetséges ez?*

– Klímaváltozások mindig is voltak. Egy interglacionális korszakban vagyunk. Nagy tragédia a Kilimandzsáró jegének, vagy a gleccserek, jéghegyek elolvadása, jó, de akkor mit gondolhattak tízezer éve a mamutok? Akkor sokkalta több jég olvadt el – nem emberi hatásra. Mellesleg voltak jégmentes periódusok is a földtörténetben. Az a bizonyos karbonkor például, amelynek a szenét égetjük. A szén, aminek dioxinjától rettegünk, egy sokkal nagyobb fölmelegedés idején keletkezett. És még valami. A CO₂, az oxigén és a nitrogén a légkör természetes összetevői. Ezek aránya egy bizonyos határon belül folyamatosan változik. A széndioxid elleni küzdelem egy Don Quijote-i pszichózis, ami rövid húsz év alatt utópiából globális pánikká, dogmává dagadt. A klímaváltozási hablaty, mint lelki méreganyag, épp azokhoz a receptorokhoz kötődik, amelyek által elvileg természetvédők lehetnénk. A jóérzésű és a Föld jövőjéért aggódó emberek a klímaváltozás mint pszichózis által meg vannak mérgezve. Lebénultak. Képtelenek a természet védelmében cselekedni. Például fölismerni azt, hogy George Soros és Jef Bush a legnagyobb befektetők, akik ma bioetanolban érdekeltek. Miképpen történhet meg az, hogy szakállas, elszállt zöld emberek egy gyékényen áruljanak két spekulánssal?

– *Itt valami nem stimmel.*

– Nem stimmel az, hogy környezetvédelem címszó alatt hektárok millióin monokultúrákat létesítenek, és emberek helyett autókat etetnek. Az a döbbenetes, hogy míg a plázakultúra ellenállást vált ki az antiglobalista erők részéről,

ugyanazek az erők, Albert Gore és más pénzemberek vezérletével a természetpusztításban válnak bűnrészesekké. Egyébként megjegyzem zárójelben, hogy amióta Al Gore ebbe a Nobel-díjas agymosó vállalkozásba belekezdett, a vagyonát megtízszerezte. Amikor elnökjelöltként elbukott, hétmillió dollárnyi vagyona volt. Érdekes módon ma már százmillió dolláros vagyonra tett szert. Az ál-környezetvédelmi bizniszből ő maga is meggazdagodott. A globalizmus ellenfelei nem vetik föl a kérdést, a kőolaj helyett vajon nem épp a bioetanol az, ami a fogyasztói társadalom valódi szimbóluma kellene hogy legyen, hisz most jutottunk el oda, hogy egyértelművé vált: a biogabonát az autók mint táplálék-konkurenszek, mint motorizált kecskék, a harmadik világ éhezői előtt „legelik le”. Vannak itt zöld emberek, akik azt mondták, hogy fenntartható fejlődés, azt mondták, hogy megújuló energia. Végeredményben pedig a zöldek segítségével és erkölcsi felhatalmazásával az utolsó őserdőket is kiirtják.

– *Ezek a vélemények ma már, ha kisebbségben is, de megjelennek a médiában. A zöldek elárulták volna azokat az elveket, melyek mozgalmukat létrehozták?*

– Ez az első olyan nagyarányú természetpusztítás a Földön, amit az erőforrás-központú, a lelkiileg halott zöld jelszó nevében követtek el. Most már ugyanúgy, ahogyan a kommunizmus mint utópia lelkiismeretét is nagy bűnök terhelik, a zöld utópia lelkiismeretét is súlyos bűnök terhelik. Nem véletlen, hogy a Föld napján én meditatív étolajégetéssel demonstráltam a bioetanol ellen, miközben mindenki szorgalmasan gyűjtötte a szemetet.

– *Miben különbözik a természetvédelem a környezetvédelemtől?*

– A környezetvédelem egy tisztasági probléma. Történelmileg akkor jött létre mint fogalom, amikor az emberiség a nagyvárosok szmogjával és a szennyezett vizek borzalmas hatásával szembesült. Ahhoz képest sokat javult a helyzet. Londonnál a Temze tiszta, és ott, ahol harminc évvel ezelőtt egy kanális folyt, most pisztrángok úszkálnak. Ugyancsak Londonban, ott, ahol 1953-ban 3000 ember halt meg a füstköd következtében, most a levegő is tiszta. Budapesten egy olyan nagy szennyvíztisztító épül 100 milliárd forintért, ami a főváros szennyvizét 95 százalékban megtisztítja. Ötven évvel ezelőtt elképzelhetetlen volt az, hogy olyan minisztériumok létesüljenek világszerte, melyek a környezet védelmével foglalkoznak. A környezeti érzékenység az elmúlt évtizedek során megnőtt. Természeti érzékenység viszont változatlanul nincs. Mi a különbség a környezetvédelem és a természetvédelem közt? Hadd illusztráljam egy példával. Lakópark épül egy védett mocsár helyén. Környezetbarát beruházás. A házat teljes mértékben napelemek látják el energiával, száz százalékban tisztított a szennyvíz, biofű nő a golfpályán, és a fákat, melyeket a mocsár helyére ültettek, még csak nem is permetezik vegyszerekkel. Az ember létrehozott egy kis privát paradicsomot. Épp csak a mocsár tűnt el. Tök mindegy, hogy ha egy élőhely eltűnt, mi épül a helyére: környezetbarát lakópark, pláza vagy épp alumíniumfeldolgozó üzem. A természetvédelem élőhelyvédelem. A természetes élőhelyek védelme. A természetvédelem szempontjából teljesen mindegy, hogy minőségileg milyen jellegű az a másik humanizált minőség, ami a természetes élőhelyet felváltja.

– *Tehát ahol emberi tevékenység folyik, ott a természet szenved?*

– Ha ez a tevékenység abbamarad, a természet feltámad. A csernobili katasztrófa például csak az embernek fájt. A természetnek nem. A természetnek

teljesen más felfogása van a természetességről, a jóról és a rosszról, mint nekünk. A természet, ha lehet így mondani, mástól fél. Nem tud félni, de más rossz neki. Amit mondok, az nem egy költői fantázia. A New Scientist című közismert természettudományos folyóiratban jelent meg egy nagy elemzés arról, hogy milyen mértékben gazdagodott a flóra és a fauna a csernobili zónában. Merthogy a természetet a radioaktív sugárzás nem érdekli, tíz év alatt alkalmazkodott ahhoz a magas sugárszinthez, ami ott van. Születtek ugyan torzszülöttek, létrejöttek mutációk, de mivel a mutációk a természetes szelekció hatására törölődtek, kipusztultak, így most az ellenállóbb fajok népesítik be a csernobili zónát. Ujjong a természet. Végre egy hely, ahonnét elment az ember. A természet nem tudja, miért ment el onnét az ember, csak örül, hogy végre van ismét egy hely, ahol a farkas, ha megjelenik, nem kap azonnal egy golyót a fejébe, s egy rovarnak sem kell félnie attól, hogy rovarölőszerezrel megbénítják. A gyomnövényre se fogja rá senki, hogy pusztá gaz.

– *Amerikai sci-fi filmekben látjuk, ahogyan New York lakossága egy vírus következtében kipusztul és ennek következtében a város helyén dzsungel jön létre, burjánzik a növényzet, szarvasok szaladgálnak a felhőkarcolók tövében...*

– Egyszer le is írtam, a természet az a pók, amelyik az illemhely sarkában ül. A természet az, ami akkor történik, amikor az ember nem történik. Ma már egyébként ez is nagy probléma, hisz az ember mindenhol történik. Nagy filozófiai probléma az, hogy ha az ember behurcol egy fajt valahová, akkor az a faj mennyiben része az ott található természetnek. Ha például most hagyom, hogy a dolgok működjenek, akkor valóban az történne, hogy az akác – mint agresszív faj – élőhelyet keres magának, és esetleg elfoglalja azt a helyet is, ahol tölgy nőtt volna. Ilyenkor az erdészek azt mondják, irtsuk az akácot és kis dugványokban ültessük ki a tölgyet. Csakhogy most a természet ezen a helyen nem azt gondolja, hogy tölgy, hanem inkább azt, hogy akác. Az akácot viszont az ember hozta be. Hasonló probléma alakulhat ki apró szigeteken, ahová behurcolnak véletlenül egy patkányt, s azok az ottani teknőstelepeket, az ottani védett állatokat pusztítják. Ez egy nagy kérdés, pláne akkor, ha a veszélyeztetett állomány kicsi. Az élet kíméletlen, mi több, természetellenes.

– *Miért?*

– Azért, mert az élet olyan, mint a rák. Filozófiai értelemben korlátlan. Ha tehetné, akkor a pók behálózná az egész világot. Csak azért nem sikerül neki, mert bizonyos dolgok ezt gátolják. A mérsékelt égövi erdőkben a tél nevű jelenség miatt a fák nagy többsége lombhullató, a trópusi övezetben nem. Egy bükkfa is örökzöld akarna lenni, csak a tél nem engedi neki. Az élővilágon belül mindenki egy kis despota. Csupa olyan önző szörnyeteg van az élővilágban, aki elvileg szeretné korlátlanul megvalósítani saját magát. Az egysejtűek mértani hatvány szerint szaporodnak. Ha valami nem jönne közbe, fél év múlva egyetlen sejt utódai uralnák az egész földet. Valami persze mindig közbejön, valami, amit úgy hívunk, hogy természet. A természet az élet társadalmi formája, egyfajta köztársaság. Az emberiség társadalma – mondjuk így, jó esetben, amikor nagyon sok érdek érvényesül és oltja ki egymást – a demokratikus köztársaság. Az élet kozmikus demokratikus rendje a természet, ez minden fajnak korlátozott esélyt ad arra, hogy önmagát végtelenül valósítsa meg. Például a hódok nem tudják az összes fát kiirtani.

– *De az ember előtt nincsenek ilyenfajta korlátok.*

– Az emberiség az egyedüli faj, amely ez alól a kontrollmechanizmus alól ki tudott lépni. Az ember mint faj, egy főemlős. Tehát mi mint faj, arra a fogyasztásra és egyedszámra vagyunk kvalifikálva, mint a gorilla, az orangután és a csimpánz. Ők a legközelebbi rokonaink. Hány él belőlük a szabad természetben? Százezer. A gorillák mit csinálnak? Eszik a növényeket, a gyümölcsöket az őserdőben. Nézzük meg, milyen hatással vannak a természetre. Ehhez képest milyen hatással van a természetre az ember? Gondoljuk el, mi lenne, ha egy gorilla felépítene egy felhőkarcolót! King-Kong? Vagy egy gorilla felépítené az asszuáni gátat. Amikor azt állítjuk, hogy az ember a természet része, ez egy olyan dogma, amivel elaltatjuk a lelkiismeretünket. Valójában az ember biológiai élőlény, a bennünk lévő biokémiai folyamatok majdnem azonosak az állatokéival. Ilyen értelemben az élővilág részei vagyunk. De a természet annyit jelent, hogy én a darwini szelekciós folyamatnak mint törvénynek alávetem magam. Ez olyan, akár a bíróság. És én, mint ember, amikor a gyerekemnek beadok egy gyógyszert és nem hagyom, hogy meghaljon, akkor ezt a bíróságot nem fogadtam el. Abban a percben, amikor humanista módon járok el, elvetetem a darwini bíróság illetékességét.

– *De hát az állatok is védik a kölykeiket!*

– Ellentmondás van a humanizmus és a darwini szelekció között, ezért is volt olyan borzalmas, amikor ál-darwini szelekciós erővel rárontott az emberiségre a náciizmus. Hitler azt gondolta, hogy bizonyos elvek alapján azt a folyamatot, amit a természet csinál, megcsinálja az emberekkel. Én humanista vagyok. Úgy gondolom, hogy a természet védelme nem valósítható meg a humánus tagadásán keresztül. Tehát ahhoz, hogy megvédhető legyen a természet maradéka a Földön, ahhoz paradox módon épp azzal a hamis ideával kell leszámolnunk, hogy az ember a természet része. Nem. Azt kell mondani, hogy két hatalom, két, lényegében más logika szerint működő rendszer határozza meg a jelenkori globális realitást. Az egyik a természet, amely a szelekciós elvnek van alárendelve, következésképpen jogot, személyiségi jogot, méltóságot és ehhez hasonló fogalmakat nem ismer és ilyen körülmények között funkcióképes, a másik az emberi minőség, amely az emberre vonatkoztatva ismeri ezeket a fogalmakat. Ez ugyanúgy két világrendszer, mint az egyház és az állam. Ennek nyomán hirdettem meg a kozmikus szekularizáció elvét. Mint tudjuk, a modern demokráciák a szekuláris elven alapulnak. Azt mondják, hogy a hit igazságai és a hit világán belüli hatalmi viszonyok a reális világán belüli viszonyokból nem származtathatók. Két öntörvényű formája van az emberi társadalomnak: az egyik az egyház, a másik pedig a civil szféra. Ez a szekularizáció, ez az elkülönültség nem annyit jelent, hogy gazdasági és egyéb szálakon ne volna összefüggés a kettő között. Ugyanakkor jelenti a másik lényegének az elfogadását és tiszteletét. Ha tehát mi a saját humanizmusunkat elfogadjuk, egyidejűleg elfogadjuk alaptételként azt, hogy immár nem vagyunk a természet részei és erre való hivatkozással semmi jogosítványunk nincs. Nekünk például nem szabadna vadásznunk. Az oroszán vadászhat, mert a természet része, de mi nem.

– *Miért mondod, hogy „már” nem vagyunk a természet része?*

– Ha elfogadjuk, hogy mi más lényegűek vagyunk, nem felsőbbrendűek, mint a természet, akkor ez azzal is jár, hogy respektáljuk másik hatalomként, másik szuperhatalomként a természetet. E két, lényege szerint különböző módon működő nagyhatalom koegzisztenciája felé kellene mutatnia a XXI. száz-

zadnak. Ehelyett beszélünk megújuló energiáról, klímaváltozásról, fenntartható fejlődésről, pedig azt a dimenziót kellene kimunkálni, amin belül megjeleníthető a természet mint másik nagy érdek a társadalmi folyamatokban.

– *De az őserdőben élő ember, aki semmit sem tud arról, ami az őserdőn kívül lejátszódik, az sem akarja, hogy meghaljon a gyereke, az is odaadja neki a gyógyszert.*

– Így van. Ez egy nagyon jó kérdés. A másik eretnek nézetem ugyanis az, hogy az emberi lényegen belül nincs aranykor. Ez egy másik nagy önámítás, hogy volt egy olyan paradicsomi állapot, amikor emberi lényként éltünk a természetben anélkül, hogy pusztítottuk volna. Rousseau-tól kezdve a mai zöldekig nagyon sokan próbálják ezt az álmodni. A természetgyógyászat is erről szól. De ha tudományos igénnyel megyünk visszafelé a múltban, akkor azt láthatjuk, hogy ilyen paradicsomi állapot nem volt. Az ideális testű görögök irtották ki a mediterrán erdőségeket. A platóni, arisztotelészi örökség így értelmezve nem a metafizika, hanem a félsivatag. Valójában az ókori görögök sem tisztelték a természetet. Azok az indiánok, akik kevesebbet pusztítanak, ők sem ökológiai elvek szerint élnek, csak azok az elvek jobban belesimulnak a természetbe. Azt szoktam mondani, olyanok vagyunk, mint az a tumoros beteg, aki szerint az volt az ideális állapot, amikor még aprócska volt a tumor. Amikor például a melanóma még csak egy kis pattanás volt. Az indián törzs egy ilyen kis pattanás a dzsungel bőrén, de ha lőfegyverhez jut, tüstént „terjedni” kezd.

– *Hogyan lehet ma, amikor egyre több ember születik, változtatni az arányokon a természet javára?*

– A kanadai kormány nemrég bocsánatot kért az inuitoktól és az indiánoktól az ellenük elkövetett bűnökért. Hasonlóképpen cselekedett az Egyesült Államok és Ausztrália kormánya is. II. János Pál pápa pedig a római katolikus egyház bűneiért és mulasztásaiért követte meg a reformátusokat és a zsidókat. A halottak a bocsánatkérésről persze nem támadnak fel, s Amerika sem vethető vissza valamiféle időutazással a fehér ember előtti korba. New York az indiánoktól elvett földön jött létre, a WTC elleni terrortámadás mindazonáltal tragédia, s nem elégtétel egy történelmi sérelemért. Ismert szállóige, már nem emlékszem, melyik multimilliárdos mondta: centről centre el tudok számolni az egész vagyonommal, csak ne kérdezzétek, honnét való az első millió. Sajnos tudomásul kell vennünk: az első millióhoz, az eredeti tőke- és területfelhalmozáshoz vér tapad. Évezredekken keresztül erény volt felfedezni és hódítani. Sem természetvédelem, sem a mai értelemben vett emberi jogok nem léteztek. Ez a heroikus világ mára ellehetetlenült, és ez a világtörténelem egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb – érzelmileg észre nem vett – pozitív sorsfordulata. Sikerült elkerülnünk a harmadik világháborút. A status quo, még ha igazságtalanul is alakult ki, hódítások útján többé nem rendezhető át. A nemzetközi közhangulat és közmegegyezés a történelmi korokéhoz képest radikálisan átalakult. A természetpusztítás akkor állhat le, ha deklaráljuk: a kialakult status quo érinthetetlen, tovább nem szabad hódítanunk. Egyfajta bioszferikus adóamnesztia volna ez. Nem kérdezzük meg, hogy miképp ígázták le atyáink a Földet, elfogadjuk az ember meghatározó jelenlétét a Földön, viszont kijelentjük: eddig, ne tovább. Innét kezdve tapodtat se. Ami eddig a természetnél maradt, annak ezután is a természetnél kell maradnia. Ahogy az adóamnesztiában

is, a bűnbocsánatért cserébe: fegyelem és önkorlátozás. Mondjuk ki: a meglévő esőerdők, mangrovemocsarak, tundrák humanizálása mostantól fogva éppúgy lehetetlenség, mint az, hogy ma egy állam a szomszédja kárára gyarapítsa eddig begyűjtött területét. Az emberiségnek mint államnak a népességgrobbanás ellenére is az eddig begyűjtött területből kell kigazdálkodnia magát. Kína sem nyomulhat be a demográfiai nyomás hatására Szibériába, legalábbis jogilag nem. Az egy más kérdés, hogy megteszi gazdaságilag.

– *A beszélgetés végén arról szóltál, hogy az emberiségnek szüksége van egy egészen új filozófiára. Mi ennek az új filozófiának a lényege?*

– A biozófia. Egyfajta új életfilozófia, igen. Erről értekeztem a *Lázadó Bioszféra* című könyvemben is, meglehet kellő visszhang nélkül. Kopernikuszi fordulatra van szükség a filozófiában. A filozófia és a természettudomány is az egyszerűség felé halad. Próbáljuk az érzékelt valóság oktanul sokszínű kavalkádját szimplifikálni. Egyenletekre, fogalmakra visszavezetni. Mintha csak az egyszerűség lehetne szép. A bonyolult ma is csúnya. Ma még a redukcionista szemléletmód az uralkodó, igaz, hódít a holisztika, de a holisztikus szemléletmód sem deklarálja értéként a bonyolultságot, inkább valamiféle irreducibilis teljességről szónokol. Látnunk kell: kétféle igazság létezik, és ezek komplementerek. A redukcionista igazság is egy igazság, a bonyolítólagos igazság is egy igazság. Igaz, hogy a mérhetetlenül sok vegyület viszonylag csekély számú elem összjátékára vezethető vissza, s ez az összjáték a kvantummechanika által megérthető, de az is igaz, hogy az evolúció a növekvő biológiai sokszínűség felé halad. Ha filozófiailag lebontom a vegyületet, marad végső válaszként az atom, az élő természet viszont az ontológiai egyszerű felől az ontológiai komplex felé halad. A természettörvény megértésének jellegét visszavetíteni az élő természetre: szellemi tömeggyilkosság. Az a megértési mód, amely a lényegtelen mellőzi s a lényegyet kiemeli, nem érvényesíthető az atomra mint fogalomra, de ontológiaiilag a keresztespók oka nem „a pók” mint fogalom. Persze, az atom is valamilyen atom, de a pók még sokkal valamilyenebb. Ezt a valamilyenséget kellene az esetlegesség és lényegtelenség pária létéből a bölcsélet felső polcára emelni. Odatenni a nagy fogalmak, a semmi, a valami, a lét és a tudat mellé.

– *Még azt is is említetted, hogy érdekes módon a nagy nyitott filozófiai kérdések ma ökológiai szinten, a kolosszális természetpusztítás által, újra megjelennek.*

– Helyünk a Nap alatt. A teremtmésmítoszok, a nagy vallások és nagy bölcséleti rendszerek mind erre törekszenek, megtalálni az emberiség helyét a Nap alatt. A naprendszerben. A világegyetemben. Egész mostanáig úgy tűnt, hogy ez a hely: adott, akárminek is hívjuk. Ma viszont az emberiség azt, amin belül helye volna, immár nem elhanyagolható mértékben változtatja meg. Elvileg a természetben minden hasznos. Milyen hasznot remél az embertől a természet? Mivel az ember istenné vált a Földön, avagy Iljin-Segal könyvének címét idézve: óriássá vált, az ember kozmikus helyét firtató kérdések nem tehetők fel többé anélkül, hogy ne kérdeznénk rá az ember ökológiai helyére. Szokás az evolúcióban hiányzó láncszemekről beszélni. Ez a hiányzó láncszem, meglehet: a természetfölötti. Egy költői képpel élve: Isten ágyazott meg nekünk a természetben – ágyazott bennünket a természetbe –, de mi kelünk föl. Egyébiránt, én egy jó erős kávéval szoktam indítani a napom.

Verrasztó Gábor

Az ötszáz kötetes író

Beszélgetés Nemere Istvánnal

Nem tudom, egy író életútját lehet-e szokványosnak nevezni, és annak milyennek kellene lennie. Azt viszont biztos állítom, hogy Nemere István eddigi pályafutása nem szokványos életút. Pécsen született 1944-ben, Elekről, a sváb Niedermayer családból származik, nevüket édesapja magyarosította Nemerére a konszolidáció után. 1974-ben jelent meg első könyve *A rémület irányítószáma* címmel. 1982 óta rendszeresen publikál, Magyarországon kiadott köteteinek példányszáma meghaladja a tízmilliót, regényeit tizenkét nyelvre fordították. Előtte azonban volt gépgyári segédmunkás, vízi mentő a Balatonon, erdész, földmérő, filmstatiszta, boncsegéd, mentős, bolti eladó, biztosítási ügynök, sajtótitkár és könyvtáros. Hat évet töltött Lengyelországban, ahonnan kétszer nőiült. Jelenleg Csongrád megyében, egy tanyán él.

– *Kíváncsi vagy nyughatatlan ember?*

– Mindkettő. De ne felejtse el, hogy 1963-ban érettségiztem, és akkoriban még az értelmiségi származás hátrányt jelentett a felvételinél, három pont híján maradtam le a főiskoláról. Ezért munkahelyeim egy része kényszerpálya volt.

– *Mikor gondolt arra, hogy író szeretne lenni?*

– Tizenegy éves koromban. A rádióban hallottam, vagy olvastam valami irodalmi művet, ami olyan nagy hatást gyakorolt rám, hogy elhatároztam: én

is írni fogok. Persze az álom elmúlt, és huszonöt éves lehettem, amikor elkezdtem novellákat írni Lengyelországban, ahová első házasságom révén kerültem ki. A toruni Kopernikus Egyetem főkönyvtárában kaptam munkát, ott tanultam meg lengyelül. Később elváltunk, de jött az új szerelem, és ismét lengyel feleséggel költöztem haza, több mint húsz évig éltünk együtt.

– *1982-ben Európa legjobb sci-fi szerzője lett, amely egyben meghozta a hazai elismerést is. Ön most hová sorolná magát?*

– Miért kell meghatározni magam? Egyszerűen csak író vagyok, műfordító. Ezt a tudományos-fantasztikus matricát azóta sem tudtam levakarni magamról, pedig ennek nálunk erősen degradáló a jelentése. A kritikusok nem méltatnak figyelemre, nem érdekli őket, hogy a könyveim kilencven százaléka már történelmi dokumentum.

– *És szépiró kollégáival milyen a viszonya?*

– Nem is vesznek írószámba. Nyolc évig folyamatosan próbálkoztam, de nem vettek fel a szövetségbe, azzal a kifogással, hogy „tevékenysége a tagságot nem indokolja”. Most már örülök neki, hiszen mindannyian különbözőek vagyunk. Minden író egyedül ír, szerintem ez nem egy olyan foglalkozás, amit csoportosan is lehet művelni.

– *Átlagosan havonta két könyvet ír. A mennyiség nem megy a minőség rovására?*

– Néha igen. Viszont mindenki másképp ír. Vannak gyorsan, közepesen és lassan írók. De nem törvényt szerű, hogy a gyors munka gyenge regényt produkál. Hányan írnak öt-hat évente csak egy könyvet, és az is rossz. Tele van velük a polc. Minden a rendszerességen múlik, hogy az ember komolyan veszi-e, amit csinál.

– *Milyen munkamódszerrel, beosztással dolgozik?*

– Én fanatikus, mániákus író vagyok, és ezt tudom is magamról. Mindennap hatkor kelek, legyen karácsony, január elseje vagy a születésnapom. Reggeli után leülök dolgozni, és déli tizenkét óráig írok. Ebéd után sétálok, hogy az egészségemre is vigyázzak. Vacsoráig marad egy-két órám a másnapi kézirat előkészítésére. Este televíziót nézek, hírműsorokat és dokumentumfilmeket. Minden percemet kihasználom, mert csak így tudok írni, utazni és a kötelezettségeimnek eleget tenni. Például az asztalos sem dobja ki a méretre levágott fa felesleges részét, hanem elteszi, mert máskor, máshol fel tudja használni. Én ugyanúgy gazdálkodom az időmmel, ha ebédig marad tíz percem, válaszolok egy levélre. Lehet, hogy egyesek ezt már-már betegesnek tartják, viszont sohasem ittam, dohányoztam. *Ez az én életem.* Nem

szabad hagyni, hogy az ember keze közül kifolyjon az idő, mint a homok. Ki kell használni minden pillanatát. Ez az ars poeticám.

– *Nyolc éve egy tanyán él Csengele mellett. Miért esett a választása Csongrád megyére?*

– Teljesen mindegy, hol lakom. Apám falusi, általános körzeti orvos volt, hat megyében vándoroltunk, Pécsen éppen hogy megszülettem, oda sem köt semmi. Esztergomban 29 évet töltöttem, de már túl nagy a nyüzsgés, nem bír el egy ekkora város ennyi turistát. Azért költöztünk Csongrád megyébe, mert közelebb nem találtunk megfelelő helyet. Mindenképpen egy erdős tanyát szerettünk volna a harmadik feleségemmel. Ez egy kilenc hektáros tanya, több épületből áll, így jutott hely az ebédlőnek, tévészobának, könyvtárnak is.

– *Valójában ötszázadik kötetének apropóján beszélgetünk. Mikor jelenik meg, és miről szól?*

– Amikor ezt az interjút olvassák, már a könyvesboltokban lesz. A könyv egy ember és egy kutya kapcsolatának a története. Mindketten sok minden átmentek életük során, és a regény alapkérdése az, hogy le tudják-e győzni az egymás iránti kölcsönös bizalmatlanságukat. De nem kutyalélektan, inkább emberlélektan a műfaja.

Dede Balázs

Séta egy klímakertben

A kerttervezés egy különleges és új irányzatát szeretném röviden bemutatni. A Klímafa Kft. olyan klímakertek létrehozását tűzte ki célul, melyek a környezetvédelemmel és a művészettel egészítik ki a kertek eredeti funkcióját. A tervezés fő célja többfunkciós kert létrehozása, amely a magányos sétákra éppúgy megfelel, mint nagyobb társaságok, céges rendezvények helyszínéül.

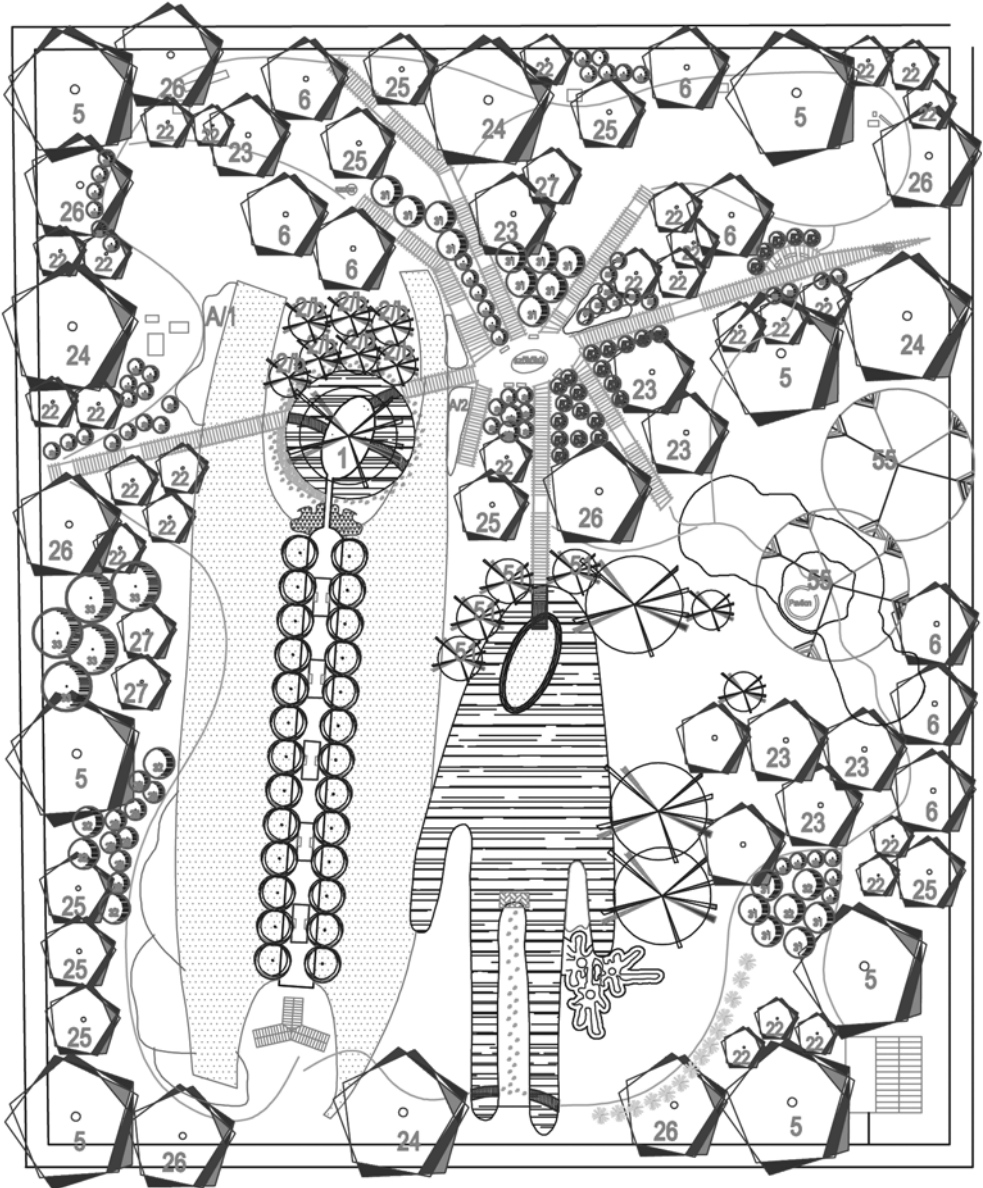
A cég fő profilja az erdőtelepítés, és mivel elkötelezett híve a környezet védelmének, fontos tervezési szempont, hogy a telepített fák a szén-dioxid-megkötésben területarányos szerepet töltsenek be. A tervezés másik fontos célja, hogy a park különleges, egyedi legyen, művészi értékkel bírjon. A sokféle hódító land art irányzat legtöbbször mesterséges anyagokkal dolgozik vagy belenyúl a természetbe, oda nem illő elemekkel megbontja annak természetes közegét. Mi más módszert választottunk, a kirajzolni kívánt formákat kizárólag a kert elemeinek alakjával, elhelyezésével, illetve a növényzet telepítésével kívánjuk megvalósítani. Ezt a land art-os művészi képet, mely légi fotókon, vagy akár a Google Earth használóinak a szeme elé tárul, az ebben a számban festményreprodukciójával is szereplő Zsenia Bozukova álmodta meg. Mindhárom alakzat: a madár, valamint az emberi testet jelképező amőbaszerű figura és a lélek szimbólumaként jelentkező angyal a művésznő saját és csak rá jellemző figurái, képsorozataiban állandó elemek.

Csak őshonos fajok lehetnek a kertben, nem lehetnek köztük allergén fajok, hogy bárki élvezhesse a park szépségét. Olyan társulást álmodtunk meg – a funkció megtartása miatti kompromisszumokkal –, mely az adott klímára és a talajra a legjellemzőbb. A nagyjából másfél hektáros terület jellemző növény-társulása a tatárjuharos lösztölgyes, melyet a tavak mentén ligeterdei fajok tarkítanak. Huszonkét fő faj és ezek fajtái teszi színessé a kertet. Több védett faj is helyet kapott a kertben, és mindössze három, a területre nem jellemző, de hazánkban őshonos faj – bükk, gyertyán és boróka amelyek érdekességként kerültek a kertbe.

Ennyit előljáróban, jöjjenek velem egy kis kerti sétára!

A kert egyik bejáratától induló „madár” lényegében egy lugas, kellemes séták helyszíne, romantikus hangulatot kelt. Ezt a hangulatot hivatott fokozni a kisebb tó, mely az „angyal” glóriáját rajzolja ki. Az angyal fejére, mely egy kis sziget, három híd vezet, ezek közül kettő a lugas által kijelölt egyik kerti fő útvonal folytatása. A szigeten álló magányos szomorúfűz teszi teljessé az idilli hangulatot. A madár testében, amelyet az oda futó lugasok mint a madár szárnya jelölnek ki, egy szökőút az uralkodó elem, egy kis pihenőt érdemes tartani. A madár csőrében pedig egy szobor zárja le a lugast és egyben a kert kereszttengegyét. A madár szárnyain keresztül vezethet tovább az utunk. Ezeket a lugasrészeket nem határolja olyan dús növényzet, mint a főtengegyt, a

kert további részeivel erősebb vizuális kapcsolatba kerülünk, sőt, akár el is indulhatunk felfedezni a belsőbb részeket. Ha észak felé indulunk a madarunk szárnyán, a lugasból kilépve egy ligetesebb részre jutunk, ami könnyebben átlátható, a fákon kívüli növényzet ritkább, így nagy terület áll rendelkezésünkre a lombkoronák alatt játékokra, sportolásra. Ha ezen a területen is a kijelölt úton haladunk, kerti játékok: hinták, mászókák kerülnek utunkba. Ezek kialakításakor a fő cél az volt, hogy a gyerekektől kezdve minden korosztály megtalálja a maga szórakozását. Hogyha déli irányba indulunk a szökőkúttól, három fő területre juthatunk. Az egyik az angyalunk szárnya, egybefüggő gyepterületével

ez rendezvények lebonyolítására kínál lehetőséget, ezek hiányában pedig labdajátékok, piknikek vagy napozás színhelye lehet. A másik kiemelt jelentőségű hely a körülbelül ezer négyzetméteres csónakázótó. A lugasból egy hídon keresztül juthatunk a tavon álló szigetre (a híd alatt is átcsónakázhatunk), amely lépcsőzetesen emelkedik ki a tóból, könnyű kikötni rajta a csónakokkal, és kényelmesen ücsöröghet itt a látogató. A szigeten nincs lombos növényzet, árnyékot a parton lévő éterek adnak délután, a többi napszakban a terület a napozóké. Ha a harmadik szárnyon hagyjuk el a lugast, egy kényelmes feljárást biztosító enyhe emelkedőn kisebbfajta dombra vezet fel utunk. Kétoldalt meredek rézsű, illetve támfal határolja a dombot, egyik irányban csodás kilátás nyílik a tóra, a másik oldalon pedig egy magányos vérbükk vonzza a tekintetet. Szintén vérbükk áll a domb tetején, így ezt a gyönyörű és különleges növényt a kert több helyéről láthatjuk. E fa szerepe kettős, amellet, hogy a kert egyik uralkodó pontja, árnyékolja az alatta álló, nyolc-tíz embert kényelmesen befogadó pavilont, amelyből szintén a tó látható. A tó partján szomorúfüzek sorakoznak, illetve két oszlopos feketenyár, melyek vezetnek a tekintet. A dombról lesétálva két irányban folytathatjuk utunkat. A növényzet által kissé eldugott helyen álló kiszolgáló épülethez, mely szerszámoskamraként szolgál. A másik irányba haladva először egy sziklakertet vehetünk szemünkre, amely felülről nézve az „ember” kezében lévő virágcsokor. Az út másik oldalán a 'Bakony' névre keresztelt, magyar nemesítésű és igen mutatós borókasor hivattott elrejteni az épületet és szép szegélyt adni az útnak. Távolabb az „ember” lábain egy-egy hídon haladhatunk át, közöttük tipegőköveken juthatunk el a stégre, innen és a szigetről indulhatunk csónakázni. Itt be is fejeződik a kert délkeleti része, eljutottunk a park másik tengelyéhez. Ezen a ponton nyílik a másik bejárat. A kapuhoz közel – mint az angyal lába – található a látogatók számára épülő kiszolgáló épület: férfi-, női, mozgássérült-vécével, pelenkázóval. Az épülettől egy oszlopos gyertyánokkal övezett sétány vezet az angyal glóriájához. A sétányon virágos ágyások, illetve dísznövények gyönyörködtetnek, a közük ékelt padokon elidőzhetünk. Az angyal gallérja szintén virágos kiültetés, közötté vezet az út a félszigetre, melyről már esett szó, vagy tipegőkön sétálhatjuk körbe a tavat.

Nem egymástól elkülönülő kertrészeket kívántunk létrehozni, a főterek találkoznak, mellékterekkel bővülnek, a látogatók kedvükre barangolhatnak a nekik tetsző részek között. A kerti útvonalak is inkább csak tanácsot adnak mindenkinek a választható útvonalra, körbevezetik az embert, megmutatják a legérdekesebb pontokat. A növények és a jellemző állatvilág megismerésére az arborétumokból, tanösvényekről ismerős táblákat helyezünk ki.

Reméljük, hamarosan előben mutathatjuk be az olvasóknak a kertet, melyben a kerttervezés, környezetvédelem, művészet újszerűen ötvöződő álláspontja érvényesül.

Gombár Endre

Minden másként lesz

minden másként lesz
a tenger helyén hegy és fordítva
ég helyén föld és föld helyén gomolygó kékség
és felhők borítják majd a lépcsőket melyeken erődöt megfeszítve fölfelé igyekeztél
mindig ugyanúgy
és vihar helyett szelíd csönd
és néma békesség helyett
háborgó lárma és fordítva
és madarak helyett szúnyogok
és fordítva
és nehezen ismered ki magad az égtájak között mert nyugaton kel majd a Nap és
keleten nyugszik
az Északi-sark délre kerül és a Déli fölpattan északra
az étlapokból csak a lapok maradnak
az árjegyzékek is elveszítik értelmüket akkor
furcsa érzés lesz kétségtelenül
de ki fog törődni akkor az érzéseiddel
mikor már senki semmiért nem felel

Tereld vissza a tengert

kérve kérünk tereld vissza a tengert
 csillapítsad a levegőég kavargó vihartölcséreit
 add vissza a simogató napfényt
 a perzselő és vakító helyett
 kérve kérünk
 add vissza
 hitünk
 és bizalmunk
 mert
 kifosztottak minket
 saját
 vétkeink
 és átkaink saját fejünkre hulltak
 és végtelen volt
 a dőreségünk
 mindennapi kenyerünket is add meg nekünk
 ámen

Átváltozások

szürkésfehér árnyak
 lebegnek a hólepel
 fölött
 amint fogytán a fény
 lomha szárnycsapásokkal
 fekete varjakká tollasodnak
 míg szétfolyik az alkony
 a tájon
 mezők és dombok és röghegyek
 magukra húzzák a némaság
 takaróit
 elvackolódik minden
 ami mozgott
 eddig és tette
 mintha élne
 számtalan színhelyen

Pápay Eszter
Szélpalota

Kertünk alján...

Kertünk alján három macska:
kormos, szürke és egy tarka.
Lustán lóg a farkincájuk,
nagy munka már nem vár rájuk.
Ma már egyet hemperegtek, –
nárciszok közt elheverték,
megmászták a körtefát,
bosszantották a kutyát,
fogtak három egeret,
s nyávogtak is eleget.

Szélpalota

Bércek szélén szélpalota.
Szélúrfiak járnak oda.
Széles kedvük abban töltik:
kurjantásuk száll a völgyig.
Vendégeik: széltündérek.
Szélhárfaznak szélzenészek.
Míg az úrfik nótát zúgnak,
a tündérek összesúgnak:
Helyre legény mind a három!
Vígan fütyül télen-nyáron.
Mind a három szintúgy helyes:
csak ne volna ilyen szeles!...

Ha akarom...

Ha akarom, hajós leszek!
Úgy járom a tengereket.
Nem is hajós, inkább bálna!
Beúszom az óceánba.

Ha akarom, elrepülök!
Táltosröptű gépre ülök!
Nem is ülök, inkább szállok!
Madárszárnyon vitorlázok!

Ha akarom, hazatérek!
Megerszem a főzeléket.
A fogamat is megmosom.
De csak akkor, ha akarom!

A tekergő szörnyeteg

Szörnyen sziszeg,
úgy fenyeget.
Lábam körül
itt tekereg.

Nyakon csípném,
hogya tudnám,
jó erősen
megcsomóznám.

Bátor vagyok,
most sem sírok.
A cudarral
mégsem bírok.

Mert belőlem
csúfot úz ő:
ez a rosszcsont
cipőfűző!

Alma vagyok...

Lenyeltem egy almamagot.
Félig máris alma vagyok!
Orcám piros, formám kerek,
mosolygok rád, mint egy gyerek.

Ma talán csak alma vagyok.
Holnap? Fává magasodok!
S hogy az időm jobban teljen,
kibontom száz virágkelyhem.

Kelyheimben gyümölcs érik:
szét is osztom, hogyha kéri.

Felhők felé fellibbenő....

Felhők felé fellibbenő,
leheletnyi pityang-ernyő!
Ha tehetném, veled szállnék,
könnyű volnék, mint az árnyék.

Sorsomat a szélre bíznom,
jeletem az égre írnám,
messze tájra hírt is vinnék,
hol földre ejt, megpihennék.

Csokonai Attila

Kinderszenen¹

Nem a közlegény de nem is a hadnak fővezére
 Még csak nem is a nyargonc (a futnok a galapin) látja
 Hanem – na persze száz meg ezer évvel később – a tudós
 A csatatérnek (akkorra már megszentelt) minden egyes pontját
 Meg a kisgyerek ki szabály szerint lelkesen tologatja
 Egy táblán a korhűre mázolt műanyag figurákat
 De miket is beszélek még azt hiszik nem ismerem a kort
 Amelyben élek (a Történelem utáni „Discovery²-műveltséget”)
 Ma már a számítógép képernyője előtt nyomogatják
 A gombokat a srácok vívják a virtuális csatákat
 Mint mi egykor a számháborút vagy a hóvárvédő viadalt
 Csak épp nem tudhatom hagyják-e győzni Bélát Muhinál
 Tomorit Mohácsnál Bemet Segesvárnál még inkább Szebennél
 Vagy a törököt Nándorfehérvárnál Egernél Budánál
 Von Paulust Sztálingrádnál és – fülhallgatójukban Trevor Rabin
 Akciózenéjével – a sátáni lelkeket Megiddó³ hegyén (vagy síkján?)

Ui. Bizony mondom tinéktek nem angyalok öntik ki
 Poharaikat a levegőégre⁴ hanem videoklipen nézzük
 Az Ő üvegéből fröcsög a csípős szósz a pizzaszelet helyett
 Meteorként pusztába tengerbe Nujokra – nézd Sztónhendzs épp
 Összedől... Kis kedvcsináló új mortálhoz s van még persze
 Armageddon music, comics, chats, games & movies...

¹ Gyermekjelenetek. (Mi ehhez Schumann 13 zongoradarabot tartalmazó sorozata a gyermeki világról, op. 15. 1838?!)

² A D. Channel, Science és Civilization ontja az ismereteket mindenről. A szó a felderítő jelentésű Discoverer szóból származik. (Ami egy „amcsi” mesterséges hold neve, a Discovery pedig egy űrrepülőgép-típusé.)

³ Ismertebb nevén Armageddon. De lehet Harmagedon, Harmageddon, Har-Magedon.

⁴ Jel 16, 1-21

Hárfásokról, karmesterekről és más protekciósokról

Te⁵ aki az élet talányairól zsoltározol
 Akit maga Dávid király rendelt
 Énekszóval dicsérni az Urat
 Aki Mózes és Áron rokona vagy
 S akinek ivadécai a korahiták
 Te bölcsnek mondod szájadat
 És okos beszédet sugall a szíved
 Füled figyelt a példázatokra
 S most hárfadallal magyarázod meg rejtélyed
 A holtakat pásztorló halálról beszélsz
 S jól mondod a kincsről nem követi
 Gazdáját mikor az akár a juhok kimúlik
 De honnan veszed hogy téged Seolból⁶
 Majd kivált és lelkedet magához veszi Isten
 Csak mert tetteid hirdetted nálad talán
 Egyedül Aszáf⁷ bízik jobban a kiváltságban
 A pártfogásban amely őt megnyugtatja
 Merthogy a nevetek könyvbe van írva
 Ti a költők felébredtek – némelyek örök életre –
 A földnek porából azok közül akik ottan alusznak
 Válságdíj volna a versünk valóban?

⁵ A Megszóltott a lévita Korah (Korach), akinek neve kopaszt, tarfejűt jelent.

⁶ Seol = az ÓSZ-ben az elhunyt lelkének tartózkodási helye, az alvilág. Nem a Hadész-Pokol értelmében.

⁷ Aszaf, Aszáf v. Asaf, Asáf = Lévita Dávid és Salamon idejében: 12 zsoltár szerzőségét neki tulajdonítják.

Sulyok Vince
Mediterrán hajnal

Sütő András emlékére

Amikor a sárgából rózsaszínbe,
majd egyre vörösebbe vált az ég színe,
megjelenik a szomszédos ház tetején
az antenna rúdján egy karcsú, gyönyörű
fekete madár. A nevét nem ismerem.
Körvonala sötétén, pengeélesen
vésődik a háttér színeibe.

Aztán ülünk csak mereven, mozdulat nélkül
mindketten, s nézünk bele a gomolygó párákba,
mígcsak a tengerből tüzes kis ujjként
elő nem villan a nap, amire vártunk
kettesben itt, határán éjnek és nappalnak.

Madaram akkor mintegy felsikolt,
felröppen és szárnyal máris bele
a fénysugártól porló messzeségbe.

Vajon hány ilyen színektől tobzódó
mediterrán napkeltében lesz itt még részem?

Új halálhírt hoz szinte minden új nap,
újságoldalak, telefonok, levelek
halotti jelentésekkel vannak tele,
mik szíven ütnek, megsápasztanak,
s mintegy tudatják: közeleg
az én utolsó órák is. Ám addig,
amíg lehet, maradni akarok
a rám aranyló fényben,
a földi szépség és a földi élet
bűvöletében,
várva együtt egy-egy fekete madárral
a tenger sodródó vizeiből
tüzelő ujjként előbukkanó fényre,
új napnyi új reményre,
egynapnyi haladékra.

Tükrözések

Szükségem van az arcodra,
arcod tükrére,
hogy folyton mutassa
mindennapjaimat, életemet.

Szükségem van a víztükörre,
a tóéra, a tengerére,
amelyik vakító óriási fémlapként
veri vissza, tükrözi az eget,
az ég türkiz kékségét
áradva habzó gyöngyfelhők felett.

Arcod, akár a tó ezüstje,
dereng felém a pálmafák közül
s felszikkázik, mikor a szélről ingó
ágak közül olykor egy futó pillanatra
bőrödre hull zuhogva
az égető déli nap fénye.

A víztükör,
a tiszta ég ezüstje
megtisztulásunk
vigasza, reménye.

Estére kelve
szemünkbe tükrözi
a lassan tovaúszó felhők
fekete keretében
az éji teliholdat.

Nézzük megbabonázva
s nézik csontfehéren,
örökre megvakultan,
a holdként fénylő holtak.

Toroczkay András

Öl

Évekig rettegettem. Attól, hogy bajod esik,
még hozzá általam. Miközben öleltelek téged
a félelemtől hideg karokkal, a konyhában, vagy
mikor a kisúji utcákon sétáltunk hazafelé, és beszél-
tettél, mi volt az iskolában. Mikor szorítottuk
egymás kesztyűs kezét. Féltem, hogy meggon-
dolatlanul, mint egy száraz teafiltert a bögrényi
tűzforró vízbe, a halálba majd én mártalak.
Hogy gyorsan, kíméletlenül befeketítesz.
Hogy a város legrosszabb bizonyítványával
végül mégiscsak szégyent hozok fejedre
gyerekkezekkel. Aztán meghaltál, és nem
voltam képes beazonosítani a tetemed.
De minden így is megtörtént, még ha évekig
azt is hittem, ez rajtam fog múlni. Ugyanúgy.
Mindegy. Végül talán csalódtál bennem,
mert elmentem az akkor már régen nem
használt moziba a legcsendesebb szilveszterkor,
megnézni egy visszafordíthatatlan hóesést a főutcán.
Nem volt igazad. És azt is hiszem, ahogy mindig,
a végén most is rájöttél tévedésedre és sietlél
volna bocsánatot kérni, haza. Vagy ezt már
az utolsó telefonbeszélgetésünkön tisztáztuk?
Tudom, egyedül te fogod megérteni, most
miért kívánom: bárcsak megölhetnék.

Vasárnap

A zsíros, sárga mosogatólé habja,
mint fiatalabb koromban a fürdővíz tetején a hófehér hegyek.

Olyan homályos, tompán látható lehettem
a hőmérséklettől összetöpörödött,
kipukkangató, olvadó, lúdbőrös habhegyek alatt,
abban az elhasznált, megsárgult,
egyre langyosabb, lassan jéghideg vízben,

mint a mosogató alján felejtett harminccentis éles kés. Várok.

Ha ki akarod majd húzni a dugót,
magadat biztosan megvágod.

Húz

Végighúzzom tenyerem borostás államom.
Szinte észrevétlenül lesz őszülő szakáll a sörtékből,
s tűnnek el a didergő aggastyánok rossz kempingszékeken.
Előtted terem a csonthideg elhatározás, a gyerekkori sejtés. Ölsz.
Mint mikor a hideg kövek alól a bogarakat, pókokat, gilisztákat kipiszkáltatok.
(A föld alatt gyökérré változik szakállad, meglásd.)

A mocsári mályva színű pulóverem alatt lassan rozsdásodik a szívem,
rádióm is recseg, vacakol, merül le benne az elem. Kikapcsolom.
Szoktatom a csendhez.
Nem tudok nevetni a felerősödött neszeken,
és nem tudok szemedbe nézni, kenyeret vágni, kenni, enni.

Megsokasodnak a fák is a vállamon, nem vicc ez, kisfiam,
egyre súlyosabb a táska is hátamon, amiben ki tudja még mi van.

Alkonyodik. Rendben. Lehúznám. Hadd vigye a víz. Nem megy. Minden elromlik.

Tomaji Attila

Zebegényi elégiák I–8.

(Szonjának)

1.

Reggel felveszed a ruhád, amelyet átjárt
 a csend, az éjszakai szoba –
 lemész a partra,
 tenyeredben átlangyosodott
 kavicsot ejtesz a vízbe,
 óvatosan, hogy tükrét össze ne törd,
 nézed hosszan a kört,
 ahogy távolodva közelít –
 Látod a madarak itt-ragadt árnyékát?
 Ott sötétlik a víz színén, és fonákján is,
 hol fáradt halak úsznak lassan,
 nem hallod beszédük,
 pedig szólnak ők is,
 beszélnek a horog nyelvét,
 tág szemekkel ámulják a táncát,
 majd közel hajolva hozzá, suddogni kezdenek –
 A horog imbolyogva közelít szájukhoz,
 közelebb, még közelebb,
 míg végre megérintheik egymást,
 míg végre megértheik egymást,
 s a halak elnyílt szája mondja,
 s a horog kérdőjele megnyitja szavaikat:
 de van-e a halaknak szíve,
 kérded, lent a parton, hol a nagy folyó
 hömpölyög öntudatlan –

2.

Van! a mederből, a hűvös halszíven át
 imbolyog feléd a szó,
 csak lépj közelebb,
 hogy meghalld a halak halálhús szavát,
 hogy megértsd hal és horog *kérdezz-felelekjét*,
 hogy meglásd rég elsuhant vadmadarak
 itt-maradt árnyékát:

tanuld a partot,
a vizet,
az árnyékok gyors vonulását,
s beszélni fogod a lemerült nyelvet,
lépj be a vízbe,
légy te a kavics,
az árnyék,
légy hallá, hogy a medret is megértsd,
ezért a vízjel a még-üres, árva papíron,
ott sodródnak a szavak, mind, amire vágysz –
A víz parancsa loccsan, kezedre csap,
s horogra akadtan állsz a parton,
hol folyód hömpölyög öntudatlan,
gyorsul s lassul, búcsúzik s érkezik
minden örvénylő pillanatban –

3.

Menj tovább a pusztult parton,
s aranymosókra lelsz –
Élnek még erre férfiak, kik életüket
a karcsúra fogyó, majd telinagy holdak alatt
szigetnyi *sorssá* mosták –
A széles meder meredélye mellett múltatták éveiket,
lány részeit némán sirató, szétnyílt s szemérmetlen
kagylókra taposva, hűlt helyekre gázolva,
hágva partot, törve követ,
kutatva, mit a folyó magából kivet,
mosták a vizet, a hamis homokot, napra nap,
a víz fölé dőlő vastag fatörzsek lombkoronái alatt,
melyek – akárcsak ők az asszony után,
ki éjjelente várná őket nedves öllel, szétnyílt szájjal –
halak csókjára,
egy sötét árnyék csókjára vágyva,
végül csak futó felhőt inni hajlanak a meder fölé –

Mind megérkezni akartak,
de útjukat állta a sodrás, a part,
s a megvadult, vak víz bőrükbe mart,
ölelve szorosan vastag derekuk,
annyi majdani bolygó fájdalom helyét –
Fukar fém után kutatva a hatalmas víz szélén,
hömpölyögtették magukat,
s éltek *egy* éberebb életet,
aligrítkán nézve a bőruháju égre,

mi úgy örvénylett köröttük,
akár a fekete víz,
akár sorsuk
életük vézna vázán –

4. *(mellékadal)*

Csak néhány rongycsomó az égen
Szalmazsák mit ölel a hideg kék
Kevés ütésnyom fent a mélyben
Ki fekteti le rá fáradt fejét

Varjak Mint sötét szakadások
a fagyott mező szorosra gombolt
fehér ruháján Áradások
sebzik az arcom Vastag szél tombol

Várjak És mire A semmire
hogy végre formát vagy nyelvet öltjön
hogy hasonlítsak valakire
ki sose adott *egy szót se* kölcsön

Pára próbál szétoszolni
hold mögé hullt végtelenben
Bár ne tettem volna semmit
elátkozott életemben

Hóbefútt a lábnyomomban
alvado alkonyok vörösbora
Eső hugyoz nyomoromra
és nem kérdi senki Ugyan hova

6.

Súly alatt, tövig hasadt körmökkel
sem hódol az élet, színed előtt, hasas halál –
Örökharmatban fürdik, halk neszek közt
siklik az élet a hajnali kert magas fái alatt,
elfut a parti füvek üde zöldje mögé,
zöldárnyék remegő, kicsi sávjaiba,
s mielőtt a hullámokba hullna, hogy nevét
a lágy iszapból kiemeld,
mielőtt a hullámokba halna, hogy nemét
a nyíltvíz kifakassza,

még egyszer, utolszor, az égő napba néz –

Mi nem követjük őt. Nem nyílik út már felfelé.
Megvakulunk, ha szemünk mégis arra néz.
Mezőnyi vadvirág lehajtja szép, kecses fejét:
kiszívva belőlük a por, a sárga méz.

8.

Könnyű léptekkel, akárha kifosztva,
pedig csak üresen, mert kiürült a kaptár,
indulsz az inget váltó fák alatt, nem habozva,
vékonyan, amily vékony a szemhatár.

Hívnak, várnak már. Hírt kaptál,
s most sietsz, mindentől eloldozódva.
A túlpart vonala szalagként szalad szemed
előtt, színe hirtelen hatalmasat lobban:
mintha neked intene a táj irigy istene –

Amit itt hagysz, nem mind arany,
de ami arany, mind itt marad.
Hiába raktad össze, hiába szedted szét,
hiába fújta szerteszét az ég felé a szél,
ha porba hullt,
mint egyszer üvegtálnyi, sárga méz.
Ennyi a múlt.

Ennyi *lesz* a voltak voltja.
De volt nyár is, suttogod, ha haldokolsz,
szóhalász, te, szavak ócskása, bolondja.

S *addig*? Magadat a táj burkából
könyörtelen kibontod.
Felfakadsz. Kiszakadsz. Keveredsz.
Mintha közelednél valami felé,
bár régen s mélyen benne élsz.
Megágyazol közelében,
megágyazol fekete tükrében.
Arcod csukott könyvként lebeg
mérhetetlen s hideg medrében – –

Ébert Tibor

Alfa és ómega

SZÜLETTEM! SZÜLETTEM! SZÜLETTEM! Csupa felkiáltójel! Nagybetű! Nagybetűk! Vagyok! Lettem! Lehettem! Septák nénivel (borsónyi lila anyajegy nyakán), Posztó Karcival, Grólig úrral (fülén fennakadt fémmosoly), Sándor Gyulussal (kötényén a vágóhíd vérfoltjainak kitüntetései), Winkler Hansival, Milly és Netty nénivel (a két vénkisasszony, az egyikük füvekből gyógyteát főz, a másik tapossa örökkévalóságig a varrógéppedált felfűzve a másodperceket), Pichler néni kilencven évét behálózzák vénás ereinek domborzatai, a két perlekedő Adonáj, Kaufer és Guttmann úr. Lettem, lehettem az udvar közepén mindig csordogáló szappanos vizű lefolyóval, a recsegő gangok kacéron szemezgető lyukaival, a sárgára súrolt egyhangúsággal, a felrianó távoli köhögésekkel, alamizsnás földszintekkel, kanccsal álmodozásokkal, aprókat szellentgető bárányfelhők égboltozatával, rozsdás tartályok kuncogó, türelmetlenkedő, örökmozgó systerzésével, téglabordás perspektíva mélyében ájtatos tűzfalak magasra tűzött jelvényével: a fekete négysszöggel; macskadorombolós ládalabirintusban késülődő ágyékvillanások csontszínű pöröségével...

Az alkóv szögleteiben befőttesüvegek szemérmessége titkokba burkolózva... Óh, azok a teremő drága hűgyszagok, apostolszakállú kusza éjszakák, tehetetlen csöndek telhetetlensége...

Széplak utca 50. Megszülettem.

... ..

A bölcsőmet kirakták az utcára. Elindultam. Mehettem jobbra, mehettem balra. Bennem az út, utak, utam, kereszteződések, jelzőtáblák, folytatások. És bennem a valóságok, igazságok megismerése és a szabadságom közötti összefüggések (korrelatív kapcsolata), vagyis minél jobban ismerem a valóságot, igazságot, annál szabadabbnak érezhetem magamat, és fordítva, minél inkább el vagyok zárva az igazságtól, valóságtól, valóságigazságaimtól, annál kevésbé lehetek szabad. Bennem a látszatok? Okoskodások, álokoskodások... Az egyre táguló, kitágult végtelen végessége, véges végtelensége...

Bölcsőm ott fekszik az utcán. Üresen nélkülem... velem..

... ..

Itt ücsörög mellettem a halál. Nem állok fel. Ülök. Ülök. Várok. Az időeltolódások síkjában. Ülök és várok. És várni fogok. Ez az én időm. Rendelkezem vele. Tulajdonom. Pazarolhatom, parancsolhatok neki. Ülök és kinézek az ablakon. Túlhan a hegyre, dombokra, és tudom, hogy az idő nagyon hosszú, rettenetesen hosszú. Végtelen. És ez az idő az enyém is, parányi része meg az egész. Bizonyosságom az idő bizonyossága. Ezért várok. Várakozásom a várakozása. Alkonyodik. Ez az alkony önmagát nemző árnyaival, lopódzó fényeivel, metamorfózisával, elmúlásaival, születéseivel Ő meg én. Egymásba fogódzkodva, egymásba kapaszkodva, eggyé változva létezésben elválaszthatatlanul... Az idő függvénye az időtlenség (időtlenségem), az időtlenség függvénye időm. Valóságom. (Az, hogy vagyok, leszek, voltam. Ígélet, beteljesülés, ámokfutás,

megdicsőülés, fikciók, önáltatás kavalkádja...) Időtlenése az időm, az időmé az időtlensége...

Már teljesen bealkonyodott, elkezdődtek az est moccanásai, szálló nesz-
fullánkok, a virtuális csönd bepólyál, belebámulok a sötétségbe, belevájódik
agyam, gondolataim, a létezés lenyomatai...

Ülök és várok...

E számunk szerzői

Almási Aladár (1946) – grafikus, festő,
Budapest

Báger Gusztáv (1938) – költő, közgazdász-
professzor, Budapest

Balás Eszter (1947) – szobrászművész,
Budapest

Barabás Márton (1952) – festőművész,
Budapest

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapest

Boga Bálint (1938) – belgyógyász-gerontoló-
gus, író, Budapest

Borbély András (1983) – költő, szerkesztő,
egyetemi hallgató, Budapest

Bozukova, Zsenia (1976) – festőművész,
Budapest

Budahelyi Tibor (1945) – szobrász, Budapest

Cseh Károly (1952) – költő, műfordító, Mező-
kövesd

Csokonai Attila (1951) – költő, szerkesztő,
Budapest

Csűrös Miklós (1944) – irodalomtörténész,
Budapest

Dede Balázs (1986) – egyetemi hallgató,
Budapest

Deim Pál (1932) – festőművész, Szentendre

Dörgő Tibor (1960) – irodalomtörténész,
Budapest

Drabik István (1969) – szobrász, Budapest

Ébert Tibor (1926) – író, költő, drámaíró,
zeneművész, Budapest

Fenyvesi Félix Lajos (1946) – költő, újságíró,
Budapest

Fodor Miklós (1967) – zenész, esztéta, Isaszeg

Fortune Brana (1948) – író, Pécs

Gombár Endre (1938) – író, műfordító, iroda-
lomtörténész, Csobánka

Gyurkovics Tibor (1931) – író, költő, dráma-
író, Budapest

Harasztý István (1934) – szobrász, Budapest

Hubay Miklós (1918) – drámaíró, esszéista,
Budapest

Juhász Ferenc (1928) – költő, Budapest

Kabdebó Lóránt (1936) – irodalomtörténész,
professor emeritus, Miskolc, Budapest

Kelemen Lajos (1954) – költő, író, kritikus,
Kaposvár

Kungl György (1955) – keramikus, szobrász,
Budapest

Lászlóffy Aladár (1937) – költő, író, Budapest

Lékó István (1963) – újságíró, Prága

Lóska Lajos (1951) – művészettörténész,
szerkesztő, Budapest

Lukáts János (1943) – irodalomtörténész,
novellista, Budapest

Móser Zoltán (1946) – irodalomtörténész,
fotóművész, Bicske

Németh István Péter (1960) – könyvtáros,
költő, irodalomtörténész, Tapolca

Pápay Eszter (1967) – költő, újságíró, Vác

Sebeők János (1958) – író, publicista, közsze-
replő, Budapest

Sulyok Vince (1932) – költő, műfordító, törté-
nész, Oslo (Norvégia)

Szabó Tamás (1952) – festő, szobrász,
Budapest

Szentmártoni Szabó Géza (1950) – irodalom-
történész, Budapest

Sziráki Mariann (1979) – irodalmár, Budapest

Tandori Dezső (1938) – költő, író, műfordító,
Budapest

Tomaji Attila (1959) – költő, tanár, Zebegény

Toroczky András (1981) – költő, újságíró,
Budapest

Verrasztó Gábor (1964) – író, újságíró,
Budapest

Fortune Brana

Az almafa

– No, pöttömvirág, mi akarsz lenni, ha nagy leszel?

Talán hatéves lehettem, mikor először tették fel a kérdést. Nagymamám szólított pöttömvirágnak, most is látom, ahogy fényes tündérmosolyát rám villantja, és kifogyhatatlan köténytömegéből elővarázsol egyet kedvenc fahéjas kiflijeimből. Én meg halálos komolysággal válaszoltam neki ugyanazt, amit később még sok-sok éven át feleltem erre a kérdésre:

– Almafa.

A válasz szájáról szájra járt a felnőttek között, jót nevetgéltek rajta. Egyedül Ferkó bácsi nem nevetett, a szomszédunk, ő csak elnézett a távolságba, és lassan bólintott.

– Okos választás.

Hogy miért, nem tudta más, csak ő meg én, a kettőnk titka volt. De minden titok ládája kinyílik egyszer, és Ferkó bácsi már réges-rég az anyagok kertjében nyesegeti a rózsákat, így most az én tisztem, hogy elmeséljem a történetet.

Az öreg Ferkó kertész volt. Furcsán hangzik, de hát a becenevek nem öregszenek, pedig Ferkót hároméves kora óta így hívják, annak meg idestova már nyolcvan éve. De hiszen Cicu nénémről se lett Öregmacska, pedig ő is a hetvennégyet tapossa már. A Hegy utcában a Tacskó bácsit még a nagyapja nevezte el tacskónak, s bizony most, túl a hatvanon, teljes százkilencvennégy centis magasságával, száznegyvenöt kilójával is így hívja az egész falu, pedig sokkal jobban hajazik egy bernátheagyire, ámbar nem a hordócskát hordja a nyakába

akasztva, csak a lapos kulacsot a belső zsebében, de azt se hagyja soha kiüresedni. Mert életmentő a rum, úgy tartja, egyszer a háborús télben két napig csak az tartotta melegen s ébren, hogy meg ne fagyjon. Azóta (hálából) mindig ott tartja a zsebében, s szorgalmasan cserélgeti a tartalmát, valahogy meg ne romoljék. Persze hogy nyáron, a negyvenfokos hőségben, amikor a gutaütéshez könnyebben hozzásegíthet, mint az életben maradáshoz, mivel magyarázza a dolgot Tacskó bácsi, no, azt meg úgyse hallgatja végig senki, nagy dumás az öreg, nemigen bírja senki türelemmel, míg kifogy belőle a szó.

Amikor én megismertem Ferkó bácsit, már nyugdíjas kertész volt. Ez persze nem sokat változtatott az életén, hiszen – ahogy mondani szokta – kertésznek születik az ember. És ő valóban annak született. Sok mindent meg lehet tanulni az iskolában, van, ki tizenöt-húsz éven át is koptatja a padot, kívülről fújja az összes növény latin nevét, a kártevőik nevét, sőt, még a kártevőik kártevőinek nevét is. Hanem az a mélyről jövő szeretet, amellyel két hajtás közül kicsippenti a kacsot, amellyel megtisztítja a száraz levelektől, rovaroktól a fát, karót állít mellé, míg suháng, ősszel meg betakargatja a gyökerét-törzsét, no, az csak a született kertész sajátja. Aki minden fáról, virágról, bokorról úgy érzi, az ő saját gyermeke, s úgy vigyáz is rá, nehogy baja essék, az bizony kertésznek született, és holtáig az is marad.

Folyton-folyvást ott lehetett látni az öreget a kertjében, lassan ereget-

te pipájából a füstkarikákat, a szeme mindig körbejárt, hol egy száraz levelet szedett le a rózsáról, hol egy vadhajtatást vágott ki a meggyfán, övére akasztva ott figyelt a metszőolló meg az oltókés, keze ügyében, egy-két lépésre az öntözőkanna. Lehajtott szélű kalapja korcában mindig ott simult egy-két levél, hajtás vagy virágszirom, mintha a növények így akarták volna tudtára adni, hogy ők is szeretik. Volt az ő kertjében ribiszkebokor, amelyiknek az egyik ága piros, a másik fehér gyümölcsöt hozott, örökké termő mézédesszamáca, rózsafák a szivárvány minden színében nyíló virágokkal, hófehér szirmú, kábító illatú királyliliom, de a legbüszkébb az almafára volt. Olyan féltő szeretettel simította szemével, kezével azt a fényes, szürke kérget, hogy szinte dorombolt tőle.

– Nézd meg jól, kis segédem, a világnak csodája ez az almafa. Negyvenéves korában még át lehet oltani, s egész más fajta lesz belőle. Ez a halhatatlanság. – És megmutatta a halvány forradást az ág hajlatában, ahol beoltotta.

Kis segédjének hívott, mert mindig ott lábatlankodtam körülötte, átkukucsáltam a sövény résén, s ha láttam, hogy kint van a kertben, hét lóval sem lehetett visszatartani, hogy

átmenjek hozzá. Elbűvöltek a gyönyörű növények s a szépséges mesék, mert minden virágról, bokorról, fáról, de még minden kőről is a kertjében tudott valami érdekes történetet. Én meg hallgattam s közben nekem is járt a kezem, szorgosan gyomlálgtam a fák tövét, az út szélét – így tanított –, nem hagytam nagyra nőni a gatz, ne kelljen sokat birkózni vele. Felét se értettem annak, amit mondott, mégis megragadt bennem minden, most is fel tudom idézni minden szavát, előttem van, ahogy bütykös, sötét mutatóujját felemelve figyelmeztet a sarkantyúka törékeny hajtásaira, a krisztustövis veszedelmes hegyére, s ahogy szemével csippentve jelzi, hogy bizony elkelne egy kis öntözés a margitvirág tövének.

Nagyot változott a világ azóta, a régi szép kerteket elsöpörte a városiasodás vihara, toronyházak, betonjárdák kerültek a helyükre, üzletek és parkolók, a fákat meg kivágták, vagy csak hagyták, hogy elpusztuljanak.

Most már senki sem kérdezi tőlem, mi akarok lenni, a ráncaim magukért beszélnek, aki rám néz, úgy gondolja, eljutottam, ameddig lehetett, innen már nincs tovább.

De én tudom, hogy nem így van. Mert én almafa vagyok, mindig is az akartam lenni. Az a halhatatlanság.

NAPÚT-LEVÉL

A CÉDRUS ŐSZI DELELŐN
MŰVÉSZETI ALAPÍTVÁNY
KÖSZÖNI

RADNÓTI ZSUZSÁNAK

HOGY

ÉLETE PÉLDÁJÁVAL S ALKOTÓMŰVÉSZETÉVEL
A TÁGASSÁG SZÍNEIVEL GAZDAGÍTOTTA LÁTÓKÖRÜNKET -

- MÁSOKRA ÉS ANNYI MÁRA ÉRZÉKENYEN,
TISZTESSÉGGEL.

KÖSZÖNTÜNK A BETELŐ PÁLYÁJÁN HÍVEN HALADÓT,

MERT - EGYEDÜL EGYÜTT JOBB.

BUDAPEST, 2008.
SZEPTEMBER, 21.

Szondi György
SZONDI GYÖRGY
ELNÖK

Boga Bálint

A jóhiszeműség dicsérete

Apám élete 9 tételben és 3 közjátékkal

Bevezetés. A XIX. században született, és megmaradt élete végéig annak az évszázadnak gyermeke. A klasszikus emberi tartás és mentalitás prototípusa volt, a világ történései, a XX. század kataklizmái átmentek rajta és felette, de ő rendíthetetlenül képviselte magatartásával a magával hozott értékeket. Vele ellentétben születése évében (1888-ban) több olyan híres és hírhedt személy született, aki megforgatta a XX. századot: így Buharin, a kitagadott bolsevik, Guberian, a náci generális, Dulles, a hidegháború konok alakja, Chirico, a modern festészeti, Eliot, a modern költészeti, O’Neil, a modern dráma régi elveivel szakító alakjai és a nagy ajándékozók: Kretschmer, az emberi alkattan, Karl Barth, a teológia megújítója, és végül, de nem utolsósorban Waksman, a tbc első legyőzője, a streptomycin felfedezője.

Apám naiv volt mai értelemben, azaz a fogalmakat első jelentésükben tudta csak felfogni, minden szó azt jelentette számára, amit az önmagában kifejezett, minden csel, manőver távol állt tőle, meg sem jelent tudatában, talán csak egyszer, élete megmentése érdekében. Boldog lenne a világ, ha megengedhettünk magunknak a naivitást – mondta egy gondolkodó, és apám személyében látom ennek a mondásnak igazságtartalmát.

1. tétel. **Az árva gyerek.** Székely volt. Gyergyószárhegyen született és első éveiben ott is nevelkedett, akárcsak Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem, az anyai Lázár család várában. Édesapja korán meghalt, három élve maradt testvérével együtt lett hatéves korában árva. Sok, korábban született testvérük – azonos keresztnévűek is – még csecsemőkorában meghalt torokgyíkban, ami akkor gyakori jelenség volt. Nagybátyja, Boga Károly, a neves pedagógus, a dévai és szászvárosi gimnázium igazgatója lett a gyámja. Így – elemi iskolai és néhány debreceni év után – a szászvárosi gimnázium diákja lett. Oda járt abban az időben Gróza Péter (Petru Groza) is, a későbbi román miniszterelnök. Az erdélyi táj és a székely gondolatvilág beivódott lelke mélyébe, a székely himnuszt élete végéig imádságként idézte, énekelte. Az iskolában a humán tárgyakat szerette, a matematika kissé idegen volt tőle. Érettségi után a kolozsvári jogi egyetemen tanult. Gondolkodott, hogy klasszika-filológia szakra jelentkezzen, de – mint tréfásan mondta – a beiratkozásnál az döntött, hogy melyik jelentkezési sor volt rövidebb. A latin nyelvet igencsak szerette, ez volt a közös háttér a két említett szakterület kiválasztásakor.

Jeleseikéi közt általában észrevétlenek maradnak a „mezei” sorsok, amelyek azonban az emberi próbatételnek és példamutatásnak sokszor ugyanúgy megörökítésre méltó teljesítményeit képviselik. Ezt tanúsítja a közölt emlékezés is.

2 tétel. **A katona.** 1912-ben fejezte be egyetemi tanulmányait és lett jogi doktor. Utána rögtön két évre Bécsbe került mint karpaszományos katona. Ne feledjük, az Osztrák–Magyar Monarchia korában vagyunk! 1914-ben szerelt le, és ahogy ez megtörtént, kitört az első világháború. Azonnal behívták aktív frontharcos katonának, végigharcolta a háborúnak mind a négy évét. Volt a galíciai fronton, ahol átlőtték a lábát és mint sebesültet a kozákoktól lengyel nők mentették meg. Volt az olasz fronton, Isonzónál. Sokszor emlegette a kavernákban bekövetkező iszonyatos robbanásokat: az oda becsapódó lövedékek a zárt térben olyan légnyomás-fokozódást okoztak, hogy senki sem úszta meg élve az ott levők közül. És ekkor elkövette talán élete egyetlen csalását élete megmentésére: orvos barátjával megbeszélve valamiféle szert vett be, ami hasi tüneteket, hasmenést produkált, és így a hátországi kórházba irányították. A fronton az a csodálatos véletlen történt, hogy két fiútestvérével, akik szintén katonák voltak, egy frontszakaszon találkoztak, fénykép is őrizi a három Boga fiú itteni találkozásának emlékét. Apám sok katonai kitüntetést kapott (Für Dienst), az egyik székelyföldi ismertető könyvben mint háborús „hőst” említik. Engem igencsak meglepett ez, mivel csendes, nyugodt – bár, igaz, néha hirtelen kitörésre fakadó – embernek ismertem. Nehéz volt elképzelnem róla, hogy harcos, aktív katona, de – úgy látszik – a feladatot, mint klasszikus veretű személyiség, mindig komolyan vette. A közelmúltban jártam az Isonzó menti harcok területén, láttam a kavernákat, az osztrák–magyar temetőt és az olasz emlékhelyet a felírással: a magyar és olasz katonák a halálban lettek testvérek, „affratarono”, „testvériesültek”, ahogy az olasz tömör kifejezés írta. Hál’ istennek, ő nem lett a testvériség ilyen áldozata. Endre Károly költő, aki szintén ott harcolt, és később bejárta az egykori harcmezőt, disztichonban írt versciklusban emlékezett a förtelmes napokra:

Nappal a füst tört fel feketén a magasba, ha lőttünk,
Éjbe a cső tüze vert nyom-jelölő cöveket.

I. közbjáték. **Trianon.** A háború vége, a háború elvesztése Magyarország számára végzetes következménnyel járt, a trianoni békediktátummal elvesztettük az ország kétharmadát, és ebben benne volt egész Erdély, apám szülőföldje. Számára csillapíthatatlan trauma volt, élete végéig nem tudta – lehet egyáltalán? – feldolgozni.

3. tétel. **A bíró.** Magyar jogászként természetesen a román birtoklású Erdélyben nem volt értelme ott maradnia (két testvére, a mérnök és a tanító, ott maradt). „Kijött” Magyarországra, Esztergomban és Budapesten, a Táblán és a Kúrián dolgozott, letette az ún. bírói vizsgát. Mindig polgári bíró volt, azaz csak polgári perekben hozott ítéletet. A családjog volt kiemelt területe, ezen belül az ún. nőtartási ügyekkel foglalkozott. Ez a jogi kategória a háború előtt létezett mindennapi kérdésként, a háború után a nők munkába állásával nagyrészt értelmét veszítette. Szakmai elhivatottságát főnökei mindig elismerték, szerette a hivatását. Büszke volt a bírói hivatás függetlenségére, amiből soha nem engedett. Ezért elítélte egyik barátját, aki nagy családja anyagi érdekében később elfogadta koncepcióos perek tárgyalását. El is várta, hogy benne a bírót, az igazság megtestesítőjét tiszteljék. Egyszer egy vonatutazásán a kalauz a jegyét

szabálytalannak vélte, mintha az ő hibájából lett volna az, ekkor felemelt fej-
jel, nyomatékkal kijelentette: „De kérem, én törvényszéki tanácselnök vagyok.”
A bírói hivatás gyakorlásában fontosnak tartotta a törvények ismeretén kívül –
talán felül – a belső igazságérzetnek, a judiciumnak a szerepét.

4. tétel. **A bohém legényember.** Itt, az anyaországban mint újdonsült, új
környezetbe került, fiatal jogász kialakította baráti körét, szeretett társaságokba
járni, kedves, kellemes, olykor kisfiús arculatáért mindenki szívesen fogadta,
szerette. Több örmény és zsidó barátja volt. A hölgyek is rajongtak érte, többen
férjnek is kiszemelték, de nehezen adta be a derekát. Válogatós volt és szigorú
kritikus. Egyik esztendőben egy vidéki tehetős gazda lányának udvarolt, közel
volt az eljegyzés is. Egy alkalommal nagy szabadtéri, ételben-italban dúskáló
lakomát (olyan mai garden party-félét) csaptak tiszteletére, azonban a tálalás
nem volt higiénikus, legyek szálltak az ételekre, nem óvták tőlük a finom fala-
tokat. Ez az élmény olyan mély undorral hatott rá, hogy otthagyta a kijelölt arát.
Mikor Esztergomban teljesített szolgálatot, Babits Mihály nyaralójába is hivata-
los volt néhány alkalommal. Közben teltek az évek, ő élvezte a szabadságot.
Étterembe járt ebédelni, így pl. a budai Rózsadomb étterembe. Kedvelte a sört.
A háború utáni években is – ha volt rá alkalma és pénze – betért a kimérésbe
egy pohár sörre, és ha vele voltam, én is kaptam egy pikolóval. Sportolni is
kezdett, persze kedvtelésből, az atlétikát szerette, és ebben a súlylökést vá-
lasztotta. Később, amikor együtt sétáltunk, engem is tanított, hogy gömbölyű,
6-7 kilogrammos kődarabokat hogyan lehet távolra elhajítani, és az atlétikai
rekordokról beszélgettünk, így például az 1936-os berlini olimpia eredményei-
ről, többek közt az amerikai néger Owens sokáig fennálló 10,2 másodperces
100 méteres világrekordjáról. Az utazást is kedvelte, bár az adott körülmények
között kevés lehetősége volt rá. Sokat emlegette fiumei nyaralását, ropogtat-
va a szavakat idézte az ottani rikkancs délutáni újságkínálását: Corri-era della
sera. Olvasni az útirajzokat, történelmi leírásokat szerette, ma használt angol
kifejezéssel a non-fictiont, a szépirodalmat nem igazán kedvelte.

5. tétel. **A férj és apa.** A két háború közti időszakban gyakran látogatott
Erdélybe, leggyakrabban mérnök bátyjához, Dévára. Ott ismerte meg a nála
21 évvel fiatalabb Andersen Alízt, aki szépségében még őrizte a finom skandi-
náv arcvonásokat. Az ismeretség szerelembe fordult, és 1934-ben Budapesten
megesküdtek a nemrég épült modern városmajori templomban. Bár 46 éves
volt ekkor, gyermekáldás fogadására – az én megszületésemre – négy évvel
később került sor. Kislányt szeretett volna, de megbékélve fiúlétemmel való-
di apai szeretetét mindig élveztem. Amikor a második gyerek is fiú lett, kissé
bosszankodott, de hamar elfogadta ezt is, és amikor hat évvel később, a hábo-
rú után öcsém meghalt, végtelen szomorú gyász ülte meg a szívét. Apai büsz-
keségét a történelem megpróbáltatásai, az életfeltételeinkért folytatott min-
dennapi harc, későbbi háttérbe szorítása fakóbbá tette. „Az én apámnál nincs
jobb ember, nincs, nincs sehol” – írta József Attila a nehéz sorsú proletárcsalád
gyermekének nevében, és ez az érzés volt bennem is a nehézségek átvészelé-
se közepette, látva jellemét és sorsát. A harmincas évek végén szeretett volna
vidéki járásbírósági elnöki posztot elnyerni. A szakmai tudás bizonyos szintjén

az ambiciózus emberek szinte törvényszerűen eljutnak annak felismeréséhez, hogy elképzeléseik megvalósításához önálló rendelkezési jogkörre van szükségük. Úgy tűnik, apám is ennek tudatában pályázott. Mint az igazságban és méltányos elbírálásban bízó ember protekcióhoz nem folyamodott, így a neki kedvező helyekről lemaradt. Végül – mintegy vigaszdíjként – Karcagra nevezték ki, de egy évre rá, 1940-ben a 2. bécsi döntés lehetővé tette az Erdélybe viszátelepülést. Ekkor kinevezték a marosvásárhelyi bíróság elnökhelyettesének, így oda költöztünk.

II. közbjáték. 1939 szeptemberében kitört a második világháború. A magyarországi értelmiség valami sajátos burookban élt, nem érezte, nem értette talán a világpolitikai összefüggéseket, saját országunk vergődését ebben a nagyhatalmi véres játszmában. Mindenesetre 1944. augusztus 23-án a románok átállása Hitlertől Sztálinhoz megrendítette erdélyi létünket, a front egy pillanat alatt a közvetlen közelünkbe került.

6. tétel. **A menekült.** Még 1944 elején egy Marosvásárhely melletti faluba települtünk átmeneti jelleggel, félvén a város bombázásától. Itt ért a hír az arcvonal közeledtéről. Apám és anyám a menekülés mellett döntött, bár remélték – legalábbis apám –, hogy előbb-utóbb visszatérhetünk. Két bőrönddel indultunk el, még a kalapját is az előszobában felejtette. Az első hónapokban rokontól rokonig vándoroltunk. Hatvan, Kápolnásnyék, Rum, Sopronkövesd lett tartózkodási helyünk. Közben a front egyre közeledett felénk: jött utánunk, és minket egyre nyugatabbra hajtott. Végül 1945 húsvétján átléptünk Ausztria (akkor a Reich) területére egy azóta hírhedtté vált vonathoz kapcsolt marhavagonban. Az elkobzott zsidó vagyont szállító Aranyvonatról van szó, melynek egyik nagybátyám volt a megbízott irányítója. Sok kalandon mentünk át Ausztria területén, az akkor már elmenekült Szálasi, valamint az SS-ek erőszakkal el akarták venni az értékeket. Nagybátyám kimentette a vagyont, és az amerikai győztes megszállóknak adta át, mivel amerikai zónában ért minket a háború vége. Nehezen tartottuk fenn magunkat. Apám – bíró létére – krumplit ment lopni az osztrák parasztok földjére, egyszer majdnem megverték a tulajdonos gazdák. Végül menekülttáborban helyezték el családjunkat, ahol szüleim a hazatérés mellett döntöttek.

7. tétel. **A hazatérő.** 1945 novemberében a két bőrönddel érkezünk meg Budapestre, a Keleti pályaudvarra. Szomorú, felhős nap volt, a semmibe vágunk bele, se lakás, se pénz, se munkahely, se jövő. Egy rokon fogadott be négyünket cselédszobájába, majd albérletbe költöztünk át. Apámat simán „igazolták”, menekülésünk úgy hozta, hogy a Szálasi-időszakban egy napot sem teljesített szolgálatot. Először a Népjóléti Minisztériumban, majd a bíróságon kapott állást. 1946 augusztusában az ő kezében láttam először egyforintos pénzérmét. Sokat sétáltunk együtt, ekkor beszélt életéről, de nem volt bőbeszédű, és hát én is még gyerek voltam, így – sajnos – csak morzsák maradtak meg emlékezetemben. Ilyen sétánk alkalmával hallgattuk például Mindszenty hercegprímás beszédét a cisztercita gimnázium udvaráról, vagy később a Mindszenty-per mikrofonos közvetítését az óbudai Duna-parti parkban.

III. közjáték. **A Rákosi-rendszer.** A háború utáni néhány év a várakozás, a hiú remény ideje volt. Egyre jobban éreztük azonban a szovjet megszállás nyomasztó, a szabad szólást megbéklyózó nyomását. Vártuk az amerikaikat, vagy a csodát?! De közben a kommunista rendszer vasrácsainak lakatai keményen ránk zárultak Rákosi Mátyás és társainak Sztálint kiszolgáló hatalmi ténykedései nyomán. A koncepciós perek, a beszolgáltatás, a megszorított nadrágszj, a fekete autók, az internálások, a kitelepítések kora ez.

8. tétel. **A kisémmizett, alias liftesfiú.** 1950-ben apámat felkérték, hogy adja be nyugdíjazási kérelmét. Nem szívesen tette, még életereje teljében volt – minden megpróbáltatás ellenére –, de nem volt más választása. Még írásbeli dicséretet is kapott, bár két, akkor nagyon vétkesnek tartott jelzője volt: horthysta (mivel aktív bíró volt a Horthy-rendszerben) és nyugatos (mivel elmenekült az oroszok elől). De aztán 1951-ben megjött ennek a méltó „elismerése”: egyik hónapról a másikra elvonták a nyugdíját, teljes összegében, egy fillért sem kapott ettől a hónaptól kezdve. Anyám kezdett ekkor dolgozni: felújította leánykori gyors- és gépirói tudását. Apám végtelenül megalázottnak érezte magát, közel negyvenévi magas szintű bírói hivatásgyakorlás után megfosztották a megélhetés lehetőségétől, nyugdíjas korára éhhalálra ítélték, pedig még az sem volt szemére vethető, hogy a háború előtt baloldali emberek, horribile dictu kommunistákat elítélt, mivel polgári bíróként még egy napra sem ítél el senkit. De hát Rákosit egy bíró ítélte el anno... A határozatot követően apám is körülnézett, milyen pénzkereseti lehetősége lehetne. Sajnos, értelmiségi állást nem kaphatott, így – protekcióval – a Trefort utcai szakorvosi rendelőben liftkezelői állásra szerződtek, néha a ruhatárost is helyettesítette. Jogi diplomához méltó munkakörök! Esténként mutatta azokat a filléreket, amiket napközben a lifttel szállított betegek a zsebébe dugtak. O tempora, o mores! Közben fia, azaz én 1952-ben befejeztem az általános iskolát, apám miatt nehezen vettek fel a gimnáziumba, és az orvosegyetemre is csak kétszeri fellebbezés után. Apámra visszatérve, később Nagy Imre enyhítő rendelkezései nyomán nyugdíját részlegesen visszanyerte, a segédmunkát azonban folytatta. Így hát megvolt a mindennapi kenyerünk, a lakás rezsijét is fedezni tudtuk.

1956 forró napjaiban apám is átélte a remény pezsdítő hatását, bár érezte, hogy a Szovjet ezt nem engedi. November 4. után visszazuhan a reménytelenség állapotába, melyből nem látszott már semmiféle kiút. Élte – éltük – a túlélés végtelennek tűnő létezési formáját. Mindennapjaink bizonyos félelemmel teltek még sokáig, az 56-os újságokat – például – el kellett rejtjük, mert súlyos következményekkel járt volna, ha megtalálják nálunk. Egyedül az nyújtott a jövőre nézve valamiféle kedvező kilátást, hogy engem végül is felvettek az egyetemre, és előbb-utóbb orvos leszek.

9. tétel. **A kórtani végjáték.** 1960-ban egy sétájáról sántítva jött haza, egyik lába útközben hirtelen elgyengült. Otthon lefektették, a körzeti orvos is csak fektette és otthon kezelte. Apám érezte, hogy ez az utolsó út kezdete. Addig nem vette jó néven, ha komolyabban udvaroltam, most azt mondta, hogy nősüljek meg. Érződött: meg szeretné érní, hogy unokája szülessen. Gyerekeink, unokáink megszületése továbblétezésünk, genetikai halhatatlanságunk

jele és biztosítéka. Az elkövetkező hónapokban az agyi ér eredetű lágyulási folyamat előrehaladt, egyre elesettebb, végül teljesen ágyhoz kötött lett. Anyám fizetés nélküli szabadságot vett ki, de sokáig nem bírta, mert valamiből meg kellett élnünk. Végül Horányi professzor felvette a Neurológiai Klinikára, ahol a betegség tovább súlyosbodott a javulás reménye nélkül. A professzor utókezelő osztályra akarta helyezni. Több ilyen osztályt látogattam meg, hogy a legmegfelelőbbet válasszuk, azonban erre nem került már sor. 1960 karácsonyára állapota kritikussá vált, tüdőgyulladást kapott, karácsony második napjára elvesztette eszméletét. Lázasan zihált egész nap, tehát eljöttek az agónia órái. Anyámmal mellette voltunk állandóan. Kedves ismerőstől karácsonyi ajándékként kaptam meg Oscar Wilde: A readingi fegyház balladáját tartalmazó kis könyvecskét. Agonizáló apám ágya felett állva ezt olvastam többször végig a nap folyamán. Bár a poéma egészen más alaptörténetet beszélt el, hangulata, a halálraítélt halál felé közeledése valahogy illett apám haldoklásához, máig ezt idézi:

...mintha vakon a holt falakon
nagy szárny suhogna fent,
bús fagy szele száll: a nagyúr, a Halál
ím ölni megjelent.

Apám hajnalban meghalt, akkor csak anyám volt mellette.

Zárszó. Csendes ember volt, érzelmi életét belül élte, nem tárulkozott ki. Mostani idősödő énemből visszatekintve megrendüléssel gondolok arra, mit élhetett át lelkében e kínzó, kerékbe törő évszázadban.

Cseh Károly

Betűikből csillag fénye árad

Az Ige betűtestet is ölthet. Ilyenkor a nyomdai jelek megelevenednek és üzenetet közvetítenek. A betűtestet öltött Ige: a Biblia. Üzenet és egyben törvény is: az Úr szava nyilatkozik meg benne.

A szóbeli meggyés kinyilatkoztatás, a „próféták által szólott” hirdetés hosszú-hosszú idő alatt rögzült. Pergamentekercsek sorjázta századokon, ezredeken át, majd mécsesek lángjainál kódexlapokra íródott az idő fölötti üzenet.

Az Ószövetség héberül, az Újszövetség az akkori világnyelven, görögül íródott, a *Septuaginta* a „hetvenes” fordítás (a hagyomány szerint: hetven tudós munkája). Ezt a latin *Vulgata* követte. Olyan ez, mintha rakományán túl hírt is vivő hajót folyóról tengerre juttatnánk, hogy megkezdje hanyattatásokkal teli útját a végtelen hullámokon.

A Biblia időben és térben is kiárad. Tűz és víz itt nem ellensége, hanem gyönyörű egysége egymásnak. Ahogy a keresztyén ünnepek a Pünkösdben csúcsosodnak ki, akképp az Ige is. Az apostolok, a rájuk hulló lángnyelvek után, oly módon nyilatkoznak meg, hogy minden nép és nemzet saját nyelvén hallja azt. Ez jelképes mozzanat is. A minden népnek saját nyelvén szólás, szólítás nem más, mint a nemzeti nyelvre áttett Biblia. A fordítók idegenből hozták haza és meghonosították az Igét. A latin *Vulgata* alapján készült első hazai áttüzetések – Pécsi Tamás és Újlaki Bálint tollából 1416–40 között – a huszitizmus jegyeit viselték magukon (az ún. Huszita-Biblia). Ezt követte 1516–19-ben az evangéliumrészleteket, zsoltárokat magában foglaló Jordánszky-kódex, majd a könyvnyomtatás feltalálása után Komjáti Benedek, Pesti Gábor biblia részletei. S ettől fogva bibliafordításunk elindult a kiteljesedés felé. Erdősi Sylvester János, Buda elfoglalása évében, 1541-ben adja ki a teljes Újszövetséget magyar nyelven. Szimbolikus mozzanata ez is történelmünknek. Ahogy a pogány egyre inkább elfoglalja az országot – úgy nő meg az Ige hatalma nyelvünkben. S növekszik egyre: Heltai Gáspár 1551–56 között néhány könyv kivételével áttüzteti az egész Bibliát – hogy aztán a teljesség Károli Gáspár *Vizsolyi Bibliájában* testesüljön meg, 1590-ben. Ahogy erősödik a mélyből a kiáltás, úgy erősödik fentről a kihirdetés. Nyelvünk hatalma ez, mely „egyetlen botunk, batyunk, fegyverünk” (Kányádi Sándor). Kiáltás és kihirdetés: jajszó és fényes ige együtt vonul végig nemzetünk történelmében, a nyelv útján. Gyönyörű szavaink az elsötétült időkben úgy fénylenek fel, mint vércseppen a csillag fénye.

Nálunk a nép nyelvén meghonosított Bibliák együtt remegtek az itt élők szívével-lelkével. „A református magyar népben éppúgy benne van a Biblia, mint a kenyér, amelyet eszik, s mint a szőlő, amelyet kapál. Ebben mosakodott és ebben ünnepelt. A Károli Gáspár három éven át nyílt mondataiban három évszázad magyar áhítata illatozott a Teremtő felé” – ahogy láttatóan és látlelet-szerűen Németh László megfogalmazta.

A Károli-Bibliát zseniálisan jobbító Szenczi Molnár Albert 1608-ban Han-noverben kiadja a *Hanauai Bibliát*, majd Komáromi Csipkés György 1675-re

A Hanaui Biblia címlapja

Szenzci Molnár Albert

Debrecenben, a „kálvinista Rómában”, elkészíti a hányattatott sorsú Bibliát, mely csak 1718-ban jelenik meg Leidenben, 4200 példányban.

A zengzetes nevű Komáromi Csipkés György a korán ellobbant életű kiválasztottak közé tartozott. Mert Bibliát fordítani: kiváltság. „Habent sua fata libelli” – vallja Terentius. Az ő Könyvek Könyvének is megvolt a sorsa, pontosabban: mártíromsága. A zsidó káldeusi és görög nyelvről fordított – negyedik Vizsolyi Biblia néven jegyzett – Szentírásból mindössze 32 példány került haza Leidenből, hogy tragikus sorsa beteljék. Zömét már a határon lefoglalták a vámnál, aztán a hazajutott példányokat az akkori egri püspök elkobozta, börtönbe zárta, utóda pedig – jelképesen – elégettette.

Biblia és börtön – milyen paradox fogalmak! Magam előtt látom most jelenészerűen. A tömlőcben egymásra rakva a Szentírás példányai, kívülről fény dereng, belül a betűkből csillagok fénye támad-árad, s a rácsok vasai mind-mind csöppnyi kereszttekké magasztosulnak ebben a sugárzásban. Aztán e fényhez újra kinti fény lobban: máglyára vettetnek a könyvek. S a betűk csillagfénye is erősödik – és az oszladó, lenge füstön át halhatatlanul sütnék a csillagok...

Füstként enyésző mulandóságunk fölött így győzedelmeskedik az örök érvényű Biblia. Minden kornak szól, minden korban megújul, feltámad.

Ilyen gyönyörűséges feltámasztást vitt és visz végbe a hetvenegyedik évét taposó Ötvös László professzor, kutató lelkes, aki az 1608-as *Hanaui Biblia* után kiadta Komáromi Csipkés György *Debreceni Bibliáját* is, most pedig az *Oppenheimi Bibliát* is.

Áldásos tevékenységének gyümölcse ez a három ódon, hasonmás Biblia, melynek szellemisége a költő Ötvös László verseiben is tovább él egy-egy szófordulatban, hasonlatban, metaforában világlik.

A Biblia éve alkalmából a Magyar Kultúra Alapítvány székházában Ötvös László gyűjteményéből rendezett kiállítás megnyitó szövege

Szentmártoni Szabó Géza

Janus Pannonius Feronia forrásánál

Jegyzetek egy hatodfélszáz esztendeje írott elégiáról
a Reneszánsz Év jegyében

Janus Pannonius padovai jogi tanulmányainak végeztével, 1458 májusában, antik irodalmi eszményei megidézésére Rómába utazott. Az akkor még eléggé elhanyagolt és dísztelen városból június elején indult tovább, hogy hosszú idő után ismét visszatérjen hazájába. Itáliát átszelő, Rimini irányába vezető, magas hegyláncokkal szabdalta útján, a kénese vizű Nera folyó völgyéhez érve, néhány napra megállt, hogy meglátogassa barátjának, Galeotto Marziónak szülővárosát, a hegytetőn épült Narnit. 1458. június 5-én, egy hétfői napon, rekkenő nyári melegben, Janus felkaptatott a város felett épült négytornyú vár tövében csordogáló, az ókor óta Feronia nimfa nevét viselő, nevezetes forráshoz. Ott a forráskútnál fogalmazta meg az olasz nimfák legdicsőbbikét magasztaló, később igen híressé vált elégiáját. Az alábbiakban a latin kezdő sorok idézése után a teljes vers Csorba Győző műfordításában olvasható:

Sacri fontis ave, mater Feronia, cuius
Felix Paeonias Narnia potat aquas.
Iam prope litorei tetigit sol brachia cancri,
Sentit et Icarium fervida terra canem...

★ ★ ★

- Üdvöz légy, szent forrás anyja, Feronia itt, hol
Gyógyvizedért hálás Narnia városa áll.
Majdnem a Rák karjáig hajlott félre a Nap már,
S Nagykutya lángjától szinte parázslék a föld.
- 5 Mint ahogy egykor a vad görögöknek Langia, oltsd el
Bensőm-szikasztó szomjamat, oltsd hamar el!
Úgy tápláljon anyád, a dicső, örökös vizerekkel,
S úgy ne fogyatkozzék áradatod soha meg!
- 10 Lám, ami egyre bugyog csak a fémcsőből, a kiszáradt
Torkok mind benyelik föltoluló habodat.
Óh, mily friss kedv ömlik bennem szét, milyen izzó
Testbeli máglyától ment meg ez isteni víz!
- S gyomrom sem fordul, bár jócskán nyeltem a kortyot,
S izzadság se ragyog tőle a homlokomon.
- 15 Hát az a fáradság, hogy e csúcsra nehéz kerülőkkel
fölmásztam, nem volt mégse hiábavaló.

- Megbámulhatom innen a tornyokkal teli várat,
Itt nyúlnak föl a szent kút peremén falai,
S elhallgathatom azt a zenét, mit a völgyben a kénés
- 20 Csermely tajtékzó hab-zuhogása okoz.
Végigpásztázhatja szemem sorjában az ékes
hegykoszorút, amelyet balzsamos ég simogat.
Addig nem töltött el e látvány semmi örömmel,
Míg a dühödt hőség marta tüzével a szám.
- 25 Rajta! A legszebbik hízott gödölyét ide gyorsan!
Fesse a víz tükrét gyöngé-vörösre a vér!
Hulljon zsenge virág, bőséggel ömöljön a jó bor,
Zengje a szó folyton, zengje dicséreteid:
„Áldott légy, Latium nimfái között a legelső,
- 30 Vedd kegyesen hálás tiszteilem jeleit.
Könnyű enyhületet bűvölsz a szegény kimerültbe,
S meggyógyítod a láz-törte nehéz beteget.
S nemcsak az ember adósod – a lég birodalma is éppúgy:
Fénylő csillagait föl-fölüdíti habod.
- 35 Ezt a nedűt teszi nektárjába az isteni gyermek,
Mars is e vízből mer, hogy borogassa sebét.
Évenként megadom néked fogadalmam ezentúl,
Míg csak csontjaimat fűti az életerő.
Nem becsülöm Kasztália habját többre tiédnél,
- 40 Múzsá helyett múzsám lesz ezután a zized.”
Istennők, kik mindent tudtok, ugyan milyen ír az,
mondjátok, mely a tört emberi testbe hatol?
Evander Herilustól háromszor veszi lelkét,
S kérleli anyja, szegény, a rideg isteneket.
- 45 Megsajnálja a síró nőt Jupiter, letekintve,
És e kicsiny víz alá rejteti a tetemet.
Ám nem akarja, hogy egy legyen annyi közül csak e csermely,
S égi nagyok rangját adja örökre neki.
Innen a könnyűsége, betegség elleni haszna,
- 50 S végig Olaszhon ezért ismeri, áldja nevét.

Feronia nimfa ősi itáliai istennő volt, akit főként a szabinok tiszteltek, s akinek egyik fő kultuszhelye egy Capena közelében fekvő berek volt. A felszabadított rabszolgák védelmezőjüket látták benne, ezért november 15-én megült ünnepén fogadalmi ajándékokat szenteltek neki.

Janus Feroniához írt elégiáját a címiratban, a római kalendáriumot követve, „nonis Iuniis” datálta, amely június 5-ének felel meg. A Julián-naptár már 1458-ban is tíznapos késésben volt a tavaszponthoz képest, azaz június 5-e a ma érvényes Gergely-naptár szerinti június 15-ének felelt meg. E napon tehát mindössze egy hét volt még hátra a nyári napfordulóig, amikor is a Rák-csillagkép arra kényszeríti a Napot, hogy eltérülve felfelé ívelő látszólagos pályájáról ismét lefelé induljon. Janusnak mindig fontosak voltak az asztrológiai utalások. A versben érzékletesen tárul elénk a forrást övező táj, és a négytornyú vár képe. A szom-

júságot oltó vízért cserébe Janus a Horatius által megénekelt Fontinália, azaz Forrásünnep szokásos virág-, állat- és bor-áldozatát kínálja fel a forrásnak, hogy az a továbbiakban is gyógyítson vízával. Végül a Feroniához fűzhető mitológiai történetekkel ad magyarázatot arra, hogy honnan ered e forrás gyógyító ereje.

Ez a Janus-vers jelent meg mind közül elsőként nyomtatásban, 1498-ban, egy velencei Polybios-kötet mellékleteként. A vers hetven évvel később, a Zsámboki János által gondozott első, teljesnek szánt kiadásban (Bécs, 1569), az *Elégiák* nyitódarabjaként, kiemelt helyen olvasható. A későbbi korok számára Teleky Sámuel és Kovásznai Sándor máig nélkülözhetetlen összkiadása (Utrecht, 1784) tette általánosan ismertté a verset.

A Feronia-elégiát, megírása után négyszáz évvel, egy Narniban élő helytörténész, Giovanni Erolí (1813–1904) olaszra fordította, majd minden részletéhez kommentárt írt (Narni, 1858). Tőle tudjuk, hogy a középkorban a misebort a Feronia-forrás vízával elegyítették. Szép metszettel illusztrált írásában azt is elmondja, hogy miként és hányszor építették át a kútházat Janus ottjárta óta.

Ábel Jenő *Analectájában* (Bp., 1880) a magyar közönséggel is megismertette Erolí olasz fordítását. A Janus-versek magyarítására, néhány próbálkozástól eltekintve, az 1930-as évekig még várni kellett. Huszti József (1887–1954) nagyszerű és máig megkerülhetetlen Janus Pannonius-monográfiája (Pécs, 1935) megnövelte az igényt arra, hogy az európai neolatin költészet élvonalába tartozó versek végre magyarul is olvashatóak legyenek. A Feroniát magasztaló elégiát először Gáspár Endre (1897–1955) fordította le, a XX. század közepén. Janus Pannonius magyarra fordított műveinek legbővebb, válogatott kiadása, V. Kovács Sándor (1931–1986) szerkesztésében, a költő halálának ötszázadik évfordulójára, 1971-ben jelent meg. A további fordításokkal teljessé tett kiadás végül 1987-ben látott napvilágot. Ebben a kétnyelvű kötetben Csorba Győző (1916–1995) általunk is idézett műfordításában olvasható a Narniban született, az egykori római kultuszt humanista erudícióval felidéző költemény.

Tudomásunk szerint 1972-ben járt elsőként neves magyar irodalomtörténész Narniban, a Janus Pannonius által megénekelt forráskútnál. Szauder József (1917–1975) felesége társaságában tett kirándulásáról a Kortárs című folyóirat hasábjain (1973) szép esszében emlékezett meg. Érdekesítő írásában a személyes élmények

Rocca dell'Albornoz és a Feronia forráskút 1858-ban

megjelenítése és a Janus Pannonius életéről elmondottak az olvasó számára vonzóvá tették ezt a különleges itáliai irodalmi helyszínt. Szauder József harmincöt évvel ezelőtt ekként mutatta be a forrás kútházának belsejét:

„A forrás háza egyszerű, kocka alakú építmény, négy-öt méter magas lehet, hossza talán nyolc méternyi, s

Feronia ábrázolása a sabinus eredetű Petronius-nemzetség pénzein jelenik meg

Jómagam – Szauder József esszéjéből előzetesen felkészülve – 2008 júniusában, éppen 550 esztendővel a Feronia-elégia megírása után, Rómából vonatozva látogattam el a forráshoz; és az otthoni Reneszánsz Év jegyében, valamint honfitársaim nevében, egy kortynyi víz ivásával tisztelegtem Janus Pannonius és

Feronia forráskútja 2008-ban

a nagy nyílás, melynek íve szemből pillérszerűnek mutatja az oldalfalakat, melyekre támaszkodik, elég mély s kissé homályos belső térbe vezet, kétoldalt hosszú kőpadokkal; a hátfalon, ahol a boltív cikkelyei véget érve, félköríves nagy falfelületet fognak be, van beillesztve geometrikus díszítő formák közé, egy négyzetes kőkeret, s ennek közepéről két címer, vagy szív alakú lapos kőpajzs között, egyszerű vascsovön át csorog a forrás, Feronia vize.”

Galeotto Marzio emléke előtt. Miközben egy kis palack forrásvizet táskámba tettem, azon gondolkodtam, hogy egy felírtos táblát kellene a kútház falára helyezni Janus egykoron itt szerzett versével! Feronia nimfa mára szinte elfeledett forrását az idők során nagy hírnévre jutott költő mívesen formált elégijája tehetné újra méltán ismertté. Az egyszemélyes ünnepelés végén az elégia kezdő sorait írtam a barátaimnak szánt képeslapokra, rajtuk a bélyeget a forrás vizével nedvesítettem meg!

Maiadum Italicarum principi divae Feroniae lanus Pannonius cecinit in reditu ex Urbe, nonis luniis, anno MCCCCLVIII. – Az olasz nimfák legdicőbbikének, Feronia istennőnek írta Janus Pannonius, visszatérőben Rómából, 1458. június 5-én. = Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk.: Ács Pál, Jankovics József, Kőszeghy Péter. Balassi Kiadó, Bp., 1998. (Janus verse Török László jegyzeteivel)

Eroli, Giovanni Marci: *Elegia di Giano Pannonio in lode della fontana di Ferogna.* = Eroli, Giovanni Marci: *Miscellanea Storica Narnese, Volume I.* Narni, 1858, 47–81.

Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon – *Analecta ad historiam renascantum in Hungaria litterarum spectantia.* Ed. Eugenius Ábel. Bp.–Lipsiae, 1880, 152–155.

Husztai József: *Janus Pannonius.* Pécs, 1931, 180–181, 366. (Ferogna-gyógyforrásra írt elégia)

Gáspár Endre: *Válogatott műfordítások.* Bp., 1956, 61–63.

Janus Pannonius összes munkái – Jani Pannonii opera omnia. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Az 1972. évi válogatott kiadás átdolgozott és teljessé bővített változata. Bp., 1987, 320–323.

Szauder József: *Feronia istennő forrásánál Narniban, Janus Pannoniusszal,* 1972-ben. = Kortárs, 1973, 311–319. ua.: Szauder József: *Kövek és könyvek.* Bp., 1977, 82–102.

Polybios: *Historiarum libri quinque.* Venetiis, 1498. s5b–s6a: *Iani Pannonii ad diuam Faeroniam Maiadum Italicarum principem carmen*

Lukáts János

Az eltűnt nyomok idején

Krúdy Gyula: *Szindbád ifjúsága és megtérése*

Alighanem Krúdy Gyula az a próbakő, amely egy évszázada nagy biztonsággal osztja két táborra a magyar olvasókat: Krúdy-hívókra... és a többiekre. Ne minősítsük egyik tábort sem, se rajongásukat, se kritikájukat ne tűzzük a homlokukra.

Töredelmesen megvallom, nem tartozom a Krúdy-hívók táborába. Hogy miért, nem tudom, amiként a Krúdy-rajongóktól sem tudtam mind ez ideig hitelt érdemlő választ kapni rajongásuk okáról. Talán éppen az ő föltétlen vonzalmuk és felsorakoztatott érveik riasztottak el némiképp Krúdytól. Legfőbb ideje volt tehát, hogy kézbe vegyem a *Szindbádot* – most, *megtérvén*, hiszen legutóbb *ifjúságom* napjaiban olvastam, hol van az már!

Hogy az idő ugyanolyan tárgy, mint a robogó vagy döcögő postakocsi, ez – úgy látszik – a XX. század első évtizedeiben „benne volt a levegőben”. Hogy ennek az időnek esze ágában sincs *eltűnni*, legföljebb bújószkázik velünk vagy alakot vált, de jó szóval és némi írói leleménnyel előparancsolható, akár több alakban is, mindezt Krúdy nagyon pontosan tudta 1911-ben. Nemcsak tudott róla, hanem regényeiben és novelláiban állandóan és folyamatosan járt át az idő falain és rétegein, alakított ki idő-barlangokat, időalagutakat és tükörországokat, és alakította az időt, ezt a formázható tárgyat, három-, sőt négydimenziójúvá. S tette mindezt anélkül,

hogy egyetlen falat Madelaine-kekszet el kellett volna hozzá majszolnia.

Krúdy harminc-egynéhány évesen teremti meg Szindbád alakját, az örök hajóst, aki azonban sokkal inkább bárka formájú hintókon, fogatokon, batárokon, csézákon és postakocsikon hánykolódja végig a Podolintól az Aranykéz utcáig, Nyíregyházától a tabáni lankákig elnyúló tengert, mintsem valóságos hajón. Az örök elillanás réme tartja rettegésben vagy legalább mélabúban ügyfeleit, és az örök visszatérés reménye tartja meg fiatalnak vagy legalább kortalannak ugyanezen ügyfeleket. Szindbád élete örök visszatérés a múltba, és a múltból a jelenbe. De a megállapításnál fontosabb a kérdés: honnan tér meg hová? Szindbád általában huszonöt évnýt szokott „oda- s visszatérni”, egy emberöltőnyit tehát, amennyi idő alatt a kislányok fölcseperednek, a fiatalasszonyok meganyásodnak, a felejteti vágyó fúriák pedig emlékezni kívánó matrónák lesznek. De hát, hogy is van ez? Ha Krúdy huszonöt, akkor Szindbádnak, ennek a huszonöt évet átugráló időjárónak ötvenévesnek kell lennie! Vagyis? Vagyis Szindbád állandóan a jövőben jár – és a múltban. A középkorú Krúdy megteremti az öreg Krúdy alakját, aki visszatér az ifjú Krúdy életébe. De nemcsak visszatér (meg előre), hanem magával hurcolja mindkét időt, saját alakját mindkét időben, az „ügyfelek” (maradjunk

Az író születésének százharmincadik és halálának hetvenötödik évében.

egyelőre ennél a kellőképpen suta elnevezésnél) korabeli és mai alakját meg formáját. (Micsoda nyereség Krúdy és követői számára, hogy a magyar nyelvben az *alak* és a *forma* nem szinonimái egymásnak, hány hétköznapi alaknak csodálhatjuk meg az egyáltalán nem hétköznapi formáját!) De Krúdy-Szindbád, a fáradhatatlan hajós a hajdan volt és a majdan lesz időközön kívül a közben múló időt is torkon ragadja (vagy inkább kesztyűs kézzel maga előtt terelgeti).

Krúdy számára nem jelent akadályt az idő rétegeinek állandó változtatása, mintha egyazon vászonra vetítené az egyik képet meg a másikat, amelyek aztán egymáson meghökkenő titkokat fednek fel, vagy éppen tüntetnek el. Krúdy játszik az idővel, egyszerre bizonyítja az idő változatlanágát és múlását. Szindbád visszatér a huszonöt évvel korábbi világba (amikor tehát ő maga huszonöt éves), és a tárgyak (a kisvárosok, a kúriák, a virágüzletek, a muszlinfüggönyök) egy részét változatlanul megtalálja, másokat ellenben megevett az idő huszonöt éves vasfoga, ugyanolyan logikátlanul, ahogy azt a múltó-maradó időtől megszokhattuk. És mindig nyomon követi elnehezült szívvel az „ügyfelek” arcvonásain is az idő barázdáló-mosolytörő munkáját. És akkor jön az, akiért-amiért megírta a novellát: a hölgy, aki semmit sem változott, vagy a hölgy, akinek az arcán-halántékán-kézfején felismerhetőek a hajdani csillagjegyek. Vagyis: a romboló idő bizony néha nagyon hanyagul dolgozik. De lehet, hogy bizonyos tárgyak (leányszemek, hajfürtök, csuklómozdulatok) fittyet hánynak az idő múlásának. És föltűnnek leányok, akik mintha azonosak volnának a nemzedék előtteikkel, mintha az ártatlanság, az eltitkolt vágy és eltakart remény időtlenné ten-

né ezeket az „alakokat és formákat”. A leányok persze személyükben nem azonosak a megszeretett-elcsábított és most fölkeresett hajdani elhagyottakkal, de Szindbád a vérségi szálak fölismerését sem tartja reménytelennek. Ugyanis az anyák örökítették át leányaikba a bölcs tanácsot: „Őrizkedj a Szindbádoktól!”, de a leányok érzik-tudják anyjukról: „Ha akkor ő túlságosan őrizkedik Szindbádtól, én ma nem őrizkedhetnék tőle!”

Így aztán Krúdynam arra sem volt szüksége, hogy hőseit az időből olyan *hegyre varázsolja*, ahol időtlenül bölcselkedhetnek, s azután képtelenek visszazökkenni a nélkülük múló idő egy másik fejezetébe. Krúdy hősei (már amennyire hősök ezek a kedves, mihaszna, kortalan úrfiak és azok a rezedailatú, múlhatatlan bájú kisaszonyok) egyetlen pillanatra se zökkennek ki az időből, az időt magukban hordozzák, vagy éppen a saját életük malmát ennek a szaladó és visszakacsintó időnek a kiapadhatatlan vizével hajtják.

„Krúdy azt az elbeszélő fonalat fonja tovább, amelyet Jókai és Mikszáth indított útjára – hirdetik a Krúdy-rajongók. – A régi, az egységes, a bonthatatlan Magyarországot, lenhajútót leánykáival, sörhasú sváb kocsmárosaival és kósza magyar úrfijaival, megszelídült rablólovagjaival és gavallérjaival.” Igaz-e mindez, s ha igen, kiről vall jobban ez a vélemény: Krúdyról-e vagy rajongóiról?

Mikszáth az anekdotára és a szétfutkosó cselekményre építi írásait, az idő egy irányba és egyszer folyik el nála, a novellák hangulatát a cselekmény szüli. Krúdynam az anekdota és általában a cselekmény ürügy, hogy valamely hangulat megfogalmazás, vagy talán még pontosabban: hogy valamely hangulat átélhetővé té-

tessék. Személytelenül, bizonytalanul, tartózkodóan. Az idő inkább valamely patak, amelyben tetszés szerint megmerítkezhetik valamely szereplő, és amelyben – csodák csodája – ott találjuk nagy megmerítkezésben a többi szereplőt is. A hangulat, a szituáció, amelynek az idő múlása ad távlatot – ez a Krúdy-írásmű. Regény? Dehogy regény, elbeszélésfüzér, amelyet a főhős személye köt össze. És a kalandoknak semmi közük egymáshoz – Szindbád személyén túl. Akitől ő egyszer elfordul, az kiesett a történetből, kiesett az időből. (Ami nem jelenti azt, hogy huszonöt év múlva Szindbád nem fogja újra fölkeresni, ha nem őt, hát a lányát, unokáját!)

Vagy mégis regény? Regény, amely azonban nem arról a füzerről szól, amelyet Szindbád-Krúdy egy életen át szövöget? Hanem arról az örömről, hogy Szindbád úgy képes járn-kelni (vagy pontosabban eltűnni-áttűnni) az idő hullámai között, mint senki más élő, mint a halhatatlanok? És arról a bánatról, hogy más aligha képes „veletűnni”, hogy a saját csodája nem ismétlődik meg másokban, s ha mégis, több benne a remény és az illúzió, mint a valóság? Vagy még inkább az a különös hangulategyüttes a Krúdy-regények lényege, amelyben óvatos derű és óvatos lemondás ötvözi egymást, s ezek a tompított és fakított érzelmek ugyanúgy átjárhatók, mint a helyszínek, az időszínek és a nemzedékek?

Krúdy alig ír a „társadalomról”: az osztályharc, az agrármozgalmak, a dzsenti megkapaszkodása vagy kiüresedése ugyanúgy figyelmén kívül esik, mint a kivándorlás, a nemzetiségi kérdés, a gazdasági torzulás és a századforduló többi problémája. A Krúdy-világ mégsem lóg a levegőben, nagy biztonsággal körülhatárolható,

térben és időben jól elhelyezhető, már persze Krúdy-koordinátákkal mérve. A kései feudális, vidéki-kisvárosi Magyarország az ő életeleme – a megfogalmazás minden szaván hangsúly van, minden hangsúlyozott szónak csak az idealizált elemeit veszi figyelembe Krúdy, s az idő múlása sem a társadalmi problémák elmérgesedését vagy megoldódását mutatja, hanem a megidézett személyek szívós öregeződését vagy makacs visszafiatalodási kísérletét. Valami egységest, időtállót keres és talál meg Krúdy, valami örök értéket, amelyből ő maga és olvasói erőt meríthetnek, amelyhez föllebbezhetnek, és amelyhez – próbakóként – hozzámérhetik a valóságot. Hogy ezt a XIX. század végi magyar vidéki (vagy akár a nagyvárosban megbúvó kisvárosi) társadalomban találja meg, ez bizonyosan nem véletlen. Nem bírálni való, és nem idealizálni való világ ez. Az egyetlen világ. „A” világ.

Szóval: az ügyfelek. Krúdy mindig nőkről ír, még ha nem is mindig nőknek. Nagyon ismeri a nőket, a női lelket. Jobban, mint bárki a magyar irodalomban. Jobban, mint Jókai és Mikszáth előtte, vagy mint bárki az utána való félszázadban. Más nők Krúdy leányai-asszonyai, mint Jókai hősnői és nőstény tigrisei, mások, mint Mikszáth önfeláldozó Bede Erzsije vagy romlékony Vér Klárijai. Hitelesebbek, test és lélek szerint való asszonyok, akik mindannyian abban a feszültségben élnek, amelyet férfi és nő kapcsolata teremt és tart életben. Nem a jellem vagy a nagyszerűség emeli fel ezeket az asszonyokat, nem a romlottság vagy az árulás ejti el őket – ezek csak egy-egy időpillanat eseményei. A Krúdy-hősnők asszonyok a maguk lelki-érzelmi gazdagságukban, küldetésük egyetlen: hogy társai legyenek a férfiaknak, társaik az életben

és a halálban, a szerelemben, az érzelmekben és a hangulatokban. Feudalizmus, jobbágysorba taszítottság, nemi kiszolgáltatottság? Ugyan már! Krúdy női teljes életet élő, harmonikus személyiségek, vagy ugyanúgy teljes lelkükkel vívódó hősök, mint a férfiak. Másképp hogyan is lehetnének méltó társak? Természetesen élnek a környezetük adta körülményeik között, de ugyanúgy képesek mindebből kiszállni, vele szembefordulni, áttűnni, és önvilágukat újra és újra kerekre formázni, mint Szindbád! Krúdynál nincs szó emancipációról, nincs kit emancipálni, Krúdynál egyenlő a világ két fele, akár férfi-nő szférára, akár jelen-múlt szférára osztjuk.

Szindbád társat vesz maga mellé, hogy – ki tudja, hányadszor – ismét végigjárja az életet, az elhagyott, de soha el nem felejtett asszonyok koszorúját. Társa: a fia, a saját, törvényesnek elismert fia. Még neve sincs: Szindbád fia, így hívják. Szindbád fia sodródik apjával, és nem ért semmit. Nem hiszi el Szindbád életét, amely

a múltból a jelenbe ömlő idővel azonos. Nem hiszi el, hogy a férfi életét az asszonyok irányítják. És főképp nem hiszi el, hogy az asszonyok elhagyva is megmaradnak, és fölkeresve is csak gyönyörködni kíván bennük Szindbád.

Szindbád fia nem képes a csodára: nem képes átgátni az idő finom rétegei között, bizalmatlan és görcsös a jelenben is, és az lesz a múltba visszatérve is. Bizalmatlanság és félelem lakik benne – valójában teljességgel érdektelen figura! Vagy mégsem? A legtöbben... nos, kedves olvasótársaim! – a legtöbben Szindbád fiai vagyunk, és nem Szindbádok. Hogyan hihetnénk áttűnő csodákban, a szálló idő meglovagolásában, az elfonnyadt szépség újbóli virágba borulásában, a hűlő vérerek felforrósodásában. Ebben csak Szindbád hisz, Krúdy! Amíg azonban olvassuk, amíg saját kezünkkel lapozzuk a csodát, amíg magunk vérén és éveink számának elbizonytalanodásán érezzük hűledezve, addig akár lehetséges is a csoda, hogy az olvasás bűvös idejére Szindbád fiaiból magunk is Szindbádokká leszünk!

Móser Zoltán

Érzelmes utazás

Egy Juhász Gyula-vers ürügyén

Többféle jelző közül kellett választanom. Szomorú, elkeserítő, különös, érdekes, elgondolkodtató utazás: ezek jutottak eszembe, végül a címben megjelölt *érzelmes* jelző mellett döntöttem. Jól tudom, hogy nem jó – a művészetben, az irodalomban, de bizonyára a publicisztikában is így van –, ha sok az érzelem és kevés a gondolat. A fordítottja sem mindig szerencsés. Szükségünk van egy belső mérlegre, amely ezt a (helyes, kívánatos) arányt nekünk alkalmanként, írásonként kiméri, megmutatja. Ez a mérleg először nagy aránytalanságot mutatott, s még most sincs az a mutató középen, aminek oka ezen kis írás elolvasása után reményeim szerint könnyen érthető és nem félreérthető lesz.

Hogy hol van a világ közepe, nagy valószínűséggel sokan tudják. Hogy hol van Közép-Európa, azok, akik ott élnek, tudják vagy sejtik. De hogy hol van Közép-Európa közepe, azt még csak találgatni sem mertem volna, de hát véletlenül eljutottam oda. Pontosabban arról a helyről, ahová a napokban eljutottam – bár lehet, hogy tévedek –, én azt hiszem, hogy ez az.

Mindez a napokban azért jutott eszembe, mert egyik utamról hazaérve magam is elcsodálkoztam azon, hogy fél ötkor még Csehországban (pontosabban Morvaországban) voltam, átmentem Szlovákián, és négy óra múlva már itthon, a harmadik országban jártam. Ezen idő alatt hatszor ellenőrizték az okmányaimat, egyszer minden adatomat felírták a cseh határőrök, mivel tiltott helyen, a határhozetben jártam fényképezni. Szerencsére nem egyedül, hanem egy idős, morva férfival, egy szlovákiai magyarral voltam a Morva folyó mellett, Szakolca (volt szabad királyi magyar város) és Rohatec (morva kis falu) közti földesúton egy kápolnát lefényképezni. A hely búcsújáró hely volt, ma megközelíthetetlen. Meg nem találtuk volna, ha a sekrestyés, akinek neve történetesen *Pokornýk* volt, nem ér haza a futballmeccsről, és nem jön el velünk. A renovált kis kápolnát így meg is találtuk, de az a Mária-kép, amelyért immár másodszer utaztam ilyen messzire, nem volt ott. Féltik, hogy ellopják, ezért bevitték a templomba, és csak szeptember 8-án, Mária napján hozzák ki a körmenet kíséretében. Ezt látta, ezt írta meg Juhász Gyula is 90 évvel ezelőtt, amikor Szakolcán, a jezsuita gimnáziumban tanított:

Morva határ és szeptemberi táj,
Oly kékek a hegyek.
Szívemben orgonál ma, ami fáj:
Máriához megyek.

Ó idegeni, boldog Szűzanya,
Te fekete-fehér,
A születésed napja ez a nap,
S szívem már nem remél.

Idegen tájak gyermeke vagyok,
De hozzád jöttem én,
A glória, mely fejedben ragyog,
Ragyogjon ma felém.

Elhoztam, ime, szűz Virág, neked
E táj virágait,
Kései, őszi mind, színükveszett,
De szívem is avitt.

S nem kérek én, költő és idegen,
Tőled már földi jót,
Csak engedd, hogy törött tekintetem,
Mely fényeket ivott,

Rajtad legeljen, mint híves patak
Vizén a szarvasok,
S lehessek egykor én, fáradt gyerek,
Vidám és bölcs halott.

Amikor indultunk visszafelé, tolatás közben Rudolf barátom megállított, kiszállva lehajolt valamit fölvenni. Egy őszi kikerics volt. – Hagyd ott, védett virág. – Épp azért vette föl, válaszolta, mivel én autómmal letapostam. Akkor vettem észre, hogy körülöttem minden zöld a fűtől és lila ettől a virágtól. Mindezt azért mesélem el, mert a mai pakolás és takarítás közben észrevettem, hogy ott maradt az ülés alatt ez az elszáradt őszi kikerics. (Milyen jó, hogy a vámosok a másik ülés alá néztek be.) Ha költő lennék, most biztosan olyan szép verset írnék, mint Juhász Gyula, de nyilván nem Máriának címezném. De hát nem vagyok költő. Csak egy használt Skoda tulajdonosa, aki történetesen magyarnak született. Ezért a múltra úgy tekint, mint a valóságra. Ez az oka annak az ötletemnek,

amely itthon született meg, s arról szól, hogy nagyon is szeretnék magam mellé ültetni és elvinni oda, a Morva folyó mellé Közép-Európa államférfijait. S ha ott lennének, örülnék annak, hogy együtt hallgatjuk Közép-Európa csöndjét. És közben csöndesen megegyeznénk, hogy talán itt van a közép: a fehér falú kápolnánál, ezen a zöld tisztáson, ezen a reménytelenül elhagyott, de

reményekre jogosító helyen. (Nem Bécsben, nem Pozsonyban, nem Budapes-
ten, nem Prágában, hanem itt, vagy talán itt.)

Én közben azért talán javasolnám, hogy gondoljunk Hunyadi Mátyásra is,
akit néhány kilométerrel odébb, 1458. február 9-én adott át az őt megválasz-
tó magyar küldöttségnek Potjebrád György, cseh kormányzó. A jövőendő após
azért váltságdíjat is elfogadott tőle s országától. „Ám a szabadító, nehogy
azzal gyanúsítsák, hogy középkori rablólovag módjára jár el, a váltságdíjat
elkereszteli ajándéknak. Összege hatvanezer magyar arany, tizennégy mázsa
ezüst, több száz marha (híres magyar exportcikk), hordó borok szekérszám.
A baráti szívességgért tehát tisztessen meg kellett fizetni.” De az is lehet, hogy
megfontolnám mindezek felemlítését, hisz jobb a régi ügyeket nem boly-
gatni. De abban biztos vagyok, hogy felolvasnám Juhász Gyula szép költe-
ményét. S ha már itt a kötet, akkor pluszban még elmondanám a következő
verset is, amely ugyanitt és ugyanekkor született. Címe: *Magyar sorompó*.
Íme a vers.

A morva hegyek oly idegenül
És közönyösen várnak
És úgy fáj némasága az öreg,
Fáradt honi határnak.

A nap morva hegyek vállán pihen,
Nyugatra mosolyog már
A hold, magyar hold, halavány színe
Tarlott határon kószál.

A sorompónál meg kell állani
És sóhajtani mélyen:
Magyarország! Ó régi tájaim,
Ó elhagyott vidékem!

Fakó fáját hazámnak csöndesen
Megölelem szorongva
S úgy érzem, hogy magányos szívemen
Az életem zokog ma.

S míg a sorompón átzeng üteme
E szent, delejes árnak,
A morva hegyek oly közönyösen
És idegenül várnak...

1911

E vers elmondás után nem szólnék én semmit, csak tolatnék és jönnek vis-
szafelé, a sorompó felé, amely immár ezer éve hol ennek, hol annak az ország-
nak a határát mutatja. Számomra most olyan, mint egy díszlet a *Háry János*ból.
A népszínmű és Háry, a nagyotmondó, hogy kerül ide? Lehet, hogy most épp rá
van – volt? lesz? – nagy szükségünk, hogy magyarázatot adjon nekem, nekünk.
Nem végső magyarázatot, hanem megnyugtató vagy vidám magyarázatot, és
mellé – ezzel együtt, vagy épp ezért – látást a szemnek.

Kelemen Lajos

Babits mint író olvasó

*„Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó: nem a néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érve-
lő, egymásnak felelő. Az olvasó, aki ír.” (B. M.)*

Mint költő: a legszokatlanabbul építkezők egyike. Bizonyos tekintetben a világ-irodalom (Tennyson, Swinburne, Baudelaire és az antikvitas) felől jön, maga is világirodalmi jelenség; mindenesetre rajta, Babits Mihályon kívül nem sok költőnk akad, akit belső, alkati klasszisa az övéhez hasonló természetességgel köt hozzá a más nyelvű magas literatúrához. Babits alkatából következik, hogy nemcsak átélni, közvetíteni is képes a nyelvhatáron kívüli és belüli írásezméket s irányokat. Magyarán: olyan író-ego az övé, amelynek szenvedély s robot egyaránt jussa.

Egy különös eszköz, vagy jobban mondva: rögzítésmód feltalálója – akármilyen furcsán hangzik, ő találta fel (mint Szerb Antal fogalmaz) a magyar mondat egy sajátos válfaját. Azt a méltóságteljesen hullámozó, nemes hömpölygésű, ugyanakkor hajlékony, de okvetlenül tömör mondatot, amely a költői műhely számára is hasznos szerszámnak bizonyult. S noha tudjuk, a költészet rendesen szavakból és szavakban élő lélekkép – Babits Mihály (ellentétben például Adyval) mondatokra alapozza líráját. Amikor közvetítőként, azaz kritikusként lép föl, akkor is ezt az egyedien működő eszközt dolgoztatja. Érdekes egyébként, hogy kritikusai énjéhez képest mennyire kevésbé lírai, amint irodalmon kívüli tárgyakról értekezik.

A zengő alap atmoszféráját azonban az ösztövérebb esszéíró sem tudja, nyilván nem is akarja rejtteni. Hogy ez a légkör csakugyan szívéből jövő szellem és hangulat, az leginkább mégis a kritikáin érződik. Tessék csak megnézni példának okáért a nemzetkarakterológiához kapcsolódó *A magyar jellemről* című, nagy ívű esszéjét, aztán egyik kritikáját, mondjuk a Szeged és Vidékében megjelent *Juhász Gyula verseit*. A stíl, az eszköztár amott és emitt: majdhogynem két világ. De emez korai írás tökéletes minta arra nézve, hogy már a fiatal Babitsban milyen ingadozásmentes szövetség a poéta és a tájékozott tudós közös élete. És lám, még a könnyű tehetségű Herczeg Ferencet is a legjobb értelemben vett világfias malíciával (egy csepp világirodalmi ismertetőn át) bírálja.

Így, evvel a kiegyensúlyozott önazonossággal írónak kritikái; így, ebben a jegyben készül az önálló esszéi egy részét is hasznosító *A európai irodalom története*. Egyfelől a finom, érzékeny, sokárnyalatú líraiság, a formulázó mondatok iróniával történő lazítása, más oldalról a nyílt személyesség, a tág látókör, a gondolkodás, ami nem tűr semmifajta taplószáraz okoskodást; hozzávetőleg ez a babitsi esszéhang, amelynek csúcspontja egy csodálatos purizmus; a keveseknek kijutó nagy egyszerűség. Bármit ki tud fejezni anélkül, hogy nyelvezetét kifogatná tömörségéből.

Úgy van: a szellem ellenőrző erőit minduntalan kéznél tartó Babits látszólag mégis egyszerűen közöl. Íme, ahogy például Horatiusról szól: „Horatius neve nemcsak egy nagy költőt idéz, hanem egy páratlanul életrevaló, okos és kedves embert is. Szellemessége és tapintata olvasóit is meghódítja mindenütt, ahol magáról és helyzetéről beszél. Ezt pedig sokszor teszi. Horatius nem a nagy világeszmék költője, mint Vergilius. Nem is a gyengéd, légies szépségeké. Ő gyalogjáró, szellemes, moderntípusú és urbánus poéta, az emelkedettség legcsekélyebb igénye vagy póza nélkül. Az olvasóval szinte azonnal bizalmas viszonyba lép, akár egy modern napilap csevegő s népszerű cikkírója.” Vagy itt van egy-két mondata: egy kis Kosztolányi-inspiráció: „Forma és tartalom örök viszályában Kosztolányi a forma párthíve. Többször kifejtette ezt, elméletileg is, szinte vallásos meggyőződéssel; s az Esti Kornél legbensőbb mondanivalója is ez. Harcolunk az elefántcsonttorony körül, s nem vesszük észre, hogy harcunk a művészet szabadságának holttestéért folyik. Úgy kellene, hogy a művészetben minden szabad legyen: az elefántcsonttorony is szabad, és a harc is szabad. Művészet nem egy van, hanem ezer, s az a létjoga, hogy ezer és mindig új. S minden művészetnek megvannak a maga külön törvényei. Kívülről nézve pedig: minden művészetnek megvannak a maga hibái és erényei – és ez a kettő: egy.”

Látszólag egyszerű, sima, világos mondatok. De valójában mind csupa felfedezés, zsákmány az ismeretlenből, csupa végső végiggondolás. Csupa szín, s hozzá óragyári pontosság. Hol az a hely, ahol ugyancsak ámulatba ejtő energiával győzi önmagát? A már emlegetett *Az európai irodalom történetében*; ez a könyv egy szenzibilis tudós és egy rendkívül intelligens lírikus együttes produkciója. Babits frissen szökellő, máskor ünnepélyesen nyugodt, eszes, nobilis mondatai itt aztán tényleg végsőre kalapált igazságokként maradnak meg az olvasóban. Minden erőlködés nélkül önti szentenciáit. Sziporkái is onnan szakadnak, az értelem, a képzelet legfelső rétegéből, ahonnan fogalmai. És a tiszta, könnyednek tetsző előadásmódra ráadásképp e testes mű micsoda tárháza az eszességnek! Micsoda sűrű észjárás: „Lessing meséket írt, mint La Fontaine, s még Mikes Kelemen is, noha csupa csorduló érzelem volt és népi kedély, francia írók másolásában vélte dicsőségét.” S a kevesek emlegette élcre hajló kedély: „Az antikváriusnak olykor mesterségéhez tartozik a hazugság – akár a költőnek.”

Babits folytonos visszatérése mások műveihez valamiféle irodalmi bennszülöttnak láttatja őt. Néha akként is emlegetik, akárha egy elvont emberi ideál után szimatolna írókban és műveikben. Pedig alighanem közvetítő gyanánt sem akar egyebet, mint a költő Babits: megérteni a helyet, amelyen állnia rendeltetett. Törekvése alapján egyet jelent az igaz és a hamis, az értékes és az értéktelen megérzésével és szétválasztásával. Hogy az ehhez szükséges szabadságot sikerült kivívnia, s azután íróársai elé mintául kínálnia, nem akármi-lyen kvalitásról vall. Vagy ahogy maga említi, távol a legcsekélyebb teoretikus fellengzősségtől: „Az olvasó egyedül lebeg a világ fölött, cézári dózsölésben; szultánná válik és istenné, mint az ópiumszívó. A lelkek titkai kitárulnak előtte, mint egy harem. Ő a legfőbb bírós, s egymaga ítél eleveneket és holtakat.”

Még egyszer: mit akar hát csakugyan írók és művek közötti hídként?

Imperátor akar lenni, szultán? Vagy ezeknél is több: isten? Babits rangja az, hogy Babits Mihály. Ez a bonyolult utakon megvalósított önazonosság: ez ő. S ennél méltóbb kárpótlást nyernie az írói robotra: szentek, királyok palástjába bújva sem sikerülhetett volna.

Csűrös Miklós

Tettre kész felelősség

Babits Mihály huszadik századi irodalmunk klasszikusa, kivételes értéke, de befogadási folyamata, „receptiója története” nem szűkölködik drámai ellentétekben, szélsőséges vitákban. A kételytelenül elutasított l’art pour l’art kárhozott példányából a megbízhatóság, a becsületes száj, az „acélos biztonság... gáncstalan műalkotója” lett (Bóka László dialektikus retorikáját idézve).

Ugyanakkor bírálják túlságosan óvatos védekezését 1919–1920-as szereplése (kinevezések, kitüntetések, egyetemi tanárság elfogadása) dolgában; „hiányzik belőle az a sorsát és igazát elszántan vállaló s higgadtan védő férfiasság, mely az irodalmunkban nem ritka magamentségek javának értéket és értelmet ad” – írja Keresztury Dezső.

Szerkesztője volt a Nyugatnak, és a Baumgarten-díj kurátora. Publikálás és pénz támogatás dolgában dönteni látszólag hálás, a valóságban legalább annyira kényes és hátrányos szerep. A hívek számát is gyarapítja, az irigykedő ellenségekét is. Az Illyés által emlékezetesen megbélyegzett „irodalompolitika” szót mások is jócskán megemlegették, Féja Géza például Babitsot nem kímélő hangsúllyal. „Az irodalompolitikus” mindig kárpoztást keres teremtőerejének hiányaiért, tehát végzetesen mardosó egyéni hiányérzet dúlta Babits Mihályt is. Féja sokkal különbnek látta Babitsot a körötte sereglő fontoskodó bürokratáknál, de dicséző jelzői közé rendre belekeverednek a zseni-iszony vádjai, a szívós szorgalom kétértelmű rágalmazása, a másodrangú epigon garnitúrával való hallgatag szövetkezés sejtetései.

Babits virtuóz formaművészete Féja vagy Szabó Dezső szerint csak eminens mesterkedés lehet Ady elemi ereje, „lávázó” géniusza mellett. A magyarságára méltán büszke Babits megkapja az intellektualitást az idegenséggel azonosító bélyeget is: „A szektában természetesen hiába keressük a magyarságnak, mint kultúrközösségnek valódi elemeit.”

Megkerülhetetlen példa a Baumgarten-díjak odaítélésének bonyodalmasságára a József Attilával való konfliktus. Már a kortársak tudták (kivált a szárszói tragédia után), hogy József Attila volt akkora költő, akár érett idősebb nagyságokat is ideszámítva, mint más méltó díjazottak. De provokáló tiszteletlenséggel sértegette Babitsot versben és kritikai pamfletben, lehetetlenné téve, hogy igazi érdeme szerint jutalmazza, a bocsánatkérés utáni jóvátételt pedig a fiatalabb kortárs tragikus korai halála megakadályozta. A posztumusz nagydíj nem tehette jóvá az ütemkésést, de alkalmat adott a Babits és a kuratórium ellen intézett újabb támadásokra. Egyébként 1936 volt az az év, amikor Fenyő Lászlót fölterjesztése ellenére nem vették föl a kitüntetendők névsorába, Kassák Lajos díjazását a minisztérium nem hagyta jóvá, Fodor József pedig nem vette át igazságtalanul kevésnek tartott ezerpengős jutalmát.

Erdélyiek is tiltakoznak kirekesztésük, számon kívül hagyásuk ellen: „annyira selejtes és figyelemre számot nem tartható a mi irodalmunk, hogy évről évre meg lehet feledkezni róla?” Mindez csak töredékes érzékeltetése Babits megnövekedett felelősségének az eligazításban, Ady spontán szerepének tudatos,

átgondolt folytatásában a húszas-harmincas években. Részben csökkentette népszerűségét és tekintélyét irodalmi házassága is, és sokak szerint felesége aránytalan népszerűsítése a Nyugatban. Tanner Ilona Török Sophie-vá való átkeresztelése, a megrendelt dicsérő kritikák íratása elkedvetlenítette Babits híveinek egy részét is. Ellenfelévé vált Németh László, de ebből olyan hasznos kezdemények is származtak, mint a fiatalabb nemzedékek helykeresése a Nyugaton kívül, a népi írók mozgalmának, folyóiratainak, könyvkiadójának létrejötte stb.

Némelyek a Móriczcal való felemás viszonnyal magyarázzák Babits félszeg álláspontját a paraszti származású tehetségek tartózkodó fogadása dolgában. Szerencsés döntései közé tartozik, hogy Kassákot, Erdélyit, Illyést, Tamásit támogatta, bizalmatlanabbul bánt Kodolányival, Szabó Pállal, Gulyás Pállal, Sinka Istvánnal. Ezek finom aránybeli különbségek lehetnének, ha nem növesztené meg jelentőségüket az irodalompolitikai tekintély és hatalom. A kárvallottak Babitscsal is kapcsolatba hozzák, ha az utolsó pillanatban megfosztják őket a már a magukénak tudott Baumgarten-díjtól (például Pap Károly esete). Az is csalódás vagy acsarkodás oka lehet, ha a nagydíj helyett kisebb összegű kárpótlással kell beérnie a támogatottnak.

Félreértés ne essék: a Nyugatot szerkesztő és a Baumgarten-díj kurátora-ként felelősséget vállaló Babitsot nem bírálni akarom, hanem nagyvonalú és kockázatos felelősségvállalására figyelmeztetni. Egy törékeny, melankóliára és depresszióra hajlamos, betegségektől fenyegetett és korán a martalékkukká váló ember testi állapotával nem törődve, kórházban és betegágyon is a kulturális állapotok színvonalával foglalkozik, szakértőkkel veszi körül magát, műveiket elemzi, értékeli és helyezi el egy nagy szellemi mappán, amely a jelenben is, a múltban is csak a kivételesen művelt írástudók horizontjába fér bele.

Sokan kérdezték és bámulják maig, mikor és hogyan jutott ereje és ideje hatalmas életműve megalkotására. Mert persze Babitsot mindenekelőtt pazar írásművészetéért csodáljuk, verseit, szépprózáját, műfordításait, esszéit, kritikáit olvassuk újra. Indulásakor konzervatív költőnek, Arany János folytatójának tartotta magát, és ez az öndefiníció közel is jár az irodalomtörténeti igazsághoz, ha a klasszicizmusnak a múltat, a hagyományt magában foglaló, de a még csak sejtelmekben elővillanó jövő-intuíciókat is tartalmazó teljességfogalmára gondolunk. Írói zsenialitását egyenrangúan egészíti ki erkölcsi nagysága, a jövőért szorongó tette kész felelőssége.

Babits az Arany János-i meg a magyar és világirodalmi örökség szintézise, de kora szóba, nyelvbe, művészetbe még alig foglalt, inkább kísérletezve, újítva megközelített új tapasztalatainak profetikus előlegezője is. Verseiben olyan rácsodálkozások telitalálatos megnevezéseire, prózájában olyan titokzatos testi, lelki, közérzetbeli összefonódásokra és ellentétekre bukkanunk, amelyeket csak óvatos szerénységből nem nevezünk világirodalmi újdonságoknak.

Költészetének egyik vezéreszméje és fő témája a testi szenvedés. Önmagában kevésbé lenne újdonság irodalmunkban ez a tematika és az iránta való érdeklődés, hiszen Aranytól Kosztolányiig, Adytól Karinthyig, Juhász Gyulától Dzsidaig irodalmunk a testi és a lelki betegségek kóratlaszaként is olvasható. Babits betegeskedése már a húszas években dokumentált, de 1932-től haláláig szinte szünet nélkül emlegetett operációi, fekvőkúrái, szanatóriumi és kórházi kezelése és gégebántalmi baljós légkört támasztanak, asszociációkat kelte-

nek a személyes fenyegetettség és az országra, a magyarságra váró végzet elkerülhetetlensége között. *Halálfiái*: ez a regénycím egyaránt érvényes a regény hőseire, világukra és a szerzőt kínzó történelmi prófécia szellemére.

Babits azonban nem lett a magyar sors elégikus elsiratója. Talán utolsó versét Reményik Zsigmondnak küldi Erdélybe (*Egy verses levélre*, Sorsunk, 1941 febr.–márc.). Abból a fikcióból indul ki, mintha Reményik már tévesen, mintegy a halott barátnak címezte volna episztoláját. Hiszen már csak testben él, „egy nyaláb testi fájdalom, / erőtlen, gondolatlan”, a föltámasztó trombitaszó elvesztette hatását. De a költőgető baráti hang nemcsak két haldoklót köt össze, hanem „kínok és álmok közt örökre / zeng tovább édesen s kegyetlen.”

Babits nem mond le az apák hitéről és a gyermekek-unokák örökségéről: „Akkor inkább a vízözön! Talán / egy bárka majd azon is fog lebegni! / Egy szabad emberpár és jámbor-édes állatok (...)”. Nem magabiztos utópia ez, de gyermeteg, naiv bizalom: összeér benne pacifizmus, konzervativizmus és katolikus reménykedés. A szelíd ártatlanság mögött Babitsnál szilárd etikai meggyőződés, categoricus imperativus lapul meg védekezésre vagy ellentámadásra készen: „Ne mondj le semmiről!” „Légy ellenállás!”

Kivételesen jó lelkiismerettel emlékezhetünk meg Babits születésének (1883. november 26.) 125 éves jubileumáról. Életművével kitűnő szakértők foglalkoznak, műve kutatását rátermett, intézményként is megbízhatóan működő csoportok garantálják. Tanulmányok és monográfiák egész sorát szentelik munkássága részleteinek, és az analitikus kutatás együtt halad irodalomtörténeti értékelésével, művelődéstörténeti szerepének meghatározásával.

Azelőtt is készültek róla tudományos vagy/és esszészerű szintézisek és részlettanulmányok (Pók Lajos, Kardos Pál, Rába György, Melczer Tibor, Rónay György és László, Nemes Nagy Ágnes és mások munkái), a szövegkiadás és filológia területén is születtek bravúros teljesítmények (Téglás Jánosé, Belia Györgyé, a stíluskutató J. Soltész Kataliné, a verselemző Németh G. Béláé stb.). De az utóbbi másfél-két évtizedben kollektívan szervezetté, hosszú távúan átgondoltta dúsult a program, és ez nem vált az individuális teljesítmények kárára. Az akadémiai Irodalomtudományi Intézetben, egyetemi tanszékeken, diákkörökben, évfordulókra koncentrálva és évfordulóktól függetlenül megélénkült a Babits-kutatás: tartalmas tanulmánykötetek jelennek meg, gyarapszik a Kritikai kiadás, egyre-másra sorakoznak a Babits Könyvtár hiánypótló kiadványai. A Kritikai kiadás és a Babits Könyvtár főszerkesztője Sipos Lajos. Ugyanő a szerzője az első teljes és elfogulatlanságra törekvő Babits-életrajznak (az Elektra Kiadóház Élet-Kép sorozatában), amely tényszerűen összefoglalja, amit a költőről és élete szereplőiről tudunk, és módot ad e tudás hézagainak pótlására, a kutatás folytatására.

Búcsúzzunk a nagy jubilánstól egyik legjobb ismerője, híve, tanítványa és folytatója, Nemes Nagy Ágnes szavaival: „Tudjuk vagy sem, tagadjuk vagy sem, öröksége egész huszadik századi szellemi létünk egyik meghatározója. (...) Babits Mihály új tartományokat csatolt a magyar irodalomhoz, könyvlapjai afféle vitorla-szárnyak, alig kutatott költői földrészek szelében. Nem is kell mást tenünk, mint újra meg újra vele hajóznunk (hiszen hajózni szükséges).”

Dörgő Tibor

Egy bátor ember

„Soha semmiféle helyzetben nem torpantam, félelmet sem éreztem – most sem érzek” – írta Molnár Gábor életének nehéz pillanatára, látásának 23 éves korában bekövetkezett elvesztésére emlékezve. Braziliában volt ekkor, a Tapajos folyó partján, az őserdő övezte Ford-ültetvényen több száz munkás vezetőjeként. A raktári leltárkor előkerült veszélyes robbanógyutacsokat tartalmazó fémdobozt igyekezett gyorsan eltüntetni – nehogy balesetet okozzon –, amikor siető lába beleakadt egy folyondárba. Elesett, a doboz az ütődéstől felrobbant. 23 év... – sok embernél az életpálya kibontakozásának kezdete, a család védőszárnyai alatt eltöltött tanulói évek után a szárnypróbálgatás ideje. Molnár Gábor 23 éve azonban rendkívül tartalmasan eltöltött életszakasz volt, és ez a tartalmas élet a végzetes balesettel nem tört össze, csak más irányt vett. Az íróvá válással talált igazán önmagára, és 22 könyvével (köztük a magyar–portugál szótárral), széles olvasótáborra szert téve, maradandó érdemeket szerzett.

1908. december 2-án született, gyermekkorának környezetét a pesti VII. kerület bérházai, a Városliget szabadabb térsége jelentette. Igazán szívéhez nőtt az anyai nagyszülőknél, az Ajka melletti Csingervölgy bányásztelepén vissza-visszatérve töltött időszak. Nagyapjával, ismerős gyerekekkel sokat csatangolt a környező erdőkben, megismerte a növény- és állatvilágot. A család társadalmi hely-

zetéből következően a kezekbe első sorban a Népszava került, és nem csoda, hogy gyermekként rokonszenven követte az 1919-es bányászmozgólódást. Tüdőbajos pincér édesapját korán elvesztette; a Gyermekvédő Liga szervezésével Svájcba kerül egy kovácshoz segítőnek, majd 14 évesen kénytelen munkába állni, „borfiú” lesz a Pannónia étteremben. Tizenötén alszanak az egészségtelen pincében, s ő – mivel nem kap külön ágyat – két összetolt ágy közepén. A portás titokban elad neki egy puskát, és egy mellékpincében sokat gyakorol, megmutatkozik rendkívüli lövőtehetsége, és öntudata megerősödik. Az étterem személyzetének könyörtelen alá-fölé rendeltsége keserű, de hasznos tapasztalatokra tanítja; egy-egy vendég jó szava segíti. Megerősödik elhatározása, hogy innen ki kell törnie, és ha már erdész vagy „földrajzi utazó” nem lehet, legalább mezőgazda szeretne lenni. Egy földbirtokos vendég biztatja, állást ígér neki saját gazdaságában. Tanulás Pápán, majd a Duna menti birtok, aztán egy Fejér megyei következik. Bár jól érzi magát a földön, független egyénisége nem törik hozzá a hajbókoláshoz. Mindkét helyről egy év után elbocsátják. Másodjára maga is felmondana, egy újsághír kapcsán – kétszemélyes expedíció indul az Amazonashoz – jelentkezett, és bevették harmadiknak maguk közé.

1930 májusában indulnak útnak, s ezzel kezdetét veszi Molnár Gábor életének egyáltalán nem gondtalan,

mégis legboldogabb két éve. Az expedíció néhány napos braziliai tartózkodás után egyszemélyessé válik, két társa betegség miatt hazautazik. Felszerelés és pénz nélkül helyzete már-már kilátástalanná válik, de szinte csodálatos módon egymás után talál segítő ismerősökre, és néhány hét elteltével az amerikai Ford-ültetvényen talál olyan munkát, mely csak időszakos kötöttséggel jár, s lehetősége nyílik hosszabb-rövidebb felfedezőutak megvalósítására. (Azt már néhány nap múlva felismeri, a tarvágasos, felégetéses módszer kudarcra van ítélve, mert a humusz lepusztul, az elültetett gumifa nem lesz életképes. Nem hallgattak rá.) A tenni akarás láza fűti, kora reggel, ébredés után azonnal teljes frissességgel ugrik ki függőágyából, és kezdi el napi terveinek megvalósítását. Nem öncélú vadászat ez – elsősorban gyűjtés (rovarok és kiállítandó állatbőrök, csontvázak a Magyar Nemzeti Múzeum számára, melyeket saját pénzén küldött haza), valamint értékesíthető zsákmány szerzése a megélhetés biztosítására. Amazónia ekkor még a kimeríthetetlen gazdagságú, főként háborítatlan őserdőt jelentette. Molnár Gábor útjain ismeretlen területekre is eljutott. A malária szörnyű lázrohamait kiállva a vadon legvadabb részeibe hatolt be. A pillanatról pillanatra új arcát mutató, élet-halált eldöntő azonnali cselekvést követelő őserdőben érezte igazán elemében magát.

Indiánokkal is szeretett volna találkozni, és valóban sikerült megvalósítania ezt az egyáltalán nem veszélytelen elképzelést. Félig-meddig civilizált, de a maguk vadonbeli életét élő törzsekkel találkozott. Különösen örült, amikor sikerült megbarátkoznia a tupi indiánok portugálul is tudó egyik főnökével, akitől rengeteg mi-

tológiai történet és indián szokás elbeszélését hallhatta (minderről a *Horogászom az Amazonason* c. könyvében emlékezett meg).

Esténként karbidlámpa fényénél szorgalmasan vezette naplóját, megnyugvást találva a napi események, hallott történetek feljegyzésében, melyek későbbi útleírásainak megalapozói lettek. Jó, hogy vaksága után, hazatérve nem engedett édesanyja első szándékának: „El kellene mind tüzelni” – ne emlékeztessenek arra a rosszat hozó időszakra. A cselekedeteit mindig eltető parancs, a „soha semmit nem szabad feladni” elszántsága ellenére sok gyötrelmem árán – melyről az *Éjbe zuhant* években számolt be – jutott el a belső felszabadulásig, amelyet a Pesti Hírlapban 1933 februárjában megjelent első elbeszélése hozott el. Képes a belső látás segítségével a színvonalas alkotómunkára, és – nem mellékes szempontként – önálló pénzkeresésre. Írásait maga gépelte.

Megismerési vágya a hatvanas években a másik, gyermekkorra óta áhított távoli országba, Mongóliába is elvitte, melyről szintén könyvekben számolt be. Ekkor már felesége segítette utazásában. Az író számára a családi élet öröme is elérkezett, három gyermeke született. Munkásságának elismertségét jelzi, hogy Brazília külügyminisztériumának meghívására (és Szász Endre festőművész által fizetett repülőjeggyel) 1972-ben visszatérhetett régi kalandjainak földjére (erről szól az *En kedves Amazóniám*). Mindvégig tevékeny maradt, 1980-ban bekövetkezett halálát baleset, gázmérgezés okozta.

Molnár Gáborról elmondható, hogy „élete kész regény”, sőt József Attilával szólva az ő lelke is „közvagon” lett. Sokszor hajszálon múlt az élete, már kisgyermekkorában is,

amikor túlélte a 41,9 fokos lázat; az orvosok már tehetetlenek voltak, és édesapja az utolsó pillanatban meghozta a füvesasszony teáját (olvashatjuk a *Makk és jaguárban*). Az őserdőben átélt veszélyhelyzeteket nem is szükséges felsorolnom... Életben maradt, hogy megírhasa élményeit, gondolatait. Evangélikus lelkész dédapját emlegetve rokonszenvezett az eleve elrendeléssel. A nőket sem „kereste”, mégis csodás és szenvedélyes szerelmi életben volt része – hozzájárult ehhez megnyerő külseje –, még vakságának időszakában is. Mindig az „őszinte szerelmet” élte meg, nem tehetett arról, hogy a másik legbensőbb szándékáról ugyanezt feltételezte, s ezért többször csalódnia kellett; olykor az életutaknak külső kényszer miatt kellett fájdalmasan szétválniuk. Vakságában megtartó erő volt számára egy brazil lány távolról érkező felsóhajtása: „Ha se keze, se lába nem lenne Gabrielnek – Brazíliában a Gábort így mondták –, azon túl, hogy nem lát, akkor is feleségül mentem volna hozzá!”

Nemcsak magáról vagy közvetlen tapasztalatairól tudott írni. Regényeket is írt, bár néha a terjedelem feszességéhez nem viszonyult kellő szigorral. Alakjai érdekesekek, kiváló

megjelenítő erővel bír, és egyéni hangulatot teremt a portugál vagy indián szavak jó érzékű keveredése a magyar mondatokban. Írásművészete talán legkiválóbb a rövid, felizzó történetek elmesélésekor. A *Holdárnyékban az őserdő* Lampião kapitányának személyiségrajzával hatolt legmélyebbre a lélek megismerésében. A haramia-vezérben lappangó őrület kapcsolja össze az elvetemült kegyetlenséget a nagylelkű jósággal, az ellentmondást nem tűrést a vallás alázatával, a beszűkültséget a zsenialitással.

Molnár Gábor maga is összetett személyiség volt, ha kellett, vad, könnyörtelen zsákmányszerző, de adott esetben nem bántja a lehajló pálmalevelet, gyermekkori szentképek pálmás angyalait idézik emlékezetébe. Töprengve járta az erdőt, igyekezett a történelmi múltat és a jelent sok szállal kapcsolódó egységében átélni. Szeretett magányosan cserkészni, de az irgalmasság cselekedeteit sosem mulasztotta el, sokszor segítette kininyógyszerrel a maláriában szenvedő erdeieket; majd Budapesten – orvosi felkérésre – lelki támogatást nyújtott vak társainak. Nem szomorú, jelképes *A fehér arany vadonában* befejező mondata: „S az égett porban egymás mellett megyünk tovább.”

Fodor Miklós

A látó ember

A kései Nagy László költői alapállása

Nagy László jelenére figyel, mint minden kortársa, de egyben madártávlatból is néz: közvetlen látás, léleklátás és távlati látás egyszerre jellemzi.

Érzékelő-esztétikai, értelmező-etikai és megérző-mitikus a költői szem-üveg. Esztétikai, mert a globális jelenkor apró-cseprő dolgainak észrevételezéséből indul ki. Etikai, mert nem áll meg a pusztá érzékelésnél, mindig más szempontjaiba helyezkedve értelmez is; és mitikus, mert az emberi lényeg és az öröklét felől értékel. *Mitikus alapállásból racionalitással átítatva érzékeli, értelmezi és értékeli a globális világ jelenségeit.* Fontos, hogy ezzel a mondattal kezdjük, és erre a mondatra tekintve kíséreljük meg Nagy László kései költészetének értelmezését, főleg egy olyan korban, ahol fel nem ismert politikai előítéletekkel közelítenek lassan már mindenhez. Az a hit is előítélet, hogy egy művészi világ nem lehet egyszerre esztétikai-érzékelő, mitikus-megérző és értelmező-etikai. Nyilvánvaló, hogy egy olyan modernség utáni művészet, mely kizárja magából az archaikus szentséget és az etikai racionalitást, vagy e kettő valamelyikét, merőben másképpen ábrázolja a jelenkori globális civilizációt, mint az általunk most vizsgálándó művészet. De hol van az megírva, hogy a globális jelenkor művészetének ki kell zárnia magából bármit is?! Az én felfogásom szerint a jelenre vetett érzékeny esztétikai-érzékelő pillantás határozott karaktervonása kell hogy legyen a művésznak, de csak *egy* vonás, mely a civilizált világ globalizáltságának látványát és művészi élményét kívánja nyújtani. A *csak* esztétikai-érzékelő művész a *csak* globalizáltságot tárja közönsége elé – mindazáltal érdemes tudatosítani: bármennyire globalizálták is a jelenkort multinacionális tőkés társaságok és hozzájuk tudva-tudatlan igazodó ideológusok, politikusok, azért mégsem ez az egyetlen kultúra- és életmód-meghatározó forrás. Az úgynevezett „tisztá források” – a természet, az archaikus-közösségi kultúra, a lélek, Isten-mindenség –, bár háttérbe szorultak, nem tömődtek el.

Nagy László esetében a globalizálódó világra vetett esztétikai-érzékelő pillantás a következőt jelenti: meglátni és versalkotó elemmé avatni a jelen lényegi jelenségeit. Erre tesz kísérletet a *Föltárt idill* című kései opusz. Mindazáltal nem elégszik meg ennyivel! Archaikus-mitikus-megérző nézőpontból – az öröklét-mindenségre, az ember hosszú távú földi életére tekintettel, az istenképűnek sejtett lélekre gyakorolt hatására figyelve – értelmezi, értékeli is ezeket a jelenségeket; a jelenségek kiválasztásában a szemet, értelmezésében az elmét, értékelésében a szívet (ha szabad ezt mondani) ez a nézet vezeti.

Modernség utáni értelemben a látás elsődlegesen az adott globális jelen kifinomult-érzékeny érzékelését jelenti. Ha *csak* esztétikai az észlelés, kizárva minden más vonást, akkor az ebből születő költészetet a jelenségek érdekes-

sége, a megnevezések tarkasága, az értelmezés lehetőségeinek sokrétősége, az érzések pillanatnyisága s a gondolati árnyalatok érdeklik: ez az álláspont a tiszta esztétizmusé – könnyed, játékos, súlytalan.

Ha kitágítja látószögét az egyes jelenségektől a jelenségek rendszere felé, a narcisztikus éntől az én-te, én-ő, én-ők személyes viszonyai felé, megjelenik a más nézőpontokba belehelyezkedő értés, megjelenik az etika. Az érzékelés könnyedségét, eleganciáját, játékoságát átszínezi a felelősségvállalás és az akarat komolysága. Racionális-etikailag értve a látásviszonyokba és viszonyrendszerekbe érzi bele magát.

S ha most, nem feledve és feladva a fent nevezett két szintet – az esztétikai-érzékelőt és az értelmező-etikait –, a személyiség képzeletben felemelkedik, s mintegy a mindenség és öröklét nézőpontját is felleli magában, létrejön az archaikus-mitikus-megérző szemléletmód. „Szirtedre álltam, idő, zajba, viharzó fénybe, / alattam millió évek, életek porrá égve. / Szívemig peng a halál húrja, táncol a szívem, / érzi, repül az élet, nem tudja járni szelíden.” (*Víg esztendőkre szomjas*). Ennek legfőbb jellemzője, hogy az egyes kulturális jelenségek – beleértve tárgyakat, törvényeket, kulturális jelenségeket, személyes attitűdöket, viszonyokat stb. – a természet öröknek érzékelt nagy folyamataihoz képest láttatódnak, értelmeződnek és értékelődnek. A látó a kultúrateremtés hajnalán mérce – törvényhozó, országalapító –, a kultúra alkonyán kritikus – próféta, forradalmár („versben bujdosó haramia”). Tekintve, hogy a ma uralkodó divattá váló tisztán-beszűkülten esztétikai-érzékelő szemléletmód hanyatló kultúra (civilizáció) jellemzője, Nagy László harmadik értelemben vett látósága profetikus-forradalmi látóság: feltárja a jelenkor uralkodó-globális világviszonyának problematikusságát, feltárja azt a jelentést és értékelést, mely csak az archaikus-mitikus-megérző („mindenséggyökerrű”) nézőpontból nyílhat fel, és (költői) szóvá teszi, s ezzel azt is vállalja-választja, hogy az embervilágba bejutó látott-látó szó a lelkeken s világukon valamit változtat, átszínez, szólított-szólítósgával felszít. Választja és vállalja a kimondott szó megítélő és megítélhető karakterét, vállalja és választja esztétika és etika nászát az újraszentelés („remitologizáció”, ahogy Jánosi Zoltán fogalmaz) jegyében.

Nagy László *Föltárt idill* című verse, mely a *Műtét anyánk szemén* ciklusát nyitja, formai szempontból nem tekinthető jelentős alkotásnak. Ugyan ket-tős sorokba rendeződik a mondandó, ám ezen kívül semmiféle költői forma nem érzékelhető, és még e kettősségnek sem látom különösebb értelmét. Nincsenek rímek, nincs időmérték, sem szabályosan ismétlődő hangsúlyok, a sorok hossza is csak nagyjából azonos – 14 és 17 szótag között ingadozik. Az efféle szabad versben a tartalomra nehezedik minden esztétikai várakozás; kérdés, hogy a tartalom van-e oly jelentős, van-e oly izgalmas-érdekes, hogy ezt a terhet egyedül elbírja? Hoz-e a kompozíció oly drámát, oly hullámzást, oly gondolat-zenét, hogy ne érezzük egyéb esztétikai-formai elemek hiányát? Vállalva az itt már erősen előtérbe lépő szubjektivitást, úgy vélem, igen – bár e gondolati erő azért nem tudja a verset jelentős Nagy László-művé avatni. Azért választottam mégis értelmezésem tárgyául, mert kiválóan alkalmas a kései Nagy Lászlót feszítő művészi gond megragadására. Jól kivehetően megjelenik a látóság mindhárom jelentése – esztétikai-érzékelő, értelmező-etikai, archaikus-mitikus-megérző. Jól kivehető a költő természetszemlélete, természet és jelenkori-túlglobalizált ember viszonya, valamint az a súlyos, Jánosi Zoltán

elemzései nyomán bátran személyiségrombolónak, sorsrontónak nevezhető problematika, melyet vállalt – talán nem annyira választott, mint inkább sorszerűen megkapott – szerepe, a látóság jelentett számára.

A vers címe valamiféle föltárára utal. A föltárást a művészi személyiség végzi. Ez az adott vers alapvető gesztusa. Lehetetlen nem észrevenni már ebben a szóban, már ebben a cselekvésben a látás központi szerepét. Aki föltár, az ténylegesen vagy képletesen elhúzza a függönyt, és ezzel láthatóvá tesz valamit, ami addig rejtőzködött. Heidegger az igazságot a görög el-nem-rejtettség fogalma felől értelmezi. A világ eredeti létezés módja az el-nem-rejtettség, ebből következően minden olyan tett, mely eltakar-elfed: hazugsággal fertőz. Aki feltár, az megszünteti a hazugságot: azt az emberi állapotot, melyet az igazság nem ismerése, illetve az igazság nem ismeréséből fakadó torzult lét jellemez.

Mi az, ami feltárul a költői tevékenység során? Az, hogy az eredetileg drámai létezést a jelenkori ember hamisan „idill”-ként, „éden”-ként éli. A létezés akkor válik idillivé, ha az ember olyan mesterséges világot (kultúrát) épít maga köré, melynek segítségével megteheti, hogy ne igaz életet éljen, hogy ne lássa önmagát más szempontokból, hogy ne lássa magát szakrális nézőpontból, s ekként kikapcsolja a bűntudat, s a bűntudatból fakadó életmódváltás szükségét. A jelenkori, túlglobalizált ember jól érzi magát a maga teremtette nem igaz világban. A költő művészi tevékenységével ezt az idilli, szórakoztató, nyugalmas állapotot zavarja meg. Olyan jelentést hasít a világ szövetébe, mellyel valamit kezdeni kell. Válaszutak elé állít: vagy igazságként hallgatja közönsége szavait, és akkor bűntudat ébred benne, mely vagy (forradalmi) cselekvésre sarkall, vagy a szóló szájának betapasztására ingerel például azon a régi-unalmas, de mindig beváló úton-módon, mely a mondót megbélyegzi-lekicsinyli; vagy addig-addig esztétizálja a költői mondást, mígnem maga is elhiszi, hogy művészet és etikum-politikum két egymástól hermetikusan elzárt malomban örölnék.

Nagy László mitikus-etikai-esztétikai látása szerint a globalizálódó civilizáció magát édeninek, idillinek tartja; legalábbis ilyennek láttatja fentről, a hatalomgyakorlók felől, lefelé, az irányítottak felé. Azt sugallja, hogy nagyjából rendben vannak a dolgok, legfeljebb apróbb zavarok várhatók, de a megoldás szinte azonnal érkezik. Azt sugallja, hogy nyugodt lélekkel fogyaszthat az, akinek erre pénze és ideje van. Azt sugallja magáról, hogy ez az a politikai-társadalmi berendezkedés, ez az az életmód, mely felé az ember mindig is törekedett, s habár nem tökéletes, nincs nála jobb alternatíva. Önelégült, narcisztikus civilizáció a jelenkori, mely a benne élő embereket is narcisztikussá, önelégülten fogyasztókká neveli észrevétlen: „fentről ez micsoda virág? (...) öntudattal evő, ivó, viruló virág”. Azáltal, hogy Nagy László felerősíti magában a mitikus racionalitást, lehetőséget teremt arra, hogy a globalizációs civilizációs szervező hatalommal szemben egy védhető és jelentős archimedesi pontot építsen ki. E pont a képletes magaslatti, „sziklai” helyzettel azonosítódik nem csak a most vizsgálandó versben. Mitikus és racionális-etikai nézőpontból szemlélve a jelenkori, globalizált ember és életmódja egyaránt *idegen*: „Lemerülve édenébe nem tekint föl az idegen” – üti fel mondandóját a kéretlenül szóló – „pedig a sziklai szempár belereped, úgy figyeli.” E két sorban szinte minden benne van, ami lényeges. Benne van a már említett hamis-édeni állapot, benne van az is, hogy ez az állapot épp azáltal jön létre és tartja fenn magát, hogy nem tekint fel, azaz nem tudatosítja magában

az archaikus-mitikus, racionális-etikai nézőpontok igazát. Tudatából kizárja a szentséget, s ezáltal minden tiszta forrást eltöm. Ettől kezdve a természet néma, a lélek néma, az archaikus-vallásos kultúra néma, Isten és a mindenség néma. Egyedül a globalizációt fenntartó (megfoghatatlan) hatalomgyakorlók fogyasztásra, önkényeztetésre biztató, narcisztikus sugallata marad, s – valljuk be – nehéz nem elcsábulni. Benne van az is, hogy ez elmerülést jelent. Az elmerülés metaforája több jelentésre is nyitott: jelenti a globalizált ember jelenbe merültségét, és jelenti azt, hogy az archaikus-mitikus etikai-racionalitást kizáró ember elmerül saját vágy- és ösztönvilágának tengerében. Ekként az elmerülő ember valójában visszamerülő, aki tagadja az emberi történet nagy erőfeszítését, a természetből való heroikus kiemelkedést. Itt csak arra van terem, hogy jelezzek egy ezzel kapcsolatos paradoxont: az ember kultúrát teremtve emelkedik emberré, de az egyre kifinomultabbá, egyre gépszerűbbé épülő kulturális hálózatot mégis arra használja, hogy érzelmvilágával visszatérjen egy természeti-gyermeki állapotba. Azt viszont alig veszi tudomásul, hogy az általa remélt ösztön- és vágyállapot egy lényeges ponton különbözik az eredetitől: látszatra mentes az evolúciós nyomástól, látszatra mentes a létért való küzdelem természeti szigorától. Szüntelen özőnlő reklámok hirdetik ezt a látszat-édeset a magánszférában, a valóságos tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a létért való ádáz küzdelem csupán áttevődött a cégek és cégbirodalmak területére, de nem szűnt – és nem is szüntethető – meg.

Az első két sor a Nagy László-i művészszerlep lényegét a „sziklai szempár” képében festi fel. A globalizált-esztétikai embervilágot archaikus-racinálisan szemlélő ember azzal igyekszik magára vonni a fogyasztóvá szelídítettek-idomítottak figyelmét, hogy majd megszakad, úgy figyeli őket. Álljunk meg egy pillanatra! Vajon racionális elvárás az, hogy a pusztá figyelés magára vonja a megfigyelt érdeklődését? Költői kérdés – nyilván nem. Van értelme akkor ennek a szerepnek, ha csak feszült figyelem, és semmi több? Nyilván nincs. Ettől a felismeréstől – mely, mint majd látni fogjuk, nem idegen a sziklai embertől – a szituáció tragikomikus színezetet kap.

Még mielőtt erre a tragikomikusként is megélt emberi léthelyzetre reflektálnánk, nézzük meg, milyennek látja a sziklai szempár a globalizált, pusztán esztétikai embert! Kezdjük azzal, hogy elmondjuk, mit lát! Lát egy baráti társaságot, mely úgy döntött, autóba vágja magát, és egy délutánt az erdőben tölt. Látja vasszekereiket („sorozatos méltóságok”), látja, ahogy megterítenek maguknak a réten, ahogy önfeledten vizelnek a patakba, látja, hogy nincs érzékük a természeti környezet sajátos szépségére, nem ennek élvezete céljából rándultak ki otthonukból: „mindez hasztalan szép, nem elég a körmük alá se”. Ha korábban csak annyit mondtunk általánosan az esztétikai-érzékelő vonásról, hogy apró-cseprő dolgok érzékeléséből indul ki, most tegyük hozzá, épp abban áll e vonás pozitív jelentősége, hogy a globalizált civilizációt jellemző tárgyak, élethelyzetek, érzések a művészet szövetébe szövődhetnek. Ismerős, túlzottan is ismerős a versszituáció: az óriásgépként működő civilizáció fogaskerekei az emberek, de az emberek nem gépek, lényük természeti része visszavágyik a természetbe. A jelenkori globalizált civilizáció kétféleképpen értelmezi a természetet: elsődlegesen nyersanyagként, mely arra szolgál, hogy gépezetének működését fenntartsa, a kényelmet pedig növelje; másodlagosan lélekregenerálóként, hisz az ember-fogaskereknek szükségük van arra, hogy felfrissítsék

a napi rutinban elhasználódó idegrendszerük, hogy aztán a civilizációs mókuserékbe újult erővel térhessenek vissza. E kétféle értelmezésből előálló etikai probléma – miszerint nem etikus pusztá eszközként kezelni valakit, s ráadásul (cinikusan) jótékony hatását még el is fogadni azon célból, hogy ez az őt kihasználó állapot fenntartható legyen hosszabb távon – nem témája a vizsgált versnek. Témája viszont az a rejtőzködő mélyben dúló lét-dráma, melyet e társaság tagjai nem érzékelnek, és nem is érzékelhetnek mindaddig, amíg a globalizált civilizáció fogaskerekei és semmi egyebek, amíg szemüket nem emelik egy tágasabb körig. A tágasabb kör ott kezdődne rajzolódni, ha észrevennék, hogy a globalizáció sugallta természetkép egy sajátos hatalmi forma érdekei felől alakított ki, és nem a természet érdekei felől. E természetkép szerint nincs abban semmi különös, ha egy autó rágördül a rétre „szöcskefiak táborait fröcsögtetve széjjel”, az is magánügy, hogy kinek s kinek mi okoz élvezetet: a civilizációból hozott enni- s innivaló vagy a kikerics látványa. Egy átgondoltabb, a másik álláspontjába belehelyezkedni tudó racionális-etikai szemlélet azonban észreveszi, hogy a globalizált ember viselkedése idegen a természetben. Ráadásul ez az idegenség a maga nemtörődomségével kárt is okoz, s ha az adott vershelyzetben ez jelentéktelen is, egy egész civilizációt jellemző beállítódásként felismerve már korántsem az.

Az első – esztétikai-érzékelő – szinten látó költő észleli a globalizált társaságot, a rétre gördülő autót, a pikniket, a szétrebbenő szöcskéket, az evés-ivást stb. A második – értelmező-etikai – szinten látó belehelyezkedik a természet nézőpontjába, látja, hogy e társaság idegen és agresszív. Azt is „látja-hallja”, hogy a természet ellenállna, ha tudna. „Mit tehet a rét? Csak felnyög, Harmatot, ha nem idomít, nem harap át karosszériát.” A természet szenved, de tehetetlen. Szembeszállna, ha képes lenne úgy működni, mint az ember, ha képes volna megszervezni önmagát, és harci csapatokba rendezni a harmatot... Erről a drámáról, erről az elfojtott harcról, mely civilizáció és természet között dúl, a globalizált ember nem akar tudni. Fontos különbség: nem *nem tud*, hanem *nem akar tudni* róla. Amiképpen nem válik csak esztétikai-érzékelő költővé Nagy László, amikor e divat első hullámai érzékenységét megérintik, azonképpen nem válik dogmatikus antiglobalistává sem. Pontosan látja, hogy a globalizáció hatalmi stratégiája jelentősen eltér a diktatúráétól: nem irtja ki ellenzékét, csak finoman megbélyegzi, lekicsinyli, hatástalanítja, látszólagosságokkal kenyereli (hülyíti). Az első szinten jelentkező esztétikai-érzékelő látás megőrzése óv meg a dogmatizmustól – erről a szintről látható, hogy a globalizált civilizáció egyes körei védik a természetet: „Tilalom halra, tilalom vadra, tilalomkapu áll, de ott is, akár a ragály besuhan a fekete szél.” Persze, nyilván azzal a szándékkal védik a természetet, hogy a regenerálódás lehetőségének rezervátumai ne tűnjenek el teljesen, meg talán a hatalomgyakorlók lelkiismeretét is nyugtatja e pótcselekvés. Mindazáltal a vers tanúsága szerint e védekezés hatástalan a rejtélyes „fekete szél”-lel szemben. Mi lehet e fekete szél? A versből kiolvashatatlan. Az eddigiek alapján az az értelmezés adódik, hogy a fekete szél a globalizáció lényegi és elsődleges viszonya a természethez, melyet fekete füstöt eregető gyárai tevékenysége révén hirdet: a természet az emberi kényelem növeléséhez és a civilizációs óriásgépezet fenntartásához nélkülözhetetlen nyersanyagok gátlástalan kiaknázásának kimeríthetetlen forrása. Innen érthető, miért nem társul a természet védelmére hozott tilalmak mellé kellő erély.

Természet és globalizált civilizáció ez utóbbi által alig tudatosított, rejtőzködő drámáját látja a „sziklai ember”, miközben a bízvást vidám és idejét felszabadultán mulató társaságot figyel – igen feszülten. Nagy László kései korszakában már nem azonosul maradéktalanul ezzel a profetikus-forradalmi álláshellyel. Már nem itt áll, képzeletében feljebb szállt. Értelmezésem szerint elérte, vagy inkább tudatosította magában az archaikus-mitikus látószöveget. Felteszi a kérdést: „Megindul-e dörögve a sziklai ember?” A próféta dörgő szavakkal, a forradalmár dörgő fegyverekkel rohanna e társaság ellen az adott szituációban. De ilyesmi nem történik sem a vers valóságában, sem a világ valóságában. Sem a versbéli „sziklai ember”, sem Nagy László nem vállalja-választja e szerepet – a globalizált civilizáció „hervadása bízva az időre”. A versből ennél több nem derül ki, ha a tehetetlenség okát firtatjuk. Vajon azért nem tesz semmit a „sziklai ember”, mert nem mer, vagy azért, mert értelmetlennek tartja, hogy az adott esetben indulatára hallgasson? Mielőtt mégis válaszolnánk valamit e kérdésre, tudatosítsuk, hogy a profetikus-forradalmi („arkangyali” – édenből kiűző) indulat iszonyatosan feszíti a vershőst és Nagy Lászlót egyaránt. S hogy mi a következménye e tehetetlenségnek, az is nyilvánvaló: szégyen („Csak ábránddal nőszül, szégyenpír a sziklát kiüti.”) és nyálcsorgás („szakállasítja baromi nyál”). Cselekvés helyett csak ábrándozás a tettről, avagy a globalizált embertől megtisztított világról, s e tehetetlenség szégyene már oly hatalmas, hogy túlárad az emberen. A nyál is a frusztráltság lelkiállapota felől válik értelmessé, hisz akkor csorog, ha a vágyat a látott tárgy már felpiszkálta, de az evés mégis akadályozott, hasonlóképpen a vershelyzetben: a „sziklai ember” profetikus-forradalmi dörgő-kiűző vágyát az adott látvány már felingerelte, valamiféle kimondhatatlan-rejtélyes hatalom mégsem engedi kielégülni. Valami, ami azt súgja: ez már nem a te hatásköröd, hervadását bízd az időre.

A sziklai ember szerepköre ebben a végletekig feszített léthelyzetben szakralizálódik: „Arcéle, frontális válla vakítóan elképzelve”. Ez a vakító fény – értelmezésem szerint – az a közismert és mégis ismeretlen nagyhatalom, aki ily módon szokott megjelenni az emberlét határhelyzeteiben, és akit éppen a végletes indulat, de mégsem cselekvés iszonyatos bár egyben röhejes, lelket próbáló drámája idézett a „sziklai ember” mögé.

Számomra két megfontolás miatt figyelemre méltó a Nagy László-i látószerep: egyrészt azért, mert az általa újraélesztett szentség nem nélkülözi az önreflexiót, sőt az öniróniát sem, azaz nem felejtí a makacs tény, ember ő, esendő, sőt nevetséges, hisz abszurd, amit akar – de mégsem mond le a látóságról, nem teheti, hisz adatott. Másrészt azért is szimpatikus, mert – Jánosi Zoltán meggyőző érvei szerint, melyeket a *Csodafiu-szarvas* című korai verset értelmezve fejt ki – éppen azáltal újszerű a szentségélmény, amit közvetít, hogy magába szívta a ma ismert emberi kultúrtörténet egészét: a gyűjtögető-vadászó életmód, a mezőgazdaságra alapozott életmód és a városi-világpolgári életmód vallásosságát. E kultúrateremtő kiindulópont, mely a túlglobalizált-túlliberalizált jelen számára csak belső meghasonlás árán tárható fel, véleményem szerint sokkal több figyelmet, elmélyülést, értelmezési kísérletet érdemel, mint amennyire manapság érdemesítik, hisz nemcsak a szűk szakma profitálhatna belőle.

Kelemen Lajos

A szürrealista Nagy Lászlóról

Az irodalmi szürrealizmus nálunk talán őbenne ért a legmesszebbre. Noha az, amit az avantgárd ősatyák szürrealizmusnak mondtak, csak részben modulálja Nagy László költészetét. Breton, a korai Éluard, Desnos, Queneau, egyáltalán a hosszabb-rövidebb időre íróautomatává avanszált szerzők versfelfogása és Nagy László szemlélete eléggé átellenes látásmód; aminthogy egyéniségük és a kiforrásukhoz keretül szolgáló két válságos éra, a szürrealizmust szülő nyugati századelő és a magyar huszadik század negyvenes-ötvenes évei is meglehetősen elütnek egymástól. Elképzelhető-e, hogy a fiatal Bretonhoz hasonlóan, a pálya elejét futó Nagy László azon sóhajtozik, mikor lesznek végre alvó logikusok, filozófusok?

A francia, mint mondja, az alvóknak kívánná kiszolgáltatni magát, Nagy László viszont lángért fordul Istenhez, hogy „ne kelljen korán az ágyra” hevernie. Szüksége is van a világosságra; ez az igény mindenekelőtt az igazság felé szimatot kapó ifjúé, akit a fénytelen (a külső-belső égtájjelzőket illetően egyaránt megvilágítatlan) való akadályoz. Meglehet, épp ebből indul ki szürrealizmusa: ahogy, ráérezve lelke színbőségére, leszakasztja magáról a sápadt hétköznapiakat; ahogy verseiben mindinkább egymásba illeszkedik valóság és valóságfelettség; ahogy korának abszurdításaira eszmélve és saját korábbi szavaival is dacolva megszövegezi költői önfelszabadítását. Hogy aztán e dac párját ritkító kifejezőerőhöz jusson a *Himnusz minden időben* című kötetben. (Készül-e Hunniában hasonló kötet manapság; olyan fajsúlyú művek együttesével, mint *A város címere*, *Ki viszi át a Szerelmet*, *Vérugató tündér*, *Tűz*, *Búcsúzik a lovacska*, *Menyegző*, *A Zöld Angyal*, *Csontváry*, *József Attila!*, *A forró szél imádata*? S íme, az örök szépség garmadájából nem hiányzik a tartás sem. El ne felejtjük, ezek az 1960-as évek Kelet-Közép-Európában. „vacog a jövőendő, járhat sz bárhol, / pofára-hullt múzsák napos háta / beborult, nap helyett bárd világol!”)

Nagy László túlmegy azon az ösztönös művészi cselekvésen, amely nélkülözi az alkotás erkölcsi szempontjait. Másrésről viszont hatalmas képzelet dolgozik verseiben, kezdeti realista illúzióit levetve, majd e hatalmas (s mind tudatosabban munkára fogott) képzelet tartja fenn verseinek többértelműségét. Konstruktív fantázia, jegyesség a szavak adta csodákkal: nem fából vaskarika? Nagy Lászlónál egy különös, sokágú képződményről van szó, amely ugyanúgy kötődik például a népköltészet, a népdal ízeihez és meghökkentő képzettársításaihoz (ki ne hallotta volna már a *bánatkővel* kirakott bánatutcáról szóló dalt?), mint ahogy a szürrealista előidőket idéző Vörösmarty-féle víziós látás sem idegen tőle. S kész befogadni egészen távoli hatásokat is. (A barokkból jött kalligramokat kultiváló Apollinaire-től és Lorcától Dylan Thomasig.)

Szemben állna mindez avval a vértestvéri ragaszkodással, amely Nagy Lászlót a földhöz, a táj hazához, egyáltalán: a körötte zajló valósághoz köti? Szemben állna azzal, amit Ady magyarságrajongásából, jellegzetes magyar szimbo-

lizmusából magába szívott? Szemben állna a József Attila-iskolában tanultak gyémántkemény logikájával?

Néhányan szeretik őt a népi szürrealizmus kissé szeszélyes kategóriája alá szorítani. Ez a minálunk kétséssé lett (vagy jobban mondva kétséssé tett) fogalom az irodalomban egy sajátságos lírairányt cégjegyez. Azok a népi gyökerű, plebejus szemléletű poéták e fogalom perszonifikációi, akik a népköltészet formái, tartalmi megoldásait szürrealista elemekkel bokrosítják. Az irányzattal felelősök viszont úgy vélik, a törekvés modernsége réges-rég belefulladt a politikába. Hogy a népi szürrealizmus valójában mit takar, arra bizonyosan Kormos István mutat rá a legtalálóbban. Egy alkalommal, meséli Kormos, ő és nagyanyja együtt üldögéltek a kályha mellett; a nagymama, aki közben egészen elrévedt a messzeségbe, történetesen egy sámlin kuporgott. Kormos, hogy megtörje kettejük egyre kínosabb csöndjét, megkérdezte: min gondolkodik úgy, mama? S a válasz: min gondolkodom, fiam? Hát sámlin. Csakugyan: akinek gondolkodás közben sámlin a helye – az más szóval: sámlin gondolkodik. No, ez a népi szürrealizmus, és ezt nem is kell magyarázni. Ámbár a népi észjárás egyszerre asszociatív és szimplifikáló jellegét s földies bölcsességét pontosan annyira megokolt vagy oktanlan összefűzni a napnyugati lázongóktól való szürrealizmussal, mint ha a konstruktivizmusból népi konstruktivizmust, a dadaizmusból népi dadaizmust csinálnánk. (De különben miért is ne! Miért ne lehetne az „Antanténusz, szórakaténusz, / szóraka-tiki-taka-alabala-bambuszka” a népi dadaizmus terméke?)

Akárhogy is, Nagy László kifogástalan művek sorával bizonyítja, hogy más dolog a fogalmak (példának okáért a népi szürrealizmus) anatómiája, más dolog politikai gyanúval nézni egy művészi irányt, s rajtakapni valóságos bűnein a politikát, és megint más dolog az igazi költői klasszis. Az érett alkotó mindenestre messze kanyarodik egyes korai elkötelezettségeitől, lírája új szimpátiákat fogad magába. Az a misztikus szóhit, amely művei javát oly hatalmasan kifestítve tartja, valami sajátos módon épp a groteszk révén, a nyugat-európai versirányok szelében frissül föl. Az érzésekkel teli *Műtét anyánk szemén* gyönyörű záró képe, e minta-szürrealizmus („Menekvés? Diadal? Már édesmindegy. / Szemednek íriszében sík arany / székecskén üldögélek. Nincs szavam.”) csupa gyöngédség, csupa megfékezett erő. Ehhez képest micsoda ironikus stíl az *Arany úr, az őszikék meg én*; és nem akármilyen fonák lecke: „E violamagban kerengő / jégvirágos üveghintóban, te bús Arany úr, / a szememre csúszott fekete kalap alatt / hahotázik a hús és vigyorog a csont.” Ami azt illeti, e hahota és vigyor itt furcsa kedély! Furcsa és talányos. De hiszen a mi belső és külső életünk, szívünk és életrajzunk egyaránt csupa-csupa megfejtendő titok. Olykor a reményt a legnehezebb az élet arcába mondani.

Lám, a *didergő ezüsfüü* például már nem is éneklí, mint inkább föltárja az idillt: „megrettent a virág, de továbbra is mézel, / nincs mód e zöld üzemekben kitűzni a gyászlobogót.” Marad tehát, hogy maradjunk hűek a működéshez. Mint Nagy László, az időtálló vívmányaihoz váltig ragaszkodó költő, aki saját korát mélyen átélve, alighanem azért tart ki végig a szürrealizmus mellett, mert nemcsak hű: pontos is akar lenni.

Kabdebó Lóránt

Páskándi Géza *Erdélyi triptichonja*

Van Páskándi életművében egy drámai trilógia, amelyben a saját korukban életveszélyesen mellőzött – ma úgy mondanánk – értelmiségiekről gondolkozik el, három tizenhatodik századi erdélyi püspökről-tudósról-politikusról: Dávid Ferencről, Péchi Simonról, Apáczai Csere Jánosról. De valahogy kiválasztott hősei *korukbéli* boldogtalanulása mellé akárha a szerző *mikorunkbéli* be-, illetőleg be nem fogadását is hozzágondolhatom.

Legkiemelkedőbb drámáját, a *Vendégséget* még csak-csak ismerik valamennyire tájainkon. De inkább csak az él az emlékezetben, amikor a pesti bemutató idején kezdtek méltányolni értéke szerint. De arra ki figyelt már fel, hogy szerzője körülötte felépített egy triptichont, egy hármas drámai kompozíciót, amely szintén – másképpen is, meg ugyanazért is – része lehet a magyar drámairodalom élvonalának. Önértékében is, de mai adaptálhatósága okán úgyszintén. Amikor erről kezdek beszélni még Páskándival közös barátainknak is, nagy bambán néznek: mi is az az *Erdélyi triptichon*. Ahogy fiam mondaná: kinéznek a fejükből, és csodálkoznak. (A tisztesség okáért bevallom, magam sem voltam jobb náluk, mindmostanáig. Ezért köszönöm meg Szondi György barátomnak, hogy az évfordulós számvetésre szerkesztőként felhívta figyelmemet.)

Persze félek, úgy járok mostani értékelésemmel is, mint a rendszerváltás idején, amikor, úgy látszik, nem bizonyultam jó jövődömondónak. Azt hittem ugyanis, hogy az új parlament felállásának pillanatában – a parlamentáris demokrácia torzulásainak sokféle hasonlósága okán – a legkeresettebb könyvek Mikszáthnak a Tisztelt Háziútról készült karcolatai, no meg az *Új Zrínyiász* és a *Két választás Magyarországon* című művei lesznek. Majd egy kicsi várakozás után – a politika és a korrupció összefonódása láttán – még megemlítettem Móricz *Rokonok* című regényét. Sajnos mind ez ideig legfeljebb kötelező olvasmányok maradtak. Lehet, hogy ez veszi el az olvasók kedvét?

Majd az oly sokszor vitatott ügynök-ügyek fel-felújulása idején folytattam a sort: megemlegettem Páskándi Géza *Vendégség* című drámáját. Hozzáteve: az előbb említettek már a nemzeti klasszikusok közé tartoznak, Páskándi színpadképes darabja pedig az oly kevés igazán nagy nemzeti drámánk egyike lehet – nemcsak virtuális kanonizációs fokon, de tematikai adaptálhatósága okán is a nemzet tudatában. Ha csak ezt, csak ennyit írt volna, akkor is maradandó nagysága lenne a szerző a magyar irodalomnak. Mondtam ezt első olvasása után, majd elismételtem a később érkezett Kossuth-díja alkalmából, és fenntartom most is, harmincnyolc évvel később akkori véleményemet. A dráma mai újraolvasása után még inkább. Amikor még barátaink sem ígérk, hogy időt

szakítanak a teljes trilógia elolvasására. Szerkesztőm is azzal replikázott: nincs rá időm, de bizonyítsd be. Hát akkor hozzákezek.

Életkorom jogán személyes emlékemmel kezdem. A drámával és szerzőjével való kapcsolatomat hadd idézzem fel az 1984. szeptember 20-án, a Páskándiék lakásán készített egész napos interjúm egyik részletével. Mert ebben a beszélgetésben Páskándi éppen a személyes alapozottságból emeli ki művét, és különbözteti meg az akkoriban igen gyakori, hasonló tematikájú „nemzetmentő”, metaforikus írásoktól. Igyekeztünk körüljárni a mű egyediségét, egyetemes érvényű drámai modell-értékét.

Páskándi Géza: 1957. március 19-én tartóztattak le, egy kis cukrászdából hívtak ki, amelyik Kolozsváron az Állami Irodalmi Könyvkiadó „tövében” volt. Állítólag ekkor és erről az „eseményről” nevezték el barátaim Botrányosnak. A név – „elitebb” körökben – azóta is megmaradt. A letartóztatási hullám, amibe beleestem, az ’56-os eseményeknek afféle „mellékhatása” volt. Az egyetemen akkor alakultak meg a diákszövetség szervezetei. A programokba olyan pontokat is belevettek (én magam is javasoltam néhányat írásban, mert a megalakuló gyűlésen személyesen nem tudtam ott lenni, már nem emlékszem, miért), amelyek aztán egy-két versemmel számomra az ominózus hat esztendő hozták. A tárgyalás májusban volt, az ítélethirdetés június elején.

Kabdebó Lóránt: Amikor 1969-ben megismerkedtünk, délutánra az egyetemi étterem kerthelyiségébe beszélünk meg többekkel találkozót. Közben én átautóztam apám diákéveinek városába, Szamosújvárra. Visszatérve te kérdezted: „Láttad-e a börtönt?” Hogyne láttam volna, sőt Rózsa Sándor sírját is. Hiszen a szájhagyomány szerint dédnagyapám, az akkori városi főorvos vágta le halála után a nagy betyár fejét, úgy küldték el Bécsbe, a császárhoz, bár szerintem inkább valami bűnügyi múzeumba – dicsekedtem. „Mert én is ott raboskodtam évekig” – válaszoltad. Én akkor hallottam erről először. Tulajdonképpen ma is csak a tényt ismerem. Szamosújváron mennyi ideig voltál?

P. G.: Körülbelül a fele időt, tehát három évet. Szamosújvárra maga a börtönigazgató vitt másodmagammal. Bár túlerőben voltak a dzsipben, ráadásul a két rab keze erős bilincsben, mégis nagyon vigyázott ránk. A sors iróniája az volt, hogy amikor én a rendőrségen (milícián) kivettem azt a bizonyos „hontalan útlevelet”, amivel 1974-ben kijöttem, akkor ő is ott állt a sorban, ő meg Izraelbe indult. Később hallottam, végül is nem ott kötött ki, „nyugalmasabb tájakat” keresett magának. De az is lehet, a Szentföldön nem fogadták be.

K. L.: A Vendégség című drámád sokban emlékeztet börtönhelyzetre. Emlekeid is belejátszottak létrejöttébe?

P. G.: Magányosan csak vizsgálati fogságban voltam. De aztán mindig betettek hozzám valakit. Bár először voltam börtönben, annyi eszem (olvasmányom?) már akadt, hogy óvakodjak azoktól, akik túl barátságosan érdeklődnek hogylétem felől meg arról, hogy miért hoztak ide. Persze hogy hatottak rám ezek az emlékek is. Csakhogy én a drámáimban – ha szabad ilyen nagy szavakat használnom, és ilyen „divatos” kifejezéseket – létezési modelleket keresek. Illetve a történelmi szituációk modellszerű ismétlődéseit. Modell csak az lehet, ami legalább egyszer-kétszer már megtörtént, és nagy a valószínűsége, hogy

még megtörténhet. Az pedig, ami a *Vendégségben* van, igazán modell lehet, ugyanis az ember eltartja saját besúgóját. Ő pénzei tulajdonképpen, közvetett módon, ő tartja azt az apparátust, saját verejtékével, amely végül is politikai fogolyként börtönbe veti. Logikus! Konkrét fizikai együttlétről is szó van tehát. Többen mondták, ettől jó a darab, hogy nem filozófiai tézis, és hogy mindenféle szikár modellesítést eltüntettem. Bár én attól sem félnék, ha éppen úgy adódik, hogy frappáns és éles legyen a tézisszerű megfogalmazás, és műfajként – volt rá példa – odaírjam: „tézisdráma”. Hiszen az ember annyi műfajt használ, amennyire szüksége és kedve, ideje és élménye van. S amennyit tőle az adott emberi korszak, akár némán is, követel.

De visszatérve: tehát nem Szamosújváron töltöttem le mind a hat évet. A másik felét a Duna-deltában. Közben ugyanis jött egy országos rendelkezés, hogy dolgozhatunk. Vonaton, majd egy nagy uszályhajóval vittek. Úgy éreztük magunkat, mint Noé bárkájában az állatsereglet. Annál is inkább, mert itt valóban mindenféle és fajta madár volt. Régi manista politikusoktól vasgárdista költőig, miniszteriális katonáig... Református, katolikus, görög katolikus és Mózes-hitű papok, románok, magyarok, szászok, szerbek, zsidók, amit akarsz. Kizárólag politikai foglyok.

K. L.: És mit dolgoztatok?

P. G.: Zord telek és borzasztó nyári hőség. Barakktábor. És pára a láp miatt, szúnyog, tücsök és bogár. Töltéseket csináltunk az ár ellen, nádat vágunk, kukoricát kapáltunk, cukorrépát szedtünk, rizst ültettünk térdig vízben. Persze télen voltak szünnapjaink, akkor olvashattunk is, persze „megrostált” irodalmat. Aztán új szelek kezdtek fújni, országos amnesztiával szabadultunk. Mások ezzel jobban jártak, nekem mindössze egy hónap „előnyt” jelentett. 1963 márciusa helyett februárban szabadultam.

K. L.: És ekkor hova kerültél?

P. G.: Mivel állandó bejelentőm azelőtt Bukarestben volt, oda kellett visszatérnem. Egy pincében lévő könyvraktárban dolgoztam, előbb mint könyvszállító rakodómunkás, utóbb már tisztviselőként. Gheorghiu Dej halála előtt már álneven fordíthattam, majd 1965-ben visszakaptam a közlési jogot. 1967-ben rehabilitált a bíróság, mivel kijöve telem óta „értékes irodalmi tevékenységet folytattam”.

K. L.: Milyen neveken fordítottál?

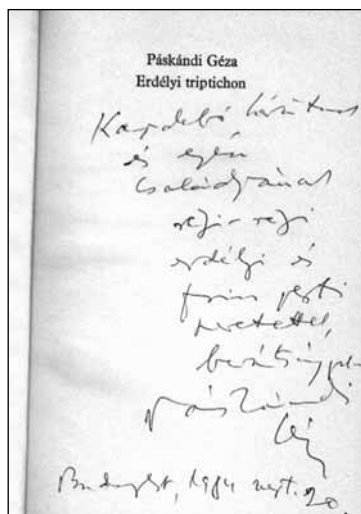
P. G.: Az egyik Óvári Géza volt. Egy szatmári község neve ez, az Ó betű pedig anyám, Oláh Erzsébet nevére utalt. A másik álnevem Bélteki Géza volt, mint tudjuk, szintén szatmári vonatkozású. Ezt talán egyszer használtam, de Óvári Géza néven elég sokáig fordítottam. Amikor már saját nevemen közölhettem, „szabadúszó” lettem, majd hosszas betegségem után betegnyugdíjas. Ekkor már végleg Kolozsvárott telepedtem meg. 1971-ben a *Kriterion* felvett főszerkesztőjének, ekkortól már sorozatszerkesztőjének is a nagy öregek meg a legfiatalabbak könyveit szerkesztettem.

K. L.: 1970-ben pedig megjelent a *Vendégség*. Én ekkor rövid ideig az Eötvös Kollégiumban laktam, és fiatal, tehetséges (azóta neves) kritikusokból, írókból verbuválódomott úgynevezett kritikaírási szeminárium körülöttem. Zirkuli Péter akkor adta kezembe a *Korunkban megjelent drámát és a körülötte zajló viták folyóirat-beszámolóját*. Ővele írtam a *Napjainkba* kritikát, a szövegéből általam kiemelt címmel: *Európai szintű dráma*. Akkor sokan még

megkérdőjelezték ezt. Mára, azt hiszem, minket igazolt az idő. De valahogy ehhez a drámához is kapcsolódik sokunk tudatában újabb sorsfordulatod. 1971-ben a Pesti Színház nagy sikerrel bemutatta, majd 1974-ben te magad is áttelepültél Budapestre. Akkor ez még szokatlan volt.

P. G.: Akkor ez még esemény volt, itt is, ott is. Barátaim elmesélték, hogy megkérdezték Illyéstől, helyes-e, ha én átjövök. Mire ő, nyilván tudta, mi történt velem, azt mondta: „Miért ne? Hát például Tamási meg Áprily nem átjöttek?” Ez a nagyon szükséges analógia valóságos mentőöv volt számomra. Ezért is áldom emlékéit! Tulajdonképpen nem azt mondom, hogy nekem hamarabb nem fordult meg a fejemben az áttelepülés, de mindaddig, amíg újabb – nyíltabb vagy burkoltabb politikai természetű – sajtóbeli támadásoknak nem lettem kitéve, nem „léptem”. Már a *Vendégség* körül is sok vita volt, majd *A rejtekhely* című darabomat támadták élesen, aztán a *Tűfoka* című verseskötetemet. Két másik színművet (*A bosszúálló kapus*, *Tornyot választok*) levették a műsorról, holott „bennük” még sok-sok előadás volt. Ekkoriban mondtam egyik barátomnak – éppen a napokban emlékeztetett rá –, hogy engem a jövőben főbe lőni lehet, de még egyszer bezárni nem. Hogy is tűrhettem volna szó nélkül e támadásokat? Akkor pedig – akár engedik, akár nem – „zrínyisen” kirohanok, pengeváltás követ pengeváltást. És kész az új baj.

Íme a beszélgetés dátuma, benne nevemnek erdélyies változatával. Nagyanyám még ekként címezte fiának küldött leveleit. A dátum egyben a dráma köré épített „triptichon” megjelenésének idejét is jelzi.

Mondom, mára kiemelkedik a hasonló tematikájú művek közül. Ha a dráma keletkezésének pillanatában inkább csak a rabság modelljét mutatta fel, ahol a szabadság lehetősége csupán annyi, hogy szabadon választhatom ki a besúgómat – az időben azóta csakugyan nőtt átfogó erejében ez a mű. Ma már nemcsak arról beszél, hogyan élte meg az ember a huszadik század rabságait, hanem egy konkrét történetet megépítve az írástudók árulásának éppen az általános érvényű *drámai* modelljét teremtette meg. Azt a modellt, amelyre ma már a történészek hívják fel a figyelmünket. Az értelmiség árulásának mikéntjére kérdeznak, és ennek hatását dokumentálják. Hogyan lehet az, hogy különböző elvont célok által szentesítetten az értelmiség java (nemcsak nálunk, de a „szabad világban”!) önként és boldogan fedezte az embertelenséget, vált világirodalmi nagyságaival (sőt éppen általuk) Moszkva ügynökévé. Picasso, Eluard, Aragon és főként Sartre felelőssége felmérhetetlen ebből a szempontból. Amit egy balkáni ország börtönéből figyelve egy kisebbségbe kényszerült nemzetiség kiszolgáltatott írója *akkor* megírt egy kiemelkedő értékű, egyedülálló drámában, azt ma egy amerikai tudós harsogja a világ értelmiségének

fülébe. Socino és Dávid Ferenc vitája tulajdonképpen ma nyeri el aktualitását, amikor dokumentáltan feltárul a Sartre és környezete contra Raymond Aron és Camus vitája. Az árulás lélektana. (Olvasd: Tony Judt *A francia értelmiség 1944–1956* című, a XX. Század Intézet által 2008-ban megjelentetett, a magyar kiadás számára átdolgozott könyvét, és mellette Ferenczi László szerintem az eredeti könyvnél is gondolatgazdagabb utószavát!)

Európai szintű dráma, emeltem ki szerkesztőként a kritikus megállapítását, vállalva az évenkénti hivatalos értékelés rosszsallását is. Ma már világos: *európai szinten* zajlott az árulás, amire Páskándi Géza ráérezett. És nemcsak ráérezett, hanem íróként esztétikailag is érvényes alkotásban tudomásunkra is hozta. Még akkor, ott, Erdélyben, Ceaușescu érájában! A titokban szenvedtetett kimondta a szabadságban bűnözők vétkeit.

Valahogy úgy, ahogy Jánosy István költő barátom itthon 1956 után álmaiban átélte a forradalom utáni leszámolás titkolt kínzásait. Tudom, a költők-írók mint a természet legérzékenyebb lényei a földrengéseket, a történelmi katasztrófákat csodálatos módon tudják előre megérezni. Páskándi Géza is ezek közül a Cassandrák közül való.

A *Vendégség* a huszadik századi (nem! nemcsak – a mindenkori) értelmiség alapdrámája. Az árulás mechanizmusának megelevenítője. De nemcsak a különböző szintű, minőségű emberek (férfiak, nők) más-másképpen motiválódó felelősségét mutatja fel, mint egy mérgező virágcsokrot. Bemutatja az áldozat méltóságát is. A végső elkeseredésben megszülető játékosságot is. Mint tették az akkori legjobb Erdélyben élő író társai, Lászlóffy Aladár vagy Panek Zoltán is. Megadja az elárultnak azt a fensőbbbségi érzést, amivel belecsalja bűne mélységeibe az árulót. Mintha előre fel is oldozná a fájdalmasan játékos Arany János-i szövegvariánsával: „No hát, no!... én uram isten! Csak rajta! Hadd lám: mire megyünk ketten!” Szinte ő kéri megbízatása teljesítésére. Biztatja. Nógatja, segíti. De amikor az a végén visszakérdez: fordított esetben te is ezt tetted volna, értem? Akkor röviden és tömören kimondja: nem. Mert kell erkölcsi erőnek lenni, amelyik megmarad a szabadság szelleme mellett elkötelezetten. Megváltoztathatatlanul. Amikor a világ a feje tetején áll, akkor kell, aki tudja, hogy az árulás csak játék lehet, elenyészik majd az időben. De ellenállni az árulás csábításának – ez adja az ember méltóságát.

Kérdés: lehet-e ezt a csodát (mondjam ki: remekművet) tovább írni? Mert ezt tette Páskándi, az egyetlen drámát egy észak-balkáni dráma-trilógiába ágyazva.

Hiszem: a három dráma külön-külön is maradandó értékű (ha a követő kettő nem is olyan világirodalmi revelációjú, akkor is!). És egybeolvasva megint más-ként értékes. Vegyük előbb külön-külön az egyes újabb darabokat. A *Tornyot választok* című Apáczai-dráma közvetlen a *Vendégség* után újabb, egyedi darabként alakult (bárha az utólagos összeállításban ez kerül a történelmi narratíva végére). A cím a megfenyegetett tudós megszállottságára utal: ha fenyegeti a fejelelem, toronyból vetteti a Marosba, akkor ő maga választja meg a maga tornyát, szakralizálja feláldoztatását. Persze „ezúttal a nyakazás elmarad” – idézhetné

Páskándi – a többi Apáczai-drámákat írókkal ellentétben – Madáchot. Nem a tudós vettetik a mélybe, hanem vele együtt az egész túl nagyra vágyó kicsi ország. Az egyes elkerüli végzetét (ezt egy Határ Győző-hős éri meg, aki a *Heliánében* naponta előre nézegeti a téglát, amely majd egy napon agyonüti), a vész átlép rajta, mindenkire lesújt: ítélőkre, ítéltekre és mindennek szemtanúira egyként.

Ebben a darabban a számomra legfontosabb drámai mag, amelyet Páskándi saját bevallása szerint csak azért illesztett bele a drámába, hogy a történet mondassék általuk. Tehát kényszerűségből, mankóként szerepelteti a koldusokat. Ők az írói szándék szerint a narrátorok. Ekkoriban ez igen gyakori színpadi kellék volt. Csakhogy a darab során önálló életre kelnek, mitikus figurákká nőnek. Kinőnek az írói szándékból: főszereplővé válnak. Ők lesznek a Párkák. A sors szövői. Akik azért vehetik fel személytelenül a Sors szerepkörét, mert személy szerint elvesztették személyes sorsukat. Estragon és Vladimir kortársai, de mintha a Borisz Godunov bolondját is utánoznák féltékenységükkel és szokimondásukkal egyszerre. És előképei a mai globalizációs koldustársadalomnak. Megint legmaibban életre kelő figurákba ütközik a dráma olvasója (sajnos csak olvasót említhetek, mert színpadon nem látható mostanában ez a darab). Ma csak ki kell mennünk lakásunkból, és szembetalálkozunk velük. Pedig írójuk akkor, a szöveg megírása idején, a KMK, a közveszélyes munkakerülők, törvényen kívül helyezettnek korábban felbukkanásukat még nem is láthatta előre. Hátra látta: ott voltak mindig a történelem háttérében, és megérezte: ezek visszajönnek. Ma már erőszakosan körülvesznek minket megint. Honnan jönnek, mivel telnek napjaik? Mondanak groteszk történeteket, de ki lát beléjük? A sorstalanság megérezése remekel ebben a drámában.

Páskándi koldusai a múltban élnek, és a múltjukból, amikor még voltak valakik. A történetben már senkik. A veszteséget érzékelik, a kiesettséget a világból. Csonkok, bicebócák, akik a koldusfillérekért éppen lényegüket árulják. Nevetségességüket akarják napi aprópénzre váltani. Már nem várnak semmilyen Godot-ra. Legfeljebb valami potyadék reményében bohóckodnak. És lesznek Cassandrává. Saját létükből volt kiesésük mitikus előképévé válik a szereplők hasonló sorstalanná válásának. Hiszen a darab végére II. Rákóczi és Apáczai hozzájuk hasonlóan szintén kihullanak szerepeikből, sőt létezésükből. Őket csak a koldusok élik túl. Drámai kellékként. Sorolják az újabb kiesőket, a fenségeseket, a lángeszű szellemeket.

A triptichon kései, már nyugodtabb körülmények között készített közepe: a Péchi Simon-dráma. Eredeti címén: *A szekértől elfutott lovak*. A szétszóródás előtti állapot bemutatása. Ahogy a *Vendégség* főszereplői a besúgó, az Apáczai-dráma meghatározói a koldusok, itt a foglár uralja a drámát. Ő a mindenkori házmester. Aki a maga hatalom védte bensőségében páholyból nézi az eseményeket. A darabban szó szerint. Székét páholyká kényelmesíti. Socino és a koldusok szintézise. A menekült és a hadirokkantak után ő: az özvegy. Tehát ő is egy sérült, valamilyen volt egységből kihullott ember. Ez az özvegység kerestet vele egy másik szerepet. A lekötetlen vegyérték a foglárságot találhatja vele. Mert onnan kilátás nyílik az egész világra. Persze torz kilátás a felemás szerepben.

De mi történik a jelentővel, a házmesterrel, a foglárval, ha özvegységében „kiegészülni” akar? Ha nemcsak „kukkoló” akar maradni, hanem rákérdez élete értelmére, amint a valódi hősök, szentek, királyok sorsát figyelve megelégedi a

maga sorstalanságát. Esmét és szerepet keres. De a kettőt nem tudja egyeztetni, összhangba hozni.

Volt ilyen is a történelemben. A féltökű besúgó, aki pártvezérré avanzsált, és Führernek képzelte magát. És ha hagyják, ha a sors teret nyit számára, akkor jött a torz megváltás, az egyensúly megbomlása, a kézcsók a fajelmélet meghirdetője, a haldokló Chamberlain előtt. Páskándi nem hiszem, hogy éppen egy Hitler-életrajzot mintázott volna, hiszen ott lehetett számára a G. Dej börtönéveiben mellette eszmélkedő Ceaușescu-kondukátor, a Kárpátok Géniusza is modellnek. De még ezt sem hiszem, hogy sugallattal benne élne a drámában. Ezek csak nagyra nőtt piti aktualizálások lennének: történelmi tragédiák okozói, de nem drámai hősök.

Sokkal többről van itt szó. Az „özvegység”, a sorstalanság sóhaja vezeti az egyik embert (Péchi Simont) a szektaalapításhoz, a másikat (Gábor bácsit, a foglárt) pedig a szektavezérséghez. Tükörsorsúak. Ők azok, akik a veszteség ellenében szeretnének még egyszer visszaépülni a sorssal bíró emberek közé. De nincs visszaút a számukra. Ők Dürrenmatt *Fizikusok*jának kortársai, de többről beszél a létük, mint a félresikerült atomtudósok esetében. Ők a létezés igazi koldusai, akik bárha várnak Godot-ra, de az ő számukra már semmilyen Godot nem érkezhetsz. Sorstalanságuk ugyanakkor a legnagyobb veszélyt jelentheti a világra nézve. Mert ők nem a szabadság megszállottai, hanem az „özvegység” árvái. Kiegészülni akarnak, de csak a világ rovására egészülhetnek ki. Társuk legfeljebb a hatalom és az erő lehetne. És ha ez bekövetkezik, akkor jaj nekünk. A huszadik század megmutatta, mit tettek az „özvegyei”. Hogyan alakítanak történelmi tragédiát a maguk „özvegységének” ellenében.

Luther akkor dőbben bele, mit kezdett el, amikor szembesülnie kellett Münzer Tamás parasztháborújával. Péchi Simon vakon csak előretekintő reformja Gábor bácsi, a foglár megvilágosodásával szembesülve tekinthet cselekvése görbe tükrébe. A házmesterek lázadásával. „S oly küzdelemre, mely világcsoda, / Kétségbeesett kacaj lőn Nagy-Ida.” Avagy: „s mert nem lehet már jobban sírnia, / száján kacag a *schizophrénia*.”

Mindhárom dráma az emberi létezés abszurditását mutatja fel. Ahol a lángelmék és a bornírt köznép összemunkálnak a mindennapok csapdahelyzeteinek feltárásában: az újat vállalók azt a rendet veszélyeztetik, amelyet ellenükben a svihákok és az elbambultak segédkeznek konzerválni. „képzeldsz egy kis szabadságot”? – „amint fölállok, / a csillagok, a Göncölök / úgy fénylenek fönt, mint a rácsok / a hallgatag cella fölött.” A hősök, szentek, királyok és a bornírt besúgók, foglárók, koldusok egyként a létezés lúzerjei. És ugyanakkor hősök is, szentek is és királyok is. Mert mindegyik egy-egy ember. Az olimpia mellett a paralimbia. Kiegészítik egymást, a létezés egyenértékű lényei.

Az *Eszmélet* abszurditása visszhangzik ezekben a drámákban, a legátgondoltabbban, a leginkább kétségbeejtő változatában. A legjobb akarat ironikusan önmaga ellentétét segíti világra.

Én fölnéztem az est alól
az egek fogaskerekére –
csilló véletlen szálaiból
törvényt szőtt a mult szövőszéke

és megint fölnéztem az égre
 álmaim gőzei alól
 s láttam, a törvény szövedéke
 mindig fölfeslik valahol.

Ha a három Páskándi-dráma létformájára kérdezek rá – a létezést átgon-
 doló legfontosabb versek jutnak róla eszembe. Ünnepelem, hogy amit klasszi-
 kus költőink egykor megfogalmaztak, az magyar drámában is szemünk láttára
 megjelenítődik. A létezés modellezése – úgy érzem – Páskándinak a legmaga-
 sabb szinten ezekben a drámáiban valósulhatott meg.

Hogy Páskándi maga is megérezhette darabjai értékét, szememben bizo-
 nyítja, hogy átnevezte őket. A csak a történetükre utaló „normális” címeket felül-
 írta az abszurd világába átvezető, mégis a létezésre visszautaló biblikus-mitikus
 mimikriájú hangzásokkal. Így lett a *Vendégségből Fölkél az Ömlő Búza napja*,
 a *Szekértől elfutott lovakból És Rosta órája üt*, végül a *Tornyot választokból*
Majd Sziták perce jó el. Kiszabadította a modellt ezzel is a konkrét – mondhat-
 nám: – esendő történetből. Közben a három tragédiába beleépítette a maguk
 saját kényszerű szatírtjátékát, mint tették a görögök hajdan, a tragédia születé-
 se idején. Csakhogy – a görögökkel ellentétben – nem melléjük, hanem beléjük
 szövődve. Méghozzá meghatározó jelleggel. A tragédiában megfészkelődő sza-
 tírtjáték a jellemzője a Páskándi-drámák létformájának. Ezáltal emelkedhetett
 korának legjobb drámaírói közé.

Páskándi ebből a három világméretű modellt feltaláló drámából azután egy
 észak-balkáni történetet gyúr 1984-re. A három önálló drámának szerkeszt
 egy narratívát a tizenhetedik századi erdélyi fejedelemség idejéből. Ez a könyv
 mint „erdélyi” történet önmagában is igen tanulságos. Az egyensúly, a takti-
 ka történeteit gondoltatja végig. A megmaradás esélyeit latolgatja kiválasztott
 hősei cselekedeteinek következményeit követve. Megnézve, hogyan képes
 ennyifajta ember, egymással állandó perpatvarban, elvi és taktikai viszályban
 mégis összemunkálni – anakronisztikusan szólva – a nemzeti lét folytonossá-
 gának megtartása érdekében. Mint a két háború között *A Dunánál* meditáló
 József Attila tette. Ő is – amint Tverdota György szépen bizonyítja – egy belső,
 analízises állapot ellenében mondja versét. És mint teszi ezt Móricz Zsigmond,
 személyes megalázottságát a forradalmak után, csalódását a forradalmároknak
 és sajátos szexuális problematikáját kiélve megírja a legnagyobb szerűbb történel-
 mi regényt, a címében is e történelmi egységre utaló *Erdély* trilógiát. Megvan
 mindkettőjünkben a személyes-életrajzi töltet, indulat – mint Páskándiban is –,
 amely szerencsésen felveszi a narratívát, és ezzel az emberi-személyes indítta-
 tású belső drámai modellt belehelyezik egy-egy olyan szövegegyüttesbe, amely
 képes egy-egy konkrét nemzeti modellt végiggondolni. Most már beszéljek
 mindhármójukról: a belső ihletésű töltet hitelesíti ezáltal a magyar irodalmi ha-
 gyományt, folytatva a felvállalt modellező tevékenységet. Nemcsak oktatni (sőt
 kioktatni) akarnak, hanem az alkotásfolyamatban a szöveg egy belülről fakadó
 igény hozadékaként egyúttal alkalmassá nemesedik egy-egy nemzeti létkérdés
 végiggondolására.

Páskándi megérzi és megéreztetni, hogy ez a sok, önmagában esett-összetört szereplő – bármennyire is emberiség-méretűen modellálható – itt, ebben a térségben nem lehet csak önmaga önsorsrontója. Mert nem vagyunk olyan sokan, nem vagyunk olyan mindennek ellenére nagyhatalom, mint a százéves háború shakespeare-i királydrámáinak népei. Ott nem függ fejük felett Damoklesz kardja, a nép megsemmisülése. A Balkán és a Duna-táj népeinek temetőjeként ismert térség. A kisépek minden egyes személye egy nemzet honpolgára is, még abban az esetben is, ha sehonnai, hitvány ember is egyben. Benne is benne él az esély, hogy tovább éltesse a térség népességét. Minden egyes ember a túlélés biztosítéka (abszurd példaként: az egyházüldöző karrierista hivatalnok náci Bormann fia katolikus szerzetesként éli életét!). Ha sorsában vagy sorstalanságában megérzi, hogy ő is ember, és ő is egyben honpolgár, máris egyfajta medialitást élvez. Ezt a medialitást – a semmi és a valami között, ahogy ezt a bölcs kínai mesterek annyi vizsály közepette népüknek megtanították – képviselniük *kell*. És nemcsak az itt születetteknek, de a jövevényeknek is. Mert nekik hazát ad ez a közeg. Ha valakit ocsmány szerepekre alkalmaznak is (mint a *Bánk bán* merániaiáját, Páskándi drámáiban az olasz Blandratát és Socinót, vagy a Cromwell elől menekülő angol protestáns Basirius Izsákot, vagy az itthoni török-párti Rhédey főkapitányt), akkor is idevalósiakká válhatnak. Ahogy a vicc mondja: kis nép vagyunk, csak egy csürhének van. Ebben a „csürhében” kell megmaradni, túléltetni a nemzetet. Mert ki tudja, melyik a nagyobb erő, Dávid Ferenc szabad szellemű újkeresése, vagy Blandrata rendet alkotmányosító igyekezete? És itt magasodik ki I. Rákóczi, a maga minden változással szemben megértő, mégis lezáró taktikázgatóival. Felismeri: a sorstalanná váló embereknek kell a nemzet sorsát megmenteni.

Döbbenetes felismerés. Nem a lánglelkű forradalmárok, hanem az okosan egyensúlyozók összemunkálása adja „Erdély aranykorát”. Tudta ezt már Jókai is. Talán jobban, mint Kemény Zsigmond? Csak Gyulai Pál nem értette meg ezt a polaritást, aki szembeállította a két nagy író nemzet- és regényeszményét. A Kemény és Jókai igazságának összemunkálását.

És most jön egy megszenvedett ember, a lúzerek sorstalanságának megértője, és fellebbezni akar a nemzet sorsáért. Kétségbeesetten. Minden értéket odadobva, feláldozva is, ha kell.

Nem elfogadja ezt, hanem éppen abban van zsenialitása: ez ellen lázad. De a drámai anyagot megismerve van ereje ezt is bemutatni. Ahogy Ady írta Tisza Istvánról:

Minden a Sorsé, szeressétek
Őt is, a vad, geszti bolondot,
A gyujtogató, csóvás embert,
Úrnak, magyarnak egyként rongyot.
Mert ő is az Idők kiküldöttje
S gyujtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse.

A „szétszóródás előtti” állapot leírása ez, amikor „Megöltük és kibűnöztük magunkat”, de „még a Templomot se építettük föl”. Az újraöntetés előtti pil-

lanat, „mert elvesztettük magunkat”. Ady sem pusztító angyal, amolyan „defetista” beletörődő, ahogy Páskándi sem. Éppen hogy mindketten annak az abszurd, majdhogynem – Páskándi korát idézzem – posztmodern csapdának a felismerői, amely éppen arról szól, hogy a személyes sorstalanságok ellenére megmaradó egyensúly az, ami megmentheti a nemzetet. Egymásra mutogatnak, árulót kiáltanak, nem remélnek – és mégis ezek a különböző lúzerek együttesen kiadnak egy létezést. Lehet ezt nem szeretni, lehet ez ellen lázadni (ez süt ki Páskándi mindhárom művéből is), de tudomásul kell venni, csak azok az emberek éltethetik tovább a népet, akik vannak. Elképzelt példaképekkel csak „Osztrolenka véres csillagá”-t követheti ez a népség. Ki gondolt bele Petőfi legtragikusabb kérdésébe:

Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk,
A szabadság régi bajnoka!
Bosszuálló fénnel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga!

Bem, aki majd minden csatáját elveszítette. A lánnglelkű vesztes. Ez II. Rákóczi fejedelmi (és nem emberi, mert emberként más! Ahogy Bem „apó” is!) lehetősége. És még ezt is túl kell élni! Ha másképp nem, egy Rhédey urammal. Az alamuszi nem emberrel. Mert vannak pillanatok, hogy olyan helyzetek adódnak, hogy a mindenkori „muszkavezetők” biztosítják a túlélést. „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz.” Ilyen szörnyű sorstalan sorsot még a királydrámák Shakespeare-je sem tudott elgondolni. Mert nála ez fel sem vetődött (nála a Falstaffok kedélyes lúzerek, nem tragikus Párkák). Ez észak-balkáni esély. És ennek az esélynek a kilicitalása is mennyi merészséget kíván. A nemzetsíratók és nemzetmentők korában Páskándi személyében megjelenik egy drámai zseni, aki éppen ezt az abszurdumot teszi narratívává. Az *Erdélyi triptichon* ezt, a lúzersorsot átélő drámasorozatot emeli a tragikus nemzetlét sorsszerűségének szintjére. Nem örömmel, nem beletörődéssel – hanem tényszerűségében.

Persze a mű végszava ez sem lehet. A narratívából a lírikus kiemeli a maga erkölcsi ítéletét. Vágyait is beleöli mindebbe.

Mert a praktikus taktikázgató egyensúlyszöveők közül okos fejével tulajdonképpen mindegyik szereplő kitekint, bólint, nem remél. Nemcsak Dávid Ferenc, Péchi Simon vagy Apáczai, hanem Blandrata és Socino, I. Rákóczi és II. Rákóczi is a szabadság megszállottai. És itt süt ki a drámaíró, a történetész Páskándi művéből a lírikus. Abban az időben, amikor Páskándi ezt a történetet véglegesen átgondolta, akkor néztem szembe én is egy ilyen szabadság megszállottjával. Lakatos Istvánról írtam monográfiát. Kitűnő történeti érzékű barátom, aki óvott engem is, hősiemet is, szemembe mondta: nem írhatod meg ezt a könyvet. Mert vagy az igazságot torzítod el, vagy feljelentetted a költőt. Mégis sikerült megoldanunk. Magának a költőnek a segítségével. Éspedig nem a *Vendégség*-beli feljelentő módon. Kimondtuk a szabadság isteni jogát:

Lakatos a szabadság megszállott igenlője, a hősiesség azon fokán, amint azt a felvilágosodás filozófiája megálmodhatta. Valami ilyenformán mondja el szabadsághimnuszát a maga észak-balkáni csapdájában vergődve Páskándi Géza is. A keresést, a valódi, Ady értelmében vett „özvegy legények táncát” mutatja fel a könyvben.

„Szent György-napon három a tánc.
Éjfélkor egy tatóngó sírnak
Mélyébe esnek hirtelenül,
Hol rózsák és asszonyok nyílnak.

S egy rózsát tép le mindegyik.
Egy sóhajt hörg, mert jön a Hajnal.”

Mindegyik szereplője a csapdából kitekintés szabadságát, a gondolkozás újabb útját keresi. Ohajtja. És szenved közben a maga sorstalanságát. A szabadság: a fel nem adott sorskeresés. És ez éppen hogy drámaírói feladat. Mert minden embernek van sorsa. Még a lúzernak is. Csak meg kell keresni. És bele kell építeni a létezés egészének elgondolásába.

Mennyiszer halljuk: kevesen vagyunk. És még többször: sokan vagyunk. Sokan: öregek, eltartottak. Mindez csődbe viszi az országot. Ha ez így igaz, akkor kizökkent a világ ma is. A kizökkent világ pedig tragédiát szülő korszak az esztéták szerint. Helyrezökkenteni a tragédiaíró tudatában lehet. A felmutatott kizökkentséget, a sorstalanná kiesett embereket kell értelmezni. Az értelmezéssel pedig visszaállítani a természetes rendet. A nemzedékek és a morális értékek egyensúlyát. Annak felmutatását, amiből kiesettek a dráma emberei. Amit szívükben bárha hordanak (egy-egy pillanatra ez a történetekben felszínre is tör), ennek elárulását, feláldozását, kiüresítését mutatják be a drámák szereplőiként. Példa-emberek egyben-másban, de amint belépnek a cselekménybe, máris szintjük alatt viselkednek. Miért? Erre a miétre keresi a válaszokat Páskándi. Miért kényszerül az ember saját szintje alá, ha boldogulni akar környezetében. És éppen ez által a szintcsökkentés által értékteleníti el önmagát és egész környezetét is. Az értékvesztés szükségességének avagy visszavonásának esélyeit mérlegeli, igazi tragédiaírói feladatot találva önmaga számára Páskándi Géza.

Az egész „triptichon” mögött, mint csontváz a szekrényben, ott érzékelhető az előző század nagy történelmi álma, Báthory István lengyel királysága. Ez motiválja a fejedelmek tevékenységét, ebből sugárzik az egyensúlyozó erő, de ebből jön elő a nagyravágás démona, sőt ez provokálja ki a vallásváltások, az árulások láncolatát. Amikor a súlypont a tárgyon kívülre helyeződik. Amikor a korlátra támaszkodó merészen kihajolva átbukik, lezuhan. Amikor a záró dráma végén az összes szereplő elveszíti sorsát, valójában Erdély szabadul meg veszejtő álmától. Nem Apáczai-dráma valójában a zárás (hisz végül tudós és fejedelme egy leari szituációban, a kitaszítottságban össze is békülnek), hanem az „erdélyi álom” elvesztése.

És ekkor tör fel egy bűvópatak, amely az egész trilógián végighúzódik: az árulások értelme. Páskándi „püspökök drámái”-ként jellemzi a trilógia te-

matikáját. Én a gondolkozás szabadságáért vívott harc lírai hevületét véltem kiolvasni mindegyik törekvésből. És a tragikus értéket a közeg ellenállásában vélem tetten érni.

De kérdés: van-e visszaút ebből a széthullásból, kihullásból, az álomból? Ez is a Báthory névhez kötődik. Báthory Zsófia belépése látszólag az álmot hitelesítette. II. Rákóczi még fejedelemfiként a megalkuvás helyett, a moldvai vajda lánya helyett őt vállalja feleségként. Ez a szabadon vállalt házasság lesz valójában a kihullás kovása. Mert a menyasszony belépését erőszak kíséri: vallását kell feladnia-elárulnia. És ez az árulás láncreakciót vált ki. De neki lesz ereje szembeszállni az álommal, nem hagyja magát megerősokolni. Lázadása ugyanakkor az igazi árulást jelenti, a felbomlás szentesítését. Nemcsak ő maga tér vissza ősei hitére, de fiát is magával viszi. És ezzel pontot tesz a trilógia végére. A történet ezzel visszatér a kiinduláshoz, a nullaponthoz. Ezáltal teljeseedik be az összes szereplő sorstalansága. Erdély igazi végét ez jelenti. Páskándi megtalálja azt a tragédiai pillanatot, amikor mindegyik szereplőjével együtt és egyszerre az egész megidézett világ összeomlik. Maradnak a lúzer koldusok (mint Wagner Rajna-lányai), akik sorolják a bukottakat, az áldozatokat. Ezzel beteljesedik az erdélyi „istenek alkonya”.

Amiről a tragédia nem szól – de aki ismeri a történelmet, mégis felfigyelhet –, a történet a semmibe hullik, de az élet mehet tovább. Mert a halottak listájából van, aki hiányzik: mint a wagneri drámában, Sieglinde magával viszi Siegfriedet. Báthory Zsófia kimentí fiát, I. Ferencet, hogy összekösse a nagy-magyarországi erőket: a Rákóczi-Zrínyi-nászból születik II. Ferenc. Aki már az egész ország „vezénylő fejedelme” lesz. Persze bukik ő is, de bukása valahogyan – amolyan észak-balkáni módon – diadal is, az erdélyi alkotmány a szatmári békében országos rendezés alapjává válik. Az élet megint mehet tovább... Páskándinak minderre már nincsen szüksége: hiszen mindez az *Erdélyi triptichon* megismétlődése. Modell-értékének igazolása csak.

Persze kérdés: mindez milyen áron? Meddig lehet megerősokolni embereket, meddig tudnak az asszonyok ellenállni túl az őket ért erőszakon? Meddig lehet a kihullás, a személyes sorstalanság a tragikus meghatározottsága az embernek? Avagy csak így, ily módon tartható fenn tájainkon – de túl ezen: az emberi faj számára – a mindenkori túlélés? Ez lenne a történelem? A tragédia-író átveheti a történész szerepét is?

Az *Erdélyi triptichon* tematikailag nem az egyetlen írásmű keletkezési korában. Sőt, divatos témaként volt jelen, még a színpadon is. Csakhogy kortársai az eszményt szoborként igyekeztek felmutatni. Példákat állítva, veszélyekre figyelmeztetve. Oktatási céllal. Páskándi velük ellentétben – tudatában a szellemi és morális értékrendnek – történeteiben éppen a példázatosságból való *kihullás tragédiáját* formázza. Kétségbeesetten és kétségbeejtően. Kortársai közül éppen ezért, éppen ezáltal, éppen hogy ezzel a triptichonnal tudott „európai szintű” drámát alkotni. Amelynek jövőjét a mi korunk, az eljövendő fedheti fel. Értheti meg. Talán.

Általa a lebontott emberlét „özvegyiségében” kiált visszaegészülésért. A de profundis-lét hitelességével. A művészileg is hitelesen megalkotott dráma felrázó tragikumával. Talán a kiegészülés reményével? Mert a remény hal meg utoljára.

Gyöngyös

Gyöngyös 1334-ben kapott városi rangot Károly Róbert királytól. A Mátrai Borvidék központja, a 2009-ben 675 éves, Hild-díjas település az a hely, ahol a Nap és a hegy összeér. Ez a páratlanul megkapó természeti atmoszféra az, ami Gyöngyös utánozhatatlan vonzerejét, hangulatát alapvetően meghatározza. Hasonlóan elválaszthatatlan a város történetétől, sorsától a szőlő: eleink már a XIII. századtól művelik tökéit a környező, vulkanikus talajú, napsütötte lankákon. Gyöngyös többször vált a tűz martalékává, legutóbb 1917-ben. Hamvaiból mindig új erővel és megszépülve támadt fel – ezért szokás a Főnixhez hasonlítani.

Noha a város többször elpusztult, mégis szinte mindegyik építészeti korszakból őriz jelentős és szép emlékeket, így a városban sétálva a gótikától a késő eklektika időszakán át a jelenig „barangolhatunk”. Gyöngyös legnevezetesebb műemlékei közé tartozik a ferencesek temploma és kolostora, amelynek alapítása az 1370 körüli évekre tehető. Kriptájában nyugszik a Rákóczi-szabadságharc legendás generálisa, Vak Bottyán János. A kolostorban található Magyarország egyetlen, a középkor óta megszakítás nélkül működő rendi könyvtára 16 ezer kötettel, köztük kétszáznál több ősnymtatvánnyal. Ugyancsak kiemelkedik a látnivalók sorából a Szent Korona ház páratlan értékű egyházi kincstára.

A jelenkor is igyekszik gyarapítani a város értékeit: a fejlődés folyamatos. A közelmúltban új hangulatú belváros, mozi, sportcsarnok épült, és befejeződött a Mátra Múzeum méltán nemzetközi hírű természetrajzi kiállításának mindeddig helyet adó Orczy-kastély és park többéves, nagyszabású rekonstrukciója. Az eredeti angolpark tervei alapján kialakított kertben találjuk a múzeum gazdag természettudományi gyűjteményét befogadó kiállító-oktató-kutató pavilont is.

Károly Róbert szobra

Nagytemplom

Az 1848-as forradalom emlékműve

A Mátra Múzeum

Mátraházát elhagyva hamarosan hazánk legmagasabb pontjára érkezünk, az 1014 méter magas Kékestetőre. Szubalpin klímájának köszönhetően a gyöngyösi Mátra a közeljövőben hazánk modern klimatikus gyógyhelyévé válhat. A természetjárók, kirándulók, pihenni és gyógyulni vágyók paradicsoma egyre több aktív kikapcsolódási és sportlehetőséget is kínál. A Mátra hegység összesen 600 kilométer hosszú jelzett és karbantartott turistaúttal rendelkezik. Ezek az utak gyakran olyan területeken kanyarognak, ahol botanikai, zoológiai és földrajzi ritkaságok fordulnak elő.

Gyöngyöst és az „ezerarcú Mátrát” minden évszakban érdemes felkeresni: az ide látogatók egy hangulatos, vendégszerető, borairól, műemlékeiről, kulturális rendezvényeiről méltán híres városba, a „Mátra kapujába” érkeznek.

A város büszke hagyományaira, melyre jelenét, jövőjét alapozza – ez tükröződik kulturális kínálatából is. Az évente ismétlődő programok közül érdemes kiemelni a nagy múltú Gyöngyösi Szüreti Napokat, ahol a korabeli „vigasság és öröm” hangulatát idézik fel, valamint a Gyöngy Nemzetközi Folklorfesztivált, melyre a világ minden tájáról érkeznek ide táncosok, zenészek, népművészek.

Százesztendős múltra visszatekintő kisvasúttal utazhatunk Gyöngyösről Mátrafüredre; az utazást a különjáratként rendelhető nosztalgia gőzös teheti még romantikusabbá. Útközben érdemes betérni a farkasmályi műemléki pincesor egyik borozójába, ahol a borvidék jellegzetes borait kínálják.

Mátrafüred – köszönhetően gyönyörű fekvésének és üde levegőjének – közkedvelt üdülőkörzet, a mátrai túraútvonalak egyik fő kiindulópontja.

Továbbhaladva Mátraháza irányába, elérkezünk Sástóra, mely hazánk egyik legmagasabban (513 méteren) fekvő tava.

Farkasmály

Kerek esztendők

„Babits az Arany János-i meg a magyar és világirodalmi örökség szintézise, de kora szóba, nyelvbe, művészetbe még alig foglalt, inkább kísérletezve, újítva megközelített új tapasztalatainak profetikus előlegezője is.” (Csűrös Miklós)

„Páskándi koldusai a múltban élnek, és a múltjukból, amikor még voltak valakik. A történetben már senkik. A veszteséget érzékelik, a kiesettséget a világból. Csonkok, bicebócák, akik a koldusfillérekért éppen lényegüket árulják. Nevetségességüket akarják napi aprópénzre váltani. Már nem várnak semmilyen Godot-ra.” (Kabdebó Lóránt)

„A létezés már önmagában, autodestrukciójában abszurd dolog. Itt van a csillagvilág, a galaktikák, amelyekről nem tudom, hogy micsodák, és benne az ember, akinek – mindegyiknek – kötelessége meghalni. Nincs kibúvó. Olyan abszurdum az egész, hogy ezen belül bármit csinálhatunk, belefér.” (Hubay Miklós)

„Számptalan formában megfogalmazható a kérdés: mi az oka a Juhász Ferenc-recepció elakadásának? A tényt, hogy a kortárs kritika ugyanúgy, mint a kortárs költészet nem fordul applikációs igénnyel a hatalmas terjedelmű életmű felé, érdemes komolyan venni.” (Borbély András)

„Tandori Dezső körülbelül hetvenkötetnyi prózája a variációs lehetőségek sokaságát vonultatja föl, és olyan fontos, a kortárs prózapoétika első számú kérdései közé tartozó területeket érint, mint az emlékezés manipulálhatósága, azaz a múlt folyamatos átalakulása, az önisméltás mégis-újdomsága vagy az önéletrajz valóságrelevanciája.” (Bedecs László)

Ára: 650 Ft. Előfizetés: 5000 Ft.

Előfizethető személyesen valamennyi postán és a kézbesítőknél, a Magyar Posta Zrt.
(1) 303-3440-es faxszámán, a hirlapelofizetes@posta.hu e-mail-címen,

A Napút elérhető az interneten: <http://www.napkut.hu>

Számlaszám: OTP 11713005-20381185

Folyóiratunk támogatói:

A Nemzeti Kulturális Alap ismeretterjesztés és környezetkultúra, valamint közművelődési kollégiuma és a Nemzeti Civil Alapprogram